

Marie Ødegaard

Graver og grenser

- territoriell organisering av gårdene
i jernalderen i Søndre Vestfold

Mastergradsavhandling i arkeologi

Institutt for Arkeologi, historie, kulturvitenskap og religion

Høst 2007

FORORD

Jeg vil begynne med å rette en særlig stor takk til min veileder, Frode Iversen, for entusiasme, konstruktiv kritikk og all støtte i arbeidet med denne avhandlingen. Her har vi lagt ned et godt stykke arbeid.

En rekke personer skal ha takk for hjelp underveis. Takk til Christer Tønning for hjelp med GIS. Henriette Siljan for korrekturlesing og Espen Uleberg for funndatabase over Larvik. Både mamma og pappa skal ha en særlig takk for hjelp til korrekturlesing, statistikk og litteraturliste.

Jeg vil også takke øvrige medstudenter for godt miljø, både på og utenom lesesalen. Noen bør takkes særlig; Halldis Hobæk for godt samarbeid og Kjetil Loftsgarden for å ha hjulpet meg med datarelaterte problemer. Sigrun Wølstad og Anita Haugen for mange og raske middager i innspurten. Ida Charlotte Olsen for daglig diskusjoner og historier på lesesalen. Og ikke minst skal Camilla Jakobsen ha takk for alltid å stille opp.

Til slutt vil jeg takke min samboer, Steinar Solheim, for all gjentatte gjennomlesninger og diskusjoner i arbeidet med avhandlingen. Endelig har jeg fått deg interessert i jernalder også.

Tusen takk alle sammen.

Marie Ødegaard, Bergen, 28.11.07.

FORORD	I
KAPITTEL 1	1
INNLEDNING	1
PROBLEMSTILLINGER	3
UNDERSØKELSE SOMRÅDET	3
AVHANDLINGENS STRUKTUR	7
TIDLIG FORSKNING PÅ GÅRDEN OG GÅRDSGRENSER	7
<i>Nyere agrararkeologiske undersøkelser</i>	10
<i>Hvor står gårdsgrenseforskningen?</i>	11
KAPITTEL 2	13
KILDE MATERIALET OG PERSPEKTIVER	13
INNLEDNING.....	13
PERSPEKTIVER PÅ GRAVMATERIALET	13
<i>Graver og odelsrett</i>	13
<i>Graver som grense- og eiendomsmarkører</i>	14
GRAVMATERIALET	15
<i>Kildekritikk og representativitet</i>	17
<i>Klassifisering og datering av gravene</i>	18
SKRIFTLIGE KILDER.....	21
<i>Skattematrikkelen 1647</i>	21
ANDRE KILDER TIL BOSETNINGSHISTORIE	22
KARTOGRAFISKE KILDER	23
KAPITTEL 3	24
TEORETISK OG METODISK TILNÆRMING	24
TEORETISK UTGANGSPUNKT	24
<i>Territoriell organisasjon og strukturelle endringer</i>	24
TRADISJONELLE BOSETNINGSHISTORISKE METODER	25
NYE BOSETNINGSHISTORISKE METODER	26
<i>Geografiske informasjonssystemer (GIS)</i>	27
<i>Kritikk av GIS</i>	27
<i>Georeferering av historiske kart og inntegning av fortidige gårdsgrenser</i>	28
<i>Hvordan anvende gravmaterialet i analysen?</i>	28
<i>Kriterier for utvelgelse av materialet</i>	29
<i>Grenselokalitetenes intensjonelle nærhet</i>	29
MODELL FOR ANALYSE AV FORHOLDET MELLOM FORHISTORISKE GRAVER OG HISTORISKE GÅRDSGRENSER I JERNALDEREN I NORGE	31
KAPITTEL 4. 1	33
DEL 1. LANDSKAPETS SOSIALE OG ØKONOMISKE KARAKTER	33
INNLEDNING	33
EIENDOMSFORHOLD, GRENSELOKALITETER OG PRODUKTIVITET.....	33
GÅRDER MED STØRRELSE- OG RETNINGSPREFIKS	42
EIENDOMSENKLAVER	45
KAPITTEL 4. 2	49
DEL 2: GRENSELOKALITETER OG GÅRDSGRENSER	49
INNLEDNING.....	49
OMRÅDE 1. FEVANG/HØRDALEN	49
BOSETNINGSUTVIKLING ETTER TRADISJONELLE KRITERIER	49
GRAVENES INTENSJONELLE NÆRHET TIL GRENSENE	52
DISKUSJON OG SAMMENFATNING	54

OMRÅDE 2. RÅSTAD/STANGE/FROM	57
BOSETNINGSUTVIKLING UT FRA SKRIFTLIGE KILDER.....	57
GRAVENES INTENSJONELLE NÆRHET TIL GRESENSNE	60
DISKUSJON OG SAMMENFATNING.....	62
OMRÅDE 3. SKJELBERG/ELGESEM/SKJELBREI	64
BOSETNINGSUTVIKLING UT FRA SKRIFTLIGE KILDER.....	64
GRAVENES INTENSJONELLE NÆRHET TIL GRESENSNE	67
DISKUSJON OG SAMMENFATNING.....	69
OMRÅDE 4. LANGÅKER/SKINMO/RØDBØL	73
BOSETNINGSUTVIKLING UT FRA SKRIFTLIGE KILDER.....	73
GRAVENES INTENSJONELLE NÆRHET TIL GRESENSNE	75
DISKUSJON OG SAMMENFATNING.....	78
OMRÅDE 5. GJERSTAD/ HUSEBY/ØSTBY	81
BOSETNINGSUTVIKLING UT FRA SKRIFTLIGE KILDER.....	81
GRAVENES INTENSJONELLE NÆRHET TIL GRESENSNE	84
DISKUSJON OG SAMMENFATNING.....	87
KAPITTEL 5.....	91
SAMMENFATNING	91
HVA KARAKTERISERER GÅRDENE MED GRENSELOKALITETER?.....	91
KAN GRAVENE BELYSE DYNAMIKK I GÅRDSORGANISERINGEN OVER TID?	92
METODISKE BETRAKTNINGER	92
RESULTATENE I LYS AV TIDLIGERE FORSKNING	93
KAPITTEL 6.....	95
AVSLUTNING	95
LITTERATUR	100

KAPITTEL 1

Innledning

”Forbanna vere den som flytter merkesteinar mellom seg og grannen!” (GT 5. Mos. 27, 17).

Det er i dag liten kunnskap om hvordan gårdsvaldene i jernalderen var fysisk avgrenset og organisert. Innen den agrararkeologiske og agrarhistoriske forskningen i Norge har det vært gjort en håndfull undersøkelser omkring gårdsgrenser i forhistorisk tid (f.eks. Hovstad 1980; Farbregd 1984; Haslum 1992; Stylegar 1997; Briså 2001). Dette har derimot i større grad vært et tema internasjonalt (f.eks. Bonney 1972, 1979 (1985); Carlsson 1982; Bürström 1991; Mascher 1995; Gren 1996, 1997; Zachrisson 1998; Tollin 1999; Petersson 2006). Disse undersøkelsene viser et forskningsfelt som kan gi kunnskap om bosetningshistorien i et langtidsperspektiv. I denne avhandlingen vil jeg særlig undersøke sammenhengen mellom forhistoriske graver og gårdsgrenser med utgangspunkt i søndre Vestfold i perioden 500 f. K. til 1050 e. Kr. Denne perioden har tradisjonelt vært ansett som formativ for den senere kjente fysiske inndelingen av landskapet i gårder.

I Vestfold ligger mange forhistoriske graver på eller ved matrikkelgårdsgrensene fra 1800-tallet. Min hypotese er at disse gravminnene representerer en markering av territorielle retter og at plasseringen av dem ved de senere kjente eiendomsgrensene ikke er tilfeldig. Dette er et tema som har vært lite belyst innen forskningen med det samlede settet av metoder jeg vil benytte. Jeg vil utføre en GIS-analyse med utgangspunkt i det såkalte Grevskapskartet fra omkring 1820 som viser den ”førindustrielle” agrare organiseringen på et presist, detaljert nivå i målestokk 1:4000. Gravenes beliggenhet og datering vil bli drøftet og analysert i lys av tradisjonelle bosetningshistoriske metoder. Også sosiale og økonomiske forhold vil stå sentralt i analysen og materialet vil bli diskutert i relasjon til de eldste kjente eiendomsforholdene, og dessuten areal- og ressursituasjonen i området. Forholdene i søndre Vestfold, nærmere bestemt nordøstre halvdel av det tidligere Larvik grevskap, ligger godt til rette for en slik analyse da nærmere 25 % av de senere kjente matrikkelgårdene i dette området har forhistoriske gravminner som ligger nærmere enn 50 meter fra de historisk kjente gårdsgrensene.

Gårdsgrenser kan gå lagt tilbake i tid og kan derfor studeres som et kulturhistorisk fenomen med stor tidsdybde. Gjennom å identifisere både graver og grenser som fysiske og meningsbærende strukturer i landskapet, vil jeg studere endringsprosesser og stabile trekk ved den geografiske inndelingen av landskapet i gårder. Jeg vil også drøfte spørsmålet om hva

som er eldst, grensene eller gravene. Jeg vil foreslå et prinsipielt kronologisk skille mellom (1) grenser som er trukket *direkte gjennom* gravene og (2) grenser hvor gravene ligger *i nærheten* av grensene. I det første tilfellet vil den aktuelle grensen kunne være sekundært anlagt i forhold til graven og dermed være yngre, mens i det andre tilfellet kan graven være intensjonelt lokalisert ved en eldre eksisterende grense. Jeg ønsker også å diskutere hvilke forhold som var avgjørende for at gravminnene ble anlagt nær gårdsgrensene og hva som karakteriserer gårdene med slike graver med hensyn til råderett og ressurser. Å anlegge markerte graver synes ikke å ha vært den vanlige måten å behandle de døde på (Baudou 1991, 72), og en markert grav symboliserte trolig noe utover det å være et gravgjemme og var neppe tilfeldig plassert i landskapet. At mange graver ligger nær senere grenser kan tyde på et bakenforliggende budskap – hvor døden, nokså bokstavelig, ”skiller oss ad”. Ved å studere gravminner i et slikt perspektiv kan en trolig kaste lys over aspekter ved den territorielle organiseringen over tid, og hvor maktrelasjoner og ressursbesittelse også ble manifestert i rom gjennom anleggelse av markerte graver.

Fysisk grensesetting er en viktig samfunnsregulerende faktor. Ved å studere grenser som et kulturhistorisk fenomen, er det kanskje mulig å belyse hvordan menneskene i forhistorien definerte seg selv i sine sosiale og fysiske omgivelser som tenderer mentalitetshistorie (Andersson og Hållans 1997, 584). Det Gamle Testamentet har to utsagn om fordømming av grensesteinflyttinger (GT 5. Mos. 19, 14) som avspeiler en utbredt ”jordbruksmentalitet” hvor grensesetting mellom ”mitt og ditt” og ”vårt og deres” må ha stått sentralt, avhengig av hvilke eiendoms- og rådesrettssystemer som var virksomme i de aktuelle samfunnene. En alemannisk lov fra 724–725 e. Kr. beskriver prosedyren når to slekter tvistet om en grense. Jord og greiner fra det omstridte jordstykket skulle legges i en såkalt ”curfo” (Sholle).¹ Domsmannen (Greven) inntyllet ”kurven” i et klede og tok hånd om den til fastsatt dag for rettsavgjørelsen. Om tvisten etter mekling forble uløst falt avgjørelsen ved tvekamp mellom representanter for partene. De skulle berøre ”Curfo” med sverdet og slåss til vinneren var kåret. Den seirende slekten fikk jorområdet, mens den tapende slekten måtte bøte 12 skilling for selvtekten (LA. Art. 81). Denne kilden viser hvor viktig grenser var i de germanske jordbrukssamfunnene i vår merovingertid; de måtte forsvares på liv og død.

¹”Curfo” er trolig en latinifisering av det germanske ordet ”kurv” og er i den tyske oversettelsen kalt Scholle (Franz 1967). Dette tilsvarer det norske ordet ”bolle”. Skikken med å legge jord og greiner i en kurv eller en bolle innsvøpt i et klede synes å ha en parallell til Gulatingslovenes ”skøyting av jord” (G 279, 292). Etter faste regler ble det laget et såkalt ”moldskeyta” hvor jord ble tatt fra høyetet, de fire hjørnene i ildstedet, grensen mellom åker og eng, og mellom holt og hage og lagt i et skaut eller tøyestykke (”jordskjøte”). Dette kan uttrykke en *pars pro toto* symbolikk hvor delene symboliserer helheten. Symbolikken kan ha vært nødvendig for at den nye eieren skulle få full rettsikkerhet ved eiendomsoverføringen (Hamre 1971, 156ff.).

Kildene viser hvor symbolmettet råderett og besittelse kunne være, og synes å ha paralleller til Gulatingsloven i Norge, representativ for midten av 1100-tallet (G 279, 292; jf. note 1). Kanskje var markerte graver anlagt nær senere kjente gårdsgrenser i Vestfold et annet symbolsk og fysisk uttrykk for forhistorisk besittelse og råderett. Jeg vil benytte et slikt potensial ved de forhistoriske gravenes lokalisering for å belyse bosetningsutviklingen i Vestfold i jernalderen.

I middelalderen i Norge har steiner, bautaer, varder, grøfter og røyser vært vanlig å benytte for å markere eiendomsgrenser, og det er usikkert om det var andre tradisjoner i tillegg i jernalderen. I Norge ble grensemerket hvor tre steiner ligger sammen kalt for "Lýrítarsteinar" (LVI 3). I Sverige blir gårdsgrenser som er markert med tre til fem steiner kalt "rör", mens to steiner mellom åker og eng blir kalt for "rå" (Körner 1960, 505). I Gulatingsloven og Landsloven står det "garðer er grannar sætter" – gjerde er granneforliker (G 82; LVII 29). Ordningene om gjerdeplikt har en parallell i angelsaksisk lovgivning fra 700-tallet, og kan være blant det eldste sjikt i lovene (Øye 2002, 297). Spørsmålet er om graver ved gårdsgrenser er en forløper for slike grensemerker av stein, og representerer en prekristen form for grensemarkeringer?

Problemstillinger

Hovedproblemstillingen i denne masteravhandlingen er knyttet til spørsmålet om hvordan markerte jernaldergraver kan belyse den fysiske inndelingen av "gårdslandskapet" i jernalderen. Et sentralt spørsmål er hvordan en slik romlig organisering eventuelt endret seg over tid. Hvilke sosiale og økonomiske forhold var i så fall drivkreftene bak utviklingen? Var det små eller store gårder som hadde særskilt behov for å markere grensene på denne måten, og hvem hadde råderetten over disse? Forekommer fenomenet i særskilt ressursrike områder eller er det en mer vanlig og utbredt forekommende skikk? Var det alminnelige bønder eller stormenn som markerte råderett i landskapet på en slik måte? Hva karakteriserer gårdene med graver ved gårdsgrensene sosialt og økonomisk, og hvordan kan gravene belyse dynamiske prosesser i organiseringen av gårdsvaldene i tid og rom?

Undersøkellesområdet

Undersøkellesområdet er nordøstre halvdel av det gamle Larvik grevskap og består av sognene Hedrum ², Tjølling og Sandefjord ³ i Brunla len i Vestfold. I dette området er det

² I middelalderen, og kanskje også tidligere, hørte 4 gårder som ligger på vestsiden av Farriselven i Brunlanes, inn under Hedrum. Inndelingen kan ha vært grunnet i naturgitte forhold eller sogneinndelingen i middelalderen.

relativt stor variasjon i de naturmessige forutsetningene for jordbruk. I Tjølling og Sandefjord har den store glasielle avsetningen, raet, gitt tildels svært gode forhold for fehold og korndyrking. Hedrum består i større grad av løsmasser fra elveavsetninger og har betydelig mer skogressurser (Sørensen 1980, 144). En medvirkende årsak til at jeg har valgt akkurat dette undersøkelsesområdet er det gode kildegrunnlaget. For det første er forekomsten av forhistoriske gravminner stor, og mange ligger ved senere kjente gårdsgrenser. For det andre finnes det, i norsk sammenheng, et usedvanlig godt og fulldekkende historisk kartmateriale herfra; Grevskapskartet fra 1811–1818.

For å kunne danne meg et mer detaljert bilde av de prosessene jeg ønsker å belyse, har jeg valgt fem mindre områder innen hovedundersøkelsesområdet for detaljanalyse. Jeg har da vektlagt områder med særskilt stor forekomst av forhistoriske graver nær gårdsgrenser (jf.). Figur 2 viser de konkrete gårdene innenfor de fem underområdene. Undersøkelsesområde 1 ligger nordøst i Sandefjord ved grensen til nåværende Stokke kommune. Det dreier seg om den såkalte Fevanggrenda hvor jeg skal studere 9 gårder nærmere.⁴ Område 2 ligger nordøst for Sandefjord by og sør for Torp flyplass. De 12 gårdene⁵ i området ligger samlet omkring den adelige setegården Herre-Unneberg. Undersøkelsesområde 3 ligger nordøst for Sandefjord by og med Goksjø i nordvest. Området strekker seg på begge sider av raet og består av hele 20 matrikelgårder hvor bondeieen i historisk tid har stått sterkt.⁶

Sør for område 3 ligger område 4. Det strekker seg også på begge sider av Raveien og ligger i grensen mellom Sandefjord, Tjølling og Hedrum. Her har jeg valgt ut til sammen 15 matrikelgårder, og også dette er et område karakterisert av stort innslag med bondeie på 15- og 1600-tallet.⁷ Det siste undersøkelsesområdet ligger øst for Larvik by og nord for

Jeg har valgt å ikke ta disse 4 gårdene med i analysen. Undersøkelsesområdet mitt sammenfaller derfor i større grad med dagens kommuneinndeling.

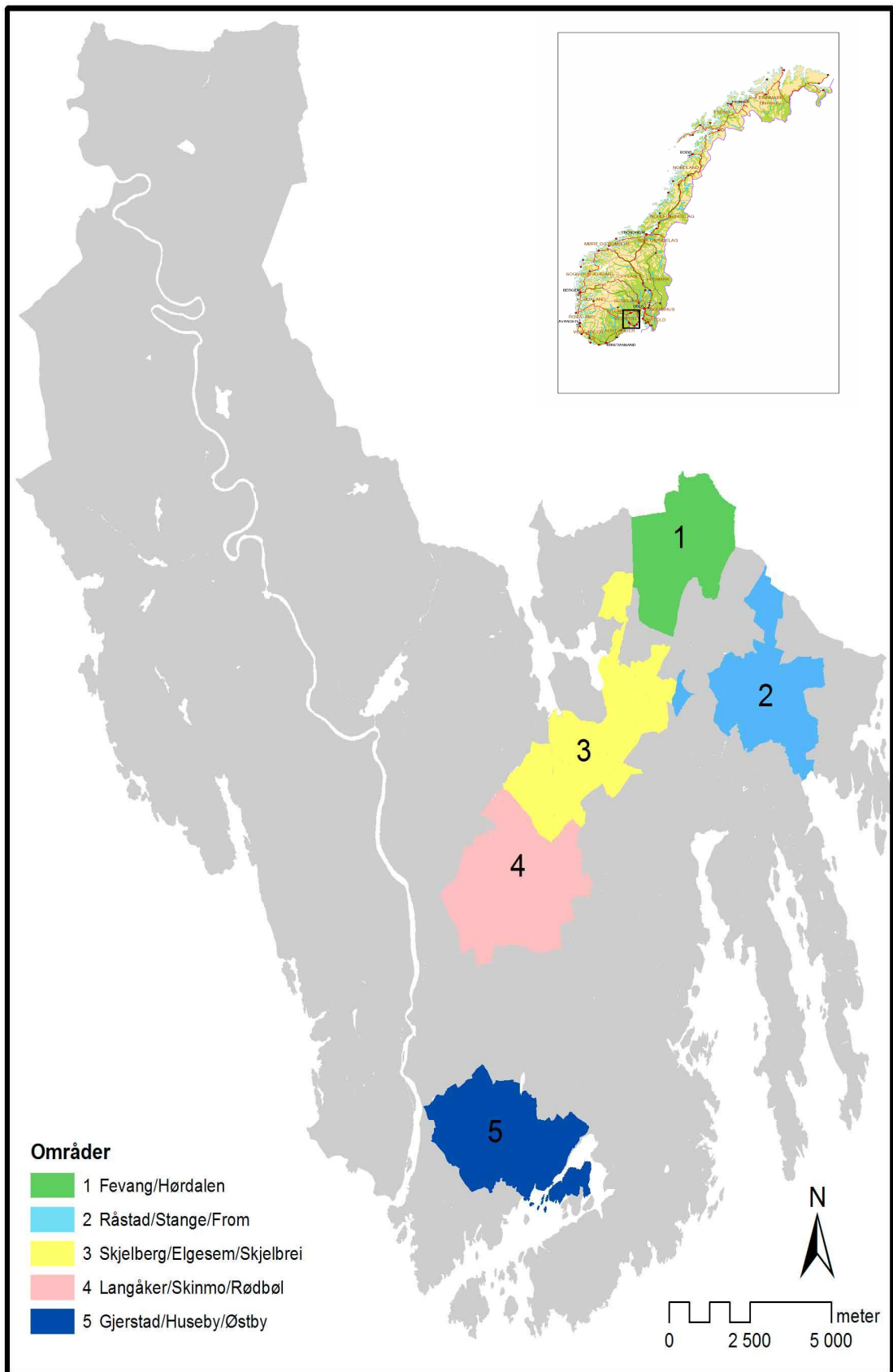
³ Sognavnet var opprinnelig Sandehered. Kommunene Sandehered og Sandar er i dag innlemmet i Sandefjord kommune, og jeg vil derfor benytte betegnelsen Sandefjord.

⁴ Fokserød, gnr 17, Bjørnerød nr 18, Bjørnum, gnr 19, Søndre Fevang, gnr 20, Nordre Fevang, gnr 21, Solli, gnr 22, Hørdalen, gnr 23, Haugtuft, gnr 24 og Orerød, gnr 26.

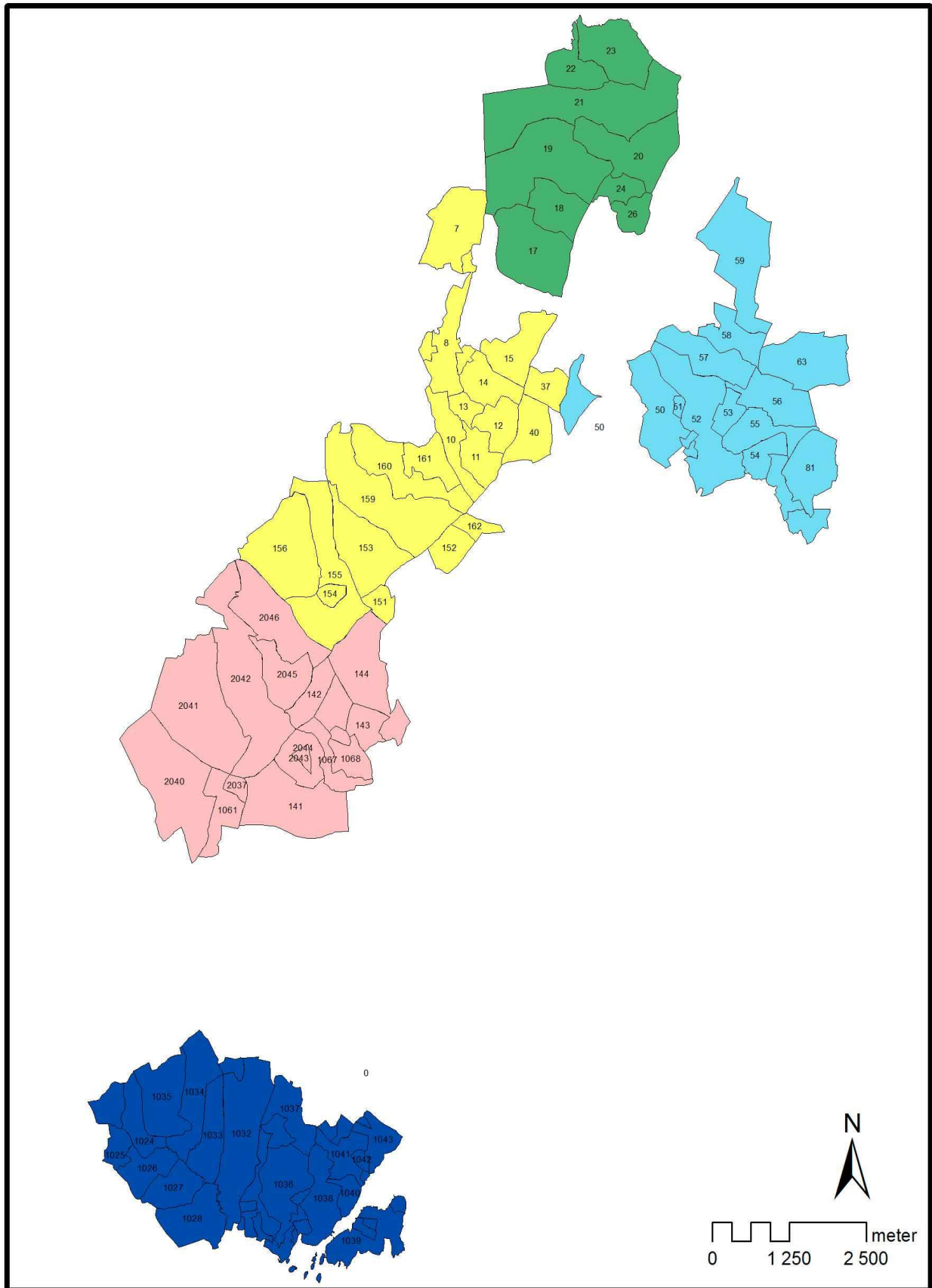
⁵ Vestre Unneberg, gnr. 50, Lille Unneberg gnr. 51, Herre-Unneberg, gnr. 52, Mjølløst, gnr. 53, Haraldsrød, gnr. 54, Søndre From, gnr. 55, Nordre From, gnr. 56, Nordre Stange, gnr. 57, Vestre Råstad, gnr. 58, Østre Råstad, gnr. 59, Helgerød, gnr. 81 og Mønnerød, gnr. 82.

⁶ Mellom Sem, gnr. 7, Nordre Sem, gnr. 8, Østre Sem, gnr. 10, Natvall, gnr. 11, Hundstok, gnr. 12, Lundeby, gnr. 13, Skjelberg, gnr. 14, Klinestad, gnr. 15, Goli gnr. 37, Haukerød, gnr. 40, Skolmerød, gnr. 151, Pindsle, gnr. 152, Elgesem, gnr. 153, Haga, gnr 154, Nedre Solberg, gnr 155, Øvre Solberg, gnr 156, Bø, gnr 159, Skjelbrei, gnr. 160, Hem, gnr. 161 og Lasken, gnr 162.

⁷ Himberg, gnr. 141, Langåker, gnr. 142, Kjær, gnr 143 og Haugen, gnr. 144, ligger i Sandefjord. Ommundrød, gnr. 1061, Øvre Auby, gnr. 1067 og Nedre Auby, gnr. 1068, ligger i Tjølling, mens Rødbøl, gnr. 2040, Vestre Ringdal, gnr 2041, Østre Ringdal, gnr 2042, Haugen, gnr. 2043, Gulsrød, gnr. 2044, Skinmo, gnr. 2045, Li, gnr. 2046 og Svenerød, gnr. 2137 ligger i Hedrum.

Figur 1. Hovedundersøkelsesområdet Sandefjord, Tjølling og Hedrum i Vestfold med de fem detaljundersøkelsesområdene med forskjellige farger

Figur 2. Gårdene i de fem detaljundersøkellesområdene

Viksfjorden og Kaupang, og består av 17 gårder.⁸ Samlet bør disse undersøkelsesområdene fange inn ulike sosiale og økonomiske variabler. Områdene har altså innslag av både aristokrati, bondestand og kanskje også ”handelsstand” nær Kaupang, i tillegg til ulike forutsetninger for korndyrking og husdyrhold. Disse variasjonene utgjør et viktig empirisk underlag for min diskusjon omkring fenomenet med forhistoriske graver nær historiske gårdsgrenser, hvor målet er å belyse territorialitet og bosetningsutvikling i Vestfold.

Avhandlingens struktur

Videre i kapitlet vil jeg diskutere de viktigste perspektivene innenfor studien av gårdsbosetning og gårdsgrenser. I kapittel 2 diskuterer jeg perspektiver på kildematerialet og dets representativitet og utsagnskraft. Skriftlige, kartografiske og historiske kilder vil bli drøftet, og det vil bli skissert et opplegg for hvordan de skal integreres i selve analysen. Den teoretiske og metodiske tilnærmingen til materialet blir diskutert nærmere i kapittel 3. De tradisjonelle bosetningshistoriske metodene blir drøftet, samtidig som jeg introduserer og utvikler et mer selvstendig metodisk bidrag i forhold til min analyse. Kapittel 4 har først en analyse av sosiale og økonomiske trekk i landskapet i hele undersøkelsesområdet og fortsetter med en detaljanalyse av fem utvalgte områder med vekt på stabilitet og endring i organiseringen av gårdsbosetning og grenser over tid. Kapittel 5 består av en oppsummering av analysen og kapittel 6 en konklusjon hvor jeg vil forsøke å sette mine funn i perspektiv.

Tidlig forskning på gården og gårdsgrenser

Jeg vil i det følgende definere en gård som ”en navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent opphold eller vinteropphold, med utnytting av jord- og planteproduksjon” (Sandnes 1979, 166). Den første utgravningen av et gårdsanlegg i Norge var Haakon Sheteligs utgravning i utmarka på gården Ævestad på Jæren i 1907 (Shetelig 1910). I de neste tiårene ble flere hus og åkersystemer undersøkt, spesielt i de sørvestnorske områdene på Jæren og Lista (f.eks. Petersen 1933, 1936; Grieg 1934). Det var stort sett tun perifert plassert i forhold til den historisk kjente bebyggelsen som ble utgravd av datidens forskere, men de sørvestnorske tuftene ble likevel tolket som typisk for bosetning og byggeskikk over hele landet, og deres avvikling ble i liten grad drøftet. Årsaker til ødegårdenes alder, funksjon og utvikling stod sentralt, mens verken den sosiale

⁸ Sande, gnr. 1024, Haugen, gnr. 1025, Grønneberg, gnr. 1026, Valby, gnr. 1027, Guri, gnr. 1028, Huseby, gnr. 1032, Lunde, gnr. 1033, Søndre Gjerstad, gnr. 1034, Nordre Gjerstad, gnr. 1035, Søndre Østby, gnr. 1036, Nordre Østby, gnr. 1037, Prestegården, gnr. 1038, Vikørøen, gnr. 1039, Østre Vik, gnr. 1040, Store Vik, gnr. 1041, Vestre Varil, gnr. 1042 og Østre Varil, gnr. 1043.

organiseringen eller produksjonsmåten ble studert (Hagen 1997, 141). Perioden har betegnende nok blitt kalt ”hustuftperioden” (Henriksen 1994, 10). Hovedsakelig ble hustuftene datert til romertid og folkevandringstid, og fordi boplassene hadde lik utforming som de historiske gårdene, ble det tolket dit hen at gården som bosetningsform oppsto på den tiden, muligens allerede i førromersk jernalder (Hagen 1953, 92; Myhre 1980). På Østlandsområdet kunne en ikke gjenfinne de samme restene etter ytre steinmurer, og det ble tolket som at trehus var dominerende på Østlandet og at sporene etter det forgjengelige materialet hadde forsvunnet, enten ved dyrkning, eller at det lå under den moderne bebyggelsen (f.eks. Grieg 1934, 119; Hagen 1953, 200; Johansen, E. 1953, 179). Den bosetningshistoriske forskningen ble derfor konsentrert rundt indirekte materiale, som gravfunn, løsfunn og gårdsnavn, og resultatet ble regionale oversikter over bosetningsspredningen med utgangspunkt i gravfunnene (f.eks. Grieg 1926, 1934; Pedersen 1989). Dersom jernaldergravene og dagens gårdsgrenser lå nære hverandre, ble det tolket dit hen at bosetningsstrukturen var preget av en sterk kontinuitet (Løken 1974).

I 1960/70-årene ble oppfatningen av gårdsstrukturen som en økonomisk og sosial enhet sentral i forskningen (Lillehammer 1979, 24). Helhetsforståelsen av gårdsområdet stod altså sentralt, og økonomiske og funksjonelle perspektiver ble lagt til grunn for å regne ut gårdenes produksjonsevne (f.eks. Kaland 1979, 1986; Randers 1981; jf. Øye *et al.* 2002, 15–16). Den bosetningshistoriske diskusjonen ble ført med stor intensitet, kanskje spesielt mellom Ottar Rønneseth og Bjørn Myhre, der stridsspørsmålet var når den historiske gården oppsto, og når og hvorfor ødegårdene ble forlatt. Begge var enige om at en omlegging av gårdsstrukturen hadde funnet sted, men ikke når og graden av endring. Myhre argumenterte for at overgangen fra den forhistoriske til den historiske gårdsstrukturen foregikk gradvis og at prosessen startet allerede 600 e. Kr., mens Rønneseth derimot mente at strukturomleggingen foregikk innenfor en kortvarig periode, så seint som på 1200-tallet (Myhre 1972, 183–84; Rønneseth 2001 (1974), 242).

Fortsatt ble ødegårdene i marginalområdene på Jæren tolket som gjeldende for gårdsstrukturen over hele Norge. I denne perioden ble også begrepene ”territorium” og ”sentrum/periferi” inkorporert fra nygeografien for å beskrive sosioøkonomiske og politiske aspekter ved bebyggelsens romlige utbredelse (Mikkelsen 1989, 13–14; Olsen 1997). For første gang ble altså territorielle markører i det arkeologiske materialet vektlagt for å definere romlige grenser. Antakelsen var at grenselinjene mellom boplassene som regel var plassert i midten, og på den måten fikk territoriene polygonale former, såkalte Thiessen-polygoner. Boplassene skulle ligge i sentrum av territoriet med de ulike ressursene suksessivt

rundt (f.eks. Welinder 1977; Sognes 1983; Johansen, Ø. K. 1986; Myhre 1987). Resultatet blir noenlunde like store gårdsterritorier som helt utfyller landskapet (Myhre 1990, 126).

På tross av at bosetningshistorien nå i større grad enn tidligere fokuserte på et helhetlig bilde av gårdsstrukturene, ble det i liten grad utført studier på selve gårdsgrensene. Den første som benyttet gårdsgrensene som opplysningskilde for bosetningshistorie, var svensken Jöran Sahlgren i 1927, da han utarbeidet den ”geometriske metoden” (jf. under og kap. 3). I Norge besluttet Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning i 1943 å dokumentere eldre norsk gårdsstruktur, og herunder var gårdsgrensene inkludert (Øye *et al.* 2002, 13). I 1960-årene overtok Håkon Hovstad den delen som omhandlet gårdsgrensene, men det var imidlertid ikke før hans bosetningshistoriske avhandling fra 1980 at gårdsgrensene ble særlig utnyttet som kildemateriale. Kort tid etter utarbeidet Oddmund Farbregd på bakgrunn av territorieteori og gårdsgrensestrukturer prinsippene til den geometriske metoden i Norge. Grunntanken var at studien av eiendomsfigurer og gårdsnavn skulle kunne indikere bosetningsutviklingen over tid (Farbregd 1984, 34–35). Han nevner arkeologi som nyttig for å datere gårdsstrukturene, men han nevner ikke spesifikt grensemerker som et arkeologisk materiale, og han benytter heller ikke arkeologisk materiale i sin analyse (Farbregd 1984; Brevik 2005, 18). Både Hovstad og Farbregd argumenterte for at de eldste gårdsgrensene var dem som fulgte de naturlige linjene i landskapet. I Sverige har blant annet Åke Hyenstrand (1974) argumentert for det samme.

Hovstads grunntanke var at gårdsgrensene ble etablert i landnåmfasen, og det han kaller den sørvestnorske grensestrukturen skal ha oppstått som en følge av en gradvis bosetningsekspanasjon oppover dalene. Hypotesen forutsetter en regulert bosetningsekspanasjon allerede fra eldre jernalder, men Hovstad avviser en administrativ årsak til grensedannelsen (Hovstad 1980, 36–37). Mot det synet står Ottar Rønneseth og Vidar Haslum som argumenterer for at grenseleggingen skjedde ved en engangshandling i et samfunn som hadde oppnådd en viss rettslig og administrativ utvikling (Haslum 1992; Rønneseth 2001 (1974)). Det er fortsatt uenighet om hvordan og når gårdsgrensene oppstod, men i dag er det forholdsvis bred enighet om at grensestrukturen trolig har en lang kontinuitet, og at det i perioden mellom rikssamlingen og høymiddelalderen skal ha oppstått et særlig behov for fysiske grensemarkeringer. Årsaken kan ha vært jordknapphet eller at konsolideringen av det norske kongedømmet resulterte i økt administrativ ordening og et mer utviklet eiendomsbegrep (bl.a. Rønneseth 2001 (1974), 251; Myhre 1990, 128). Forskningen i perioden var historisk retrospektiv.⁹ Det innebar det synet at den sterke kontinuiteten i bondesamfunnet var

⁹ se kap. 4 for definisjon.

grunnleggende når forskerne argumenterte for at en ved grundig undersøkelser av gårdsgrenser og gårdsnavn kunne rekonstruere den opprinnelige gården i bygda, selve "urgården" (Pilø 2000, 2005; Solberg 2000, 52).

Nyere agrararkeologiske undersøkelser

Gjennombruddet for en mer nyansert oppfatning av byggeskikk og bosetningsformer i fjord- og innlandsbygder i store deler av jernalderen kom etter hvert som flateavdekking av større åkerarealer ble vanlige i løpet av 1980-tallet. Samtidig oppstod det også en bosetningsarkeologisk retning på Østlandet som var påvirket av den svenske kulturgeografiske forskningstradisjonen, der kulturlandskap og romlige oppfatninger av landskapet stod sentralt (f.eks. Pedersen 1990, 1999; Holm 1995, 2004; Jerpåsen 1996). Leting etter åkerbrukssystemer og strukturer uten sikker gårdskontekst ble viktig, og spor etter tidlig jordbruk og gårdsbosetning ble kartlagt i omfattende utstrekning. Interessen for gårdsgrensene og hele driftsområdet ble viktigere enn tidligere, og både åkerreiner og gårdsgrenser ble undersøkt arkeologisk (Øye *et al.* 2002, 16).

Til tross for at gårdsgrensene nå ble mer eksplisitt undersøkt, har det ikke resultert i spesifikke gårdsgrensestudier. Overgangen til jordbrukssystemet er trolig mye eldre enn tidligere antatt, og jordbruk og landskapsutnyttelse i Sør-Norge er i større grad enn tidligere antatt preget av en stor regional variasjon. I bronsealder kan båser til dyrene bli gjenfunnet i det arkeologiske materialet, som har blitt tolket som at tilførselen av gjødsel til åkrene ble kontrollert mer systematisk (Pedersen 1999, 51). De eldste dyrkningsfasene fremkommer som regel først ved pollendiagram, mens de eldste tegn på investeringer i jorden først kan bli knyttet til rydningsrøysfelt eller dyrkningslag (Gustafson 1995, 159; Holm 1995, 149, Diinhoff 1997, 119).

I eldre forskning ble en relativt plutselig nedgang i funnmaterialet fra rundt 550–650 e. Kr. forklart som krisetid og drastisk nedgang i folketallet. Nyere forskning har vist at dette ikke er riktig, og at endringene skal ha skjedd på forskjellig sted til forskjellig tid, kanskje allerede fra 500–700 e. Kr. En forklaring på endringene kan være at de sosiale og politiske forskjellene i samfunnet økte (Myhre 2002, 170, 187f.). Ellen Anne Pedersen argumenterer for at bosetningen i rydningsrøysene i Fevanggrenda, et område som også inngår i denne avhandlingen, opphørte ca. 500–750 e. Kr., og at det historiske bosetningsmønsteret oppstod på det tidspunktet (Pedersen 1990, 59). Hvordan dette stemmer med materialet mitt skal jeg komme tilbake til senere.

Forskning på bosetning og gårdsgrenser i andre land som er relevant for avhandlingen min bør også bli nevnt her. Fra den saksiske perioden i England er det flere dokumenter som beskriver grenser. Disse refererer ofte til topografiske trekk som fortsatt kan bli gjenfunnet i landskapet. Dette kan tyde på at visse sogneområder, bosetningsområder eller administrative inndelinger var de samme på 900-tallet som på 1800-tallet, og illustrerer dermed grensenes lange kontinuitet (Aston 1985, 39). Desmond Bonney har arbeidet med gårdsgrenser i Wessex i England. Han finner at over 40 % av de hedenske gravene ligger ved sognegrensene. Videre mener han det tyder på at gravene ble anlagt ved de etablerte grensene, og først senere ble grensene brukt til å danne sognegrenser. Med hjelp av gravenes gjenstandsmateriale daterer han visse grenser tilbake til femte århundre (Bonney 1972, 171). Også gårdsgrenser over store deler av England mener han kan gå tilbake til det tidspunktet (Bonney 1985 (1979), 47–49). Imidlertid inkluderer Bonney graver med en avstand opp til ca. 150 m (500 feet), og gravenes relasjon til grensen vil dermed bli noe usikker.

I Sverige har mange studier vist at en betydelig innsats ble lagt ned i avgrensninger og markeringer av rettigheter i agrarlandskapet allerede fra yngre bronsealder (f.eks. Carlsson 1982; Bürström 1991; Mascher 1995; Gren 1996, 1997; Tollin 1999). Torun Zachrisson mener at gravfelt, runesteiner og nedgravde sølvskatter kan ha uttrykt en person eller slekts rådighet over visse gårds- eller bygdeområder (Zachrisson 1994). Maria Petersson har undersøkt distribusjonen av graver og ”steinstrenger”, dvs. steingjerder i Östergötland. Fordi både steinstrengene og gravene inngikk i det samme ”system” og lå i de mest sentrale områdene for husdyrproduksjon, tolker hun det som om at jordanvendingen var den samme fra og med yngre bronsealder og inn i moderne tid. Gravene kan kanskje bli sett som uttrykk for rettigheter til beitemark (Petersson 2006, 244–248). Jan-Henrik Fallgrens studie av samfunn og bebyggelse på Öland 200–1300 e. Kr. er særlig interessant for avhandlingen min. Han finner en kontinuitet i bebyggelse og anleggelse av gravminner fra romersk jernalder til og med middelalder. Undersøkelsen viser at flere graver og gravfelt nærmest ”ringer inn” slåtte- og våtmarksområder eller andre ressursområder i utmarken, og at gravene ble plassert for å markere grensen til gårdenes territorium. Han anser gjerder som de funksjonelle manifestasjonene på gårdenes eiendom, mens gravene i denne sammenheng utgjorde de symbolske uttrykkene for eiendoms- og arverettigheter (Fallgren 2006, 119–120, 137).

Hvor står gårdsgrenseforskningen?

Studien av gården og gårdsstrukturene har lenge stått sentralt i norsk forskningshistorie, men de eventuelle endringsprosessene og omstruktureringene av gårdsstrukturen og landskapet er

ikke fullt ut forstått. Til tross for at gården har vært så viktig i den norske bosetningshistorien, har studien av gårdsgrensene fått forholdsvis liten oppmerksomhet i den arkeologiske forskningen. Analyser av gårdsgrenser har vært gjennomført, spesielt etter 1980-tallet, men de benytter stort sett den geometriske metoden og historisk retrospeksjon på indirekte kilder i studien av gårdsgrensene, og legger ikke til grunn spesifikt arkeologisk materiale. Særlig blant bygdebokforfattere har den geometriske metoden for å vurdere bosetningsutvikling og gårdsgrensenes alder blitt postulert (f.eks. Vik 1992; Schou 1990), men det har som regel ført til tilfeldige og usystematiske sammenligninger med gårdsnavn og landskyldsstørrelser (Briså 2001, 15).

Fra de siste femten årene foreligger to undersøkelser av utmarksgrenser, som røyser og varder, med arkeologiske metoder (Johansen, A. B. 1994; Brevik 2005), men de fleste gårdsgrenseundersøkelser som er foretatt de senere år benytter seg stort sett av de samme metodene og prinsippene som ble ”trukket opp” under den eldre forskningen, og slik sett tilfører de lite nytt (Marthinsen 1971; Haslum 1992; Stylegar 1997; Briså 2001, se også Myhre 1990). Dette skal jeg gripe fatt i i min avhandling, og jeg håper å utvikle en metode som kan bli benyttet videre i studien av gårdsgrensene. Jeg håper også at avhandlingen vil føre til økt fokus på gårdsgrensestudier og også teoretisk og metodisk utvikling. En videre bosetningshistorisk forskning kan ikke begrense seg til husrestene eller til selve bosetningsstedet, men materielle eller romlig separerte levninger fra de forhistoriske gårdene må også bli undersøkt for å skape forståelse av hele gårdsstrukturen og gården som fenomen (Burström 1995, 163). Jeg mener at gårdsgrensene er et viktig kildemateriale for å forstå endringer og stabilitet ved gårdsstrukturen, og at graver ved gårdsgrensene danner et særlig godt utgangspunkt for å undersøke dette.

KAPITTEL 2

Kildematerialet og perspektiver

Innledning

I dette kapitlet skal jeg diskutere hvilke kilder jeg vil legge til grunn i oppgaven, og hvordan jeg skal benytte dem. Denne analysen bygger på i alt 463 stedfestede gravlokaliteter hvorav 151 ligger mindre enn 50 m fra gårdsgrensene. Først vil jeg belyse perspektivene som kan bli knyttet opp mot gravenes antatte funksjoner i forhistorien, og hvordan en kan forstå deres romlige plassering og utbredelse i landskapet. Deretter vil jeg drøfte kildekritikk og representativitet av gravmaterialet, i tillegg til at de kronologiske mulighetene og klassifisering av gravmaterialet vil bli diskutert. Mot slutten av kapitlet skal jeg drøfte ulike kilder til eiendomshistorien, herunder både skriftlige og kartografiske kilder, og til sist hvordan det samlede sett kilder kan bli integrert i avhandlingen.

Perspektiver på gravmaterialet

Graver og odelsrett

Et grunnleggende trekk i jernaldersamfunnet var trolig at folks identitet ble bekreftet og definert gjennom tilhørighet til gård og slekt. Derfor er det sannsynlig at det i jernalderen har eksistert klare regler for overføringer av eiendom gjennom arv, slik at ikke gården eller deler av jorda skulle forsvinne ut av slekten. En måte å løse dette på er odel, dvs. en form for forkjøps- eller innløsningsrett for slektninger til fast eiendom, men opprinnelig var trolig salg av jord sjeldent og krevde samtykke av slekten. Det har vært pekt på at odelsretten derimot tilhører et samfunnsstadium der kjøp og salg av jord var blitt vanlig. Odelsretten blir gjenfunnet over store deler av den germanske verden i høymiddelalderen (Norseng 1991, 275, 278f.; 2005, 201ff.). Den kan også bli knyttet til visse rettighetsområder som lå separat fra gården, som f.eks. støls- eller fiskeplasser (Bøe 1967, 331ff.). I Vestfold er det flere slike såkalte eiendomsenklover, og fordi de kan belyse endringer i gårdsorganiseringen er det viktig å ha dem in mente når en skal undersøke gårdsgrensestrukturer (jf. kap. 4).

På 1200- og 1300-tallet blir ofte odel knyttet til forhistoriske gravhauger. I Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274 står det at ved gravfunn tilhører $1/3$ *haugodelsmannen*, en term som trolig refererer til den som slekter på avdøde i gravhaugen (Taranger 1915, 107). Vitner i odelsaker skulle regne slektslinjen *til haugs ok til heiðni*, dvs. til gravhaugen og hedendommen (NgL III, 120; jf. Robbestad 1967, 494). Avstamning tilbake til haugen kunne

altså legalisere rettighetene. Det er trolig derfor slekter både i Skandinavia og England tilskrev graver status som ”forfedrehauger” (Zachrisson 1994, 227 m/ref).

Det er spesielt gravhauger, men også runesteiner,¹⁰ som har blitt koblet til arvingenes rett til jorden (Zachrisson 1994; Skre 1998; Selinge 1980). Gravhauger var altså materielle uttrykk for rettigheter til land og ressurser, men også for forfedrenes og gårdsinnehaverens identitet, og det fikk en spesiell betydning gjennom odelsbegrepet (Burström 1995, 171). Til inn på 1300-tallet holdt en rede på hvor slektens stamfar var gravlagt, og dersom det ikke hadde vært et eiendomsrettslig motiv for dette langt bakover i tid, ville trolig kristendommens innførsel og avstanden i tid minnet folks interesse for konsekvente nedtegnelser av disse forholdene (Frense 1982, 187). Deling av odelsland forekom, såkalt *óðalskipti* (Robbestad 1967, 493). I følge arvereglene i landskapslovene hadde sønner lik arverett til jord, og fysiske gårdsdelinger kunne skje, såkalt ”reint og steint” (Øye 2002, 294). Først i Landsloven fra 1274 ble det lovfestet at eldste sønn skulle få hovedbølet udelt, men bare dersom det var like gode odelsgårder til andre sønner (L V 7). For den jevne bondestand var det neppe mulig, og Andreas Holmsen har ment at dette var knyttet til et aristokratisk eiendomssjikt for å hindre oppsplitting av jordegodset, og at dette som et juridisk prinsipp ikke ble introdusert før 1539 (Holmsen 1966, 111). Det har vært lite diskusjon om deling av navnegårder, og dette skal jeg komme tilbake til i kapittel 4.

Graver som grense- og eiendomsmarkører

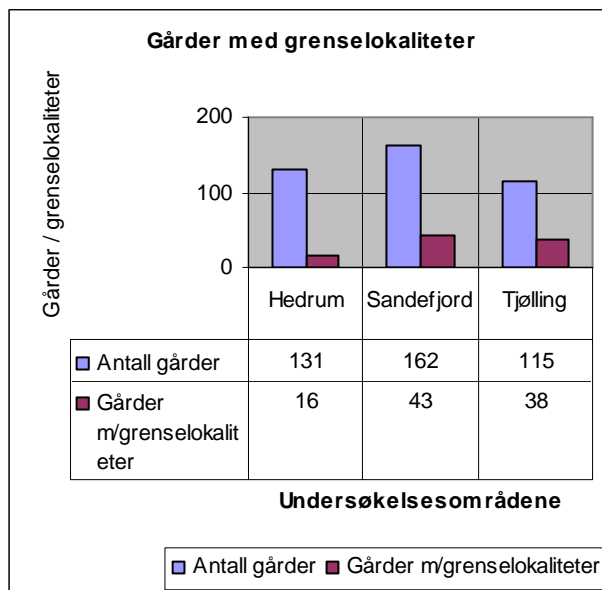
En enkel definisjon av en grav kan være et sted hvor en død er gravlagt. Mens døden er allmenmenneskelig, er måten gravskikken blir utført på kulturbetinget og variabel over store avstander i tid og rom (Ucko 1969). Ofte inneholder ikke gravhauger noen grav, noe som indikerer at dens primære funksjon ikke alltid kan ha vært et gravgjemme. Gravene uttrykte kollektive ideer. Utforming og ritualer ble styrt av de sosiale, tradisjonsbundne oppfatningene i samtida som ble overført gjennom generasjoner (Hodne 1980, 13). Som andre mentale holdninger en kan følge over lange tidsrom, kan holdningene til døden *virke* nærmest uforanderlig over tid (Ariés 1977, 19). Derfor kan de tradisjonene som gravene og gravskikken uttrykker bli betegnet som såkalte seige strukturer, som nærmest synes uforanderlige gjennom århundrer (jf. kap. 3). Dermed burde det være mulig å gjenfinne noe av denne symbolikken i det arkeologiske materialet, og det er dette jeg skal undersøke.

¹⁰ Det har vært foreslått at runesteiner også kan bli knyttet til arverett. Dette vil jeg ikke komme inn på i oppgaven, men se bl.a. Selinge 1980; Frense 1982; Sawyer 1988, 1992; Zachrisson 1994, 1998; Skre 1998; Tollin 1999, Solberg 1999.

Flere forskere har understreket forholdet mellom gravminner, arv og eiendomsoverføringer, og også i denne avhandlingen er dette et viktig premiss (Iversen 2004, 65 m/ref; Fallgren 2006, 136 m/ref). Gravhauger har blitt tolket som synlige uttrykk for gårdsinnehaverens legitimitet og eiendomsrett ved tilstedeværelse i landskapet. Gravenes plassering i landskapet vitner om sosiale forskjeller mellom de døde i jernalderen, både på begravelsesstedet, men også på utstyrmengden og ytre utforming av selve gravanlegget. Et premiss vil være at utbredelsen av de forhistoriske gravminnene ikke er tilfeldig og kan representere asymmetriske tilganger til ressurser (f.eks. Gansum 1995; Skre 1998; Iversen 1999, 2004). Dersom eldre eiendomsforhold blir sammenlignet med yngre kjente forhold, kan trolig stabilitet og endringer i en eldre territoriell organisering bli undersøkt. Både Dagfinn Skre og Frode Iversen har undersøkt gravminner som symbolske representanter på eiendomsrett (Skre 1998; Iversen 1999, 2004). Derimot har de verken undersøkt gravene som konkrete representasjoner eller fysiske markører i landskapet, og heller ikke som symbolske uttrykk for territorialitet i jernalderen. Dette skal jeg gripe fatt i.

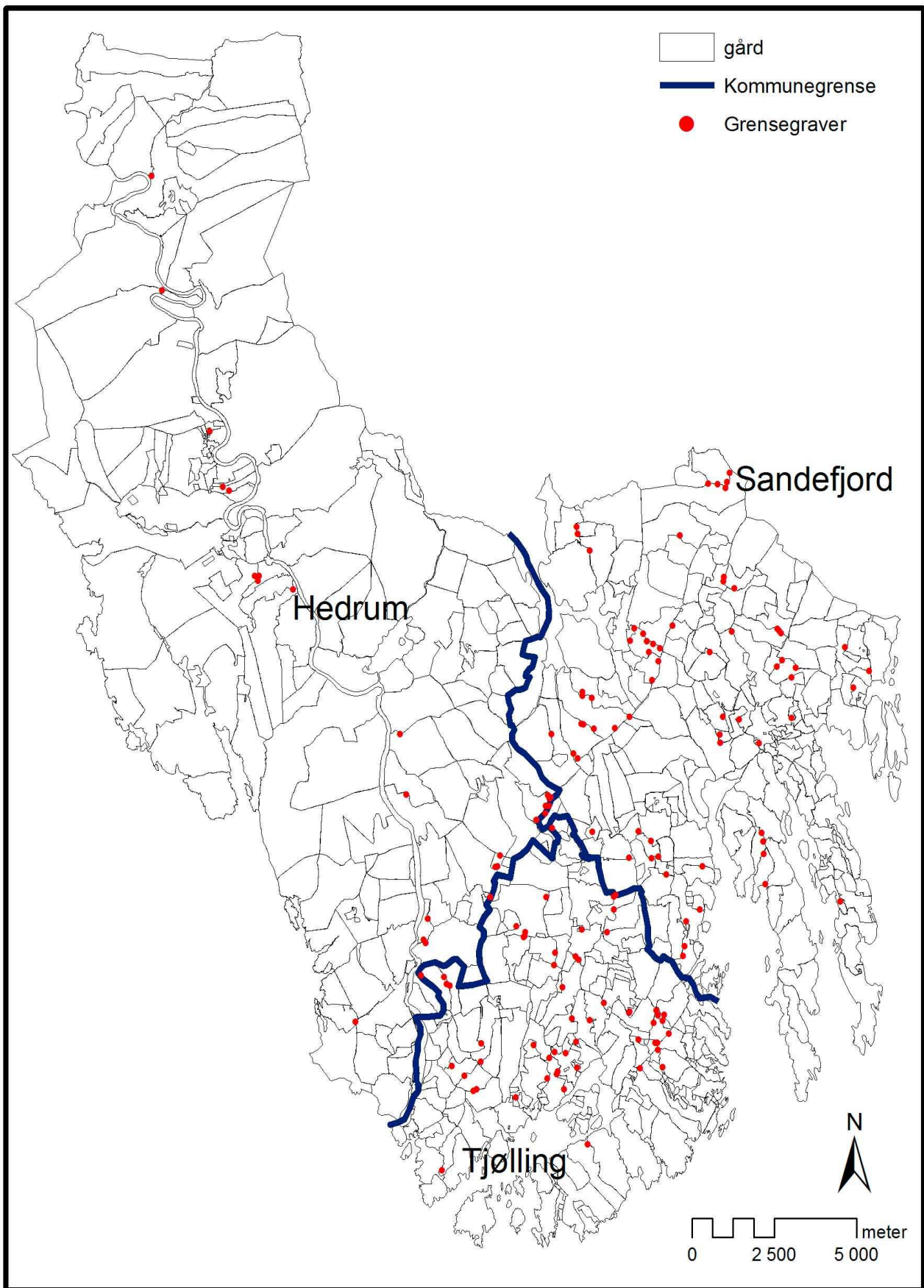
Gravmaterialet

I 1943 var det kjent ca. 3300 gravminner fra jernalderen i Vestfold, og på grunn av den antatte doblingen av fornminner under ØK-registreringen vil jeg anslå antallet graver i Vestfold i dag til å være rundt 4000–5000 (Grieg 1943; jf. Selinge 1986b). I Hedrum har 37 % av gårdene graver, mens tilsvarende tall i Sandefjord er 53 % og i Tjølling 58 %. Dette synes å være

Figur 3. Antall gårder og gårder med grenselokaliteter innen hovedundersøkellesområdene

relativt høye tall for antall gårder med graver og kan for eksempel bli sammenlignet med indre fjordstrøk på Vestlandet (Iversen 1998, 46). Totalt har jeg registrert 151 grenselokaliteter fordelt på 97 gårder, altså graver som ligger nærmere gårdsgrensen enn 50 m (jf. Figur 3). Av de totalt 151 grenselokalitetene er 86 enkeltminner og 65 gravfelt. I undersøkelsesområdene er det totalt 408 gårder, og det vil si at ¼ av gårdene har matrikelgårdsgrenser med nærliggende graver (24 %). De 151 grenselokalitetene fordeler seg slik at Sande-

Figur 4: Gravlokaliteter i undersøkelsesområdet som ligger mindre enn 50 m fra gårdsgrenser

fjord har 70, etterfulgt av Tjølling med 58, mens Hedrum har 23 grenselokaliteter.

Grenselokalitetene kan representere en form for *regulert grense*. Med tanke på at denne formen for regulering som gravene representerer ligger i gårdsgrensene *mellom* gårdene, og at enkelte gårder har flere markerte grenser, indikerer det at det reelle antallet gårder med minst en regulert grense trolig kan bli doblet. Det finnes ikke direkte sammenlignbart tallmateriale, men det synes klart at dette må være et svært høyt tall. Bonney argumenterte for at 40 % av de hedenske gravene i Wessex lå ved sognegrensene. Imidlertid tok han utgangspunkt i en avstand til grensene på 150 m så hans empiriske grunnlag er svakere, mens jeg som nevnt benytter meg av en avstand på 50 m (Bonney 1972, 1979, (1985)). Anleggelsen av grenselokalitetene var trolig ikke tilfeldig, verken i Vestfold eller Wessex. Et prinsipp i avhandlingen min er at graver symboliserer eiendomsrett og territorialitet (jf. under). Det indikerer at gravminner ble anlagt på gårder hvor eierne hadde råderett over jorden og rett til å anlegge markerte begravelser (jf. Skre 1998, Iversen 1999, 2004). Selv om en skal være forsiktig med å trekke slutninger på negativt grunnlag, kan en ved å sammenligne utbredelsen av de forhistoriske gravminnene med yngre eiendomsforhold fra 1300–1600-tallet forhåpentligvis kunne spore endring og/eller stabilitet. På den måten kan eiendomsforhold som kan strekke seg langt tilbake i tid bli studert.

Kildekritikk og representativitet

Det er viktig å kjenne gravmaterialets muligheter og begrensninger i forhold til den analysen jeg vil gjøre. Etter en systematisk registrering av fornminner i Vestfold i årene 1918–1939 ble Vestfolds Oldtidsminner (VO) publisert i 1943. VO inneholder tilvekstnummer opp til C-27000,¹¹ eller om lag halvparten av dagens C-nummer (ca. 55000). Fordi registreringene var gjort såpass tidlig etter utskiftningene, kan det se ut som om funnsituasjonen er forholdsvis representativ for en forhistorisk situasjon (Iversen *et al.* 2007, 18f.). Et kildekritisk problem er imidlertid at registratorene i sjelden grad undersøkte utmark- og grenseområder, for med datidens innsamlingsteknikk var det hovedsakelig den nære innmarken som ble registrert. I forbindelse med registreringene til Økonomisk Kartverk (ØK) ledet Elizabeth Skjelsvik registreringene i Vestfold i årene 1969–1984, og trolig ble antallet kjente gravminner i denne perioden nærmest doblet. Det nye med økonomisk kartverk var at fornminnene ble geografisk stedfestet og gitt en klar identifikasjon som knyttet sammen kartfesting og beskrivelse (Holm-Olsen 1998, 23). Fra 1995 fikk NIKU ansvaret for ”Fornminneregisteret”, mens i 2000

¹¹ C-nummer refererer til Kulturhistorisk Museum i Oslo sitt katalogiseringsnummer for gjenstandsfunn.

utviklet registeret seg under Riksantikvaren til ”Askeladden”, slik vi kjenner det i dag. Fra 2005 har fylkeskommunene hatt ansvaret for egne områder.

Jeg ser imidlertid to utfordringer med databasen, og dermed med datamaterialet mitt. For det første er gjenstandsfunn sjeldent oppført i Askeladden, og siden dataene ikke er krysskoblet med Gjenstandsdatabasen ved Kulturhistorisk Museum i Oslo (KHM) og Topografisk Arkiv, kan det være vanskelig å finne geografiske opplysninger som kan knytte dem til en bestemt grav. I tillegg kan Askeladden inneholder visse feilmarginer. Kvaliteten på dataene kan derfor være noe svake. Det har ikke vært noen klar terminologi for registrering av gravminner, og uten et enhetlig utarbeidet system for inndeling av gravminner vil det være vanskelig å komme fram til en entydig beskrivelse av gravskikken (Løken 1974, 31, 45–46; Bürstrøm 1991, 64). May-Liss Sollund har f.eks. vist at dette er et problem ved ØK-registreringene (Sollund 1996, 28).

Den andre utfordringen er at det bare et minimumsantall fornminner som er oppført der. Askeladden bygger på den gamle fornminnedatabasen, som i stor grad bygger på ØK-registreringene fram til 1984. I tillegg kan funn uten geografisk stedfestelse mangle, som f.eks. fjernede graver eller løsfunn. Løsfunn kan representere graver, og jeg har derfor så langt det er mulig forsøkt å registrere dem (Solberg 1999, 83f.). Dette kan gjøre antallet graver underrepresentert. Hovedkriteriet mitt for utvelgelse av gravmaterialet er at det er geografisk stedfestet. Det vil si at gravmaterialet er avhengig av en god kartfesting. Dette fører trolig til at jeg opererer med et minimums utvalg av gravminner i forhold til totaliteten.

Likevel mener jeg at feilmarginene ikke er større enn at det vil kunne belyse generelle trekk om gravers plassering ved gårdsgrensene. Gravminner plassert ved grenser, herunder både ut- og innmarksgrenser og ved veier, vil i større grad være bevarte i landskapet enn graver på steder hvor f.eks. dyrkingen var mer intensiv og bosetning var større. Det høye antallet graver ved gårdsgrensene i Vestfold kan indikere at en i jernalderen etterstrebet en nær romlig relasjon mellom graver og gårdsgrenser (jf. Rudebech 2001, 96). Utbredelsen er neppe tilfeldig, og selv om jeg opererer med et minimumstall av gravminner, bør dette kunne belyse de spørsmålene jeg har.

Klassifisering og datering av gravene

Jeg vil begynne med å klargjøre en del begreper som vil bli brukt i klassifiseringen av gravmaterialet. I og med at det var vanskelig å spore gjenstandsfunn tilbake til en konkret, geografisk stedfestet grav og at en så liten andel av gravene er utgravd i Vestfold, er det særlig viktig å finne trekk ved den ytre formen som kan bli datert (jf. Gansum 1995, 72). Ytre

form vil si den delen av graven som er synlig på markoverflaten (se Næss 1972, 1982, 1984, 1996; Gansum 1995 og Østerdal 1999 for diskusjon om ytre gravform i Norge). I Norge har en i stor grad valgt klassifiseringer av gravskikken ut fra indre forhold som f.eks. brent/ubrent, mens i Sverige har deler av forskningstradisjonen benyttet ytre kriterier som et grunnleggende prinsipp i inndelingen av gravskikk (f.eks. Petré 1984; Bennett 1987). Den positivistiske inndelingen av gravminnene etter ytre form i Sverige har riktignok vært kritisert (Hyenstrand 1974, 16), men det er likevel grunn til å spørre om en i Norge har vært for forsiktig med dateringer på ytre form.

I forhold til de ytre kriteriene er det i liten grad utarbeidet et enhetlig definisjonssystem i Norge. Jenny-Rita Næss har pekt på at Sheteligs ”Vestlandske graver fra jernalderen” fra 1912 har hatt en nærmest enerådende innflytelse, og for han var anleggets ytre form av underordnet betydning. For Shetelig var det den indre gravskikken som avspeilet endringer i kulturelle trekk. På den måten får graven og gravmaterialet en egen og løsrevet verdi som sjelden blir sett i sammenheng med selve gravminnet, og den ytre gravskikken blir redusert til en ”innpakning” for den døde (Shetelig 1912; Næss 1982, 129–132). Ved å neglisjere gravminnet og landskapskonteksten får en en gjenstandsfokuserende og indre gravarkeologi (jf. Hagen 1997, 200; Gansum og Østigård 1999).

Det er store variasjoner i gravenes ytre utforming innenfor relativt avgrensede

TYPE	DATERING
Gravrøyser	BA/EJA/YJA
Steinsetninger	FR-JA
Langhauger	ERT-VT
Triangulære steinlegninger	RT-VT
Kvadrantiske steinsetninger	EJA
Rundhauger m/kantkjede/fotgrøft	EJA
Bautasteiner i gravkontekst	EJA
Treodder	EJA
Reiste steiner	EJA/YJA
Gravhauger	EJA/YJA
Ovale- og skipsetninger	YJA

Tabell 1. Forslag til kronologisk dateringer på ytre form.

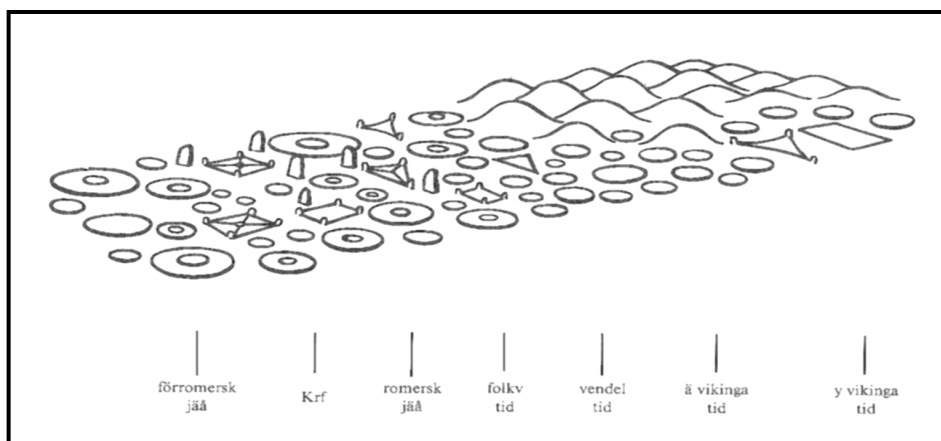
geografiske enheter og analogier trukket over lange avstander er derfor usikre (Løken 1974, 37; jf. Burström 1991). Til tross for denne kildesituasjonen kan gravenes utforming og konstruksjon bli satt i sammenheng med gravenes alder (f.eks. Skjelsvik 1953; Løken 1974; Resi 1986; Gansum 1995; Østerdal 1999). Jeg vil hovedsakelig benyttet meg av arbeidene til Elizabeth Skjelsvik¹² (1953), Trond Løken (1974), Terje Gansum (1995), Lars F. Stenvik (2005) og Bergljot Solberg (2005), samt at jeg vil trekke veksler på svenske arbeider (f.eks. Selinge 1986a & b; Bennett 1987; Burström 1991).

Dateringene er oppstilt i Tabell 1, og er som følger; *gravrøyser* kan både stamme fra bronsealder og jernalder, og vil i avhandlingen bli datert til jernalderen generelt (jf. Gansum 1995, 74). *Steinlegninger* er utelukkende datert til eldre jernalder i Vestfold (Skjelsvik 1953,

¹² Skjelsvik 1953 er sitert etter Østerdal 1999, da avhandlingen er klausulert.

100–104), mens *steinsetningene* hovedsakelig har blitt datert av Skjelsvik i Vestfold og Resi i Østfold til førromersk jernalder. Imidlertid understreker begge forskerne den usikre dateringssituasjonen (Skjelsvik 1953, 189; Resi 1986, 12, 53, 84, 189). Dateringer av trekantete steinlegninger og treodder, dvs. en steinsetning med innsvingte sider, kan variere fra svenske forhold. Løken har datert dem fra romertid til vikingtid, men antyder at de triangulære steinlegningene er eldst og at treoddene antakeligvis er fra eldre jernalder (Skjelsvik 1953, 202f.; Løken 1974, 39–40, 50, 150, 174–176). Bautasteiner i en gravkontekst kan i Vestfold bli datert til eldre jernalder (Løken 1974, 162, 164).

Langhauger kan stamme fra eldre romertid til vikingtid, men Zanette Tsigaridas, som fortrinnsvis har studert langhauger i eldre jernalder, viser at en tredjedel av langhaugene konsentrerer seg til siste halvdel av romertid, altså 300-tallet (Tsigaridas 1996, 55–56; jf. 1998). Jeg vil i tillegg benytte formelementer som fotgrøft og kantkjede som dateringselement, og i Vestfold har de en klar kronologisk tyngde til eldre jernalder (Løken 1974, 147; Stenvik 2005, 135). Flere forskere har også pekt på at enkeltliggende graver ofte har en eldre datering enn graver i gravfelt (f.eks. Hyenstrand 1984; Selinge 1986a; Bürström 1995; Petersson 2006). F.eks. er gravrøyser som ligger alene ofte fra bronsealder, mens de som ligger på gravfelt som regel er anlagt under jernalderen (Bürström 1995, 65). I tillegg har det vært hevdet at høyde i forhold til diameter kan brukes som grovdateringer av hauger (Hougen 1924, 20; Sjøvold 1944, 49; Løken 1974, 37, 101–102; Bennet 1987a, 59). Dette vil ikke bli benyttet som kriterium i denne avhandlingen, både fordi det er usikkert og fordi det ikke sjelden kan være vanskelig å knytte opplysningene i Askeladden med andre registeranter.

Figur 5. Modell for utviklingen av gravskikkens ytre utforming gjennom jernalderen i Sverige (Bennet 1987, jf. Lagerlöf 1991)

I tillegg til ytre form vil gravmaterialet være med å tidfeste gravene. Imidlertid har bare 7 gravlokaliteter¹³ av de 151 gravlokalitetene ved gårdsgrensene gjenstandsfunn som kan gi en sikker datering. Tre graver som inneholder leirkar daterer gravene til eldre jernalder (C7040¹⁴, C17614, C30147a–b) ved hjelp av keramikkronologien til Johs. Bøes (1931, jf. Engevik 2007). Grunnleggende for dateringer av jernalderens gjenstandsmateriale er Olaf Ryghs ”*Norske Oldsager*” fra 1885 (1999). To gravminner med smykker kan dermed bli datert til eldre romertid (C13336–42, C22033), mens to graver (C17089, C17090) på grunn av glassperler og leirurner kan bli datert til folkevandringstid (Shetelig 1906, 1911; Kristoffersen 2000; Engevik 2007). De siste tre gravene kan bli datert til vikingtid. Den ene inneholder bl.a. bronsestykker og bronseperle (C17615–18), den andre et tveegget sverd (C10146–49) og den siste et spinnehjul av kleber (C33580) (Petersen 1919, 1928, 1951).

Skriftlige kilder

Skattematrikkelen 1647

Skattematrikkelen 1647 var den første landsomfattende og detaljerte registreringen av skatteinnkrevning i Norge. Skattefogdene måtte her redegjøre for opplysninger om økonomiske og sosiale forhold. Derfor danner Skattematrikkelen 1647 et naturlig utgangspunkt for retrospektive analyser, slik det har vært tradisjon for på vestnorske forhold de siste 10–15 årene (Julshamn 1998; Valvik 1998; Åstveit 1998; Iversen 1999, 2004; Lia 2005; Olsen 2006; Sivertsen 2006; Zehetner 2007). Til forskjell fra denne forskningen vil jeg legge mer vekt på gårdenes areal som er registrert i GIS-programmet mitt, noe som er nytt og annerledes. I tillegg har disse kildene i mindre grad vært benyttet til arkeologiske undersøkelser på Østlandet.

For å undersøke de sosiale og økonomiske trekkene i landskapet vil jeg blant annet undersøke det *heleide* adelsgodset som kan inneholde eldre kjerner. Når flere adelseiendommer grenser til hverandre kan dette usikkert tolkes som spor etter enda eldre gods som kan ha blitt splittet opp i mindre enheter. Flere slike adelseide ”eiendomsblokker” kan derfor belyse dynamiske trekk i eiendomsforholdene (jf. Iversen 2004, 89f.). For å skaffe kunnskap om de eldste eiendomsforholdene for adelsgodset har jeg supplert materialet i skattematrikkelen med opplysninger fra bygdebøker (Berg 1913, 1915, 1918; Krohn-Holm 1970, 1972, 1974, 1978, 1979, 1982).

¹³ Det reelle antallet C-nummer større, fordi det kan være flere C-nummer på samme gravlokalitet.

¹⁴ I Askeladden står det C4070, mens Nicolaysen (Ab. 1874, 147) og Grieg (1943, 279) henviser til C7040. Ingen av museumsnumrene eller gjenstandsfunnet har imidlertid kunnet bli gjenfunnet i gjenstandsdata-basen.

Skattematrikkelen inneholder noen feilkilder som må vurderes, men skjevhetene er imidlertid ikke større enn at landskylden kan bli benyttet som sammenligningsgrunnlag for gårdenes økonomiske yteevne (Gjermundsen 1980, 37f.; Andressen 1980, 50). I den forbindelse vil jeg benytte skattematrikkelen for å regne ut det relative størrelses- og landskyldforholdet mellom gårdene. Her vil gårdenes areal være sentralt, og ved å dele landskylden på arealet håper jeg å få fram de geografisk sett mest produktive områdene i undersøkelsesområdet mitt, og regionale variasjoner i ressurstilgang vil bli belyst. Skyld per areal gir en indikasjon på de geografisk sett mest produktive områdene i en gitt region.

Skattematrikkelen gir ikke fullstendige registreringer av gårder med skattefritak, ødegårder eller gårder som lå under andre som beite- eller slåtteland. I tillegg står verken prestegårdene eller adelsgodset til den største godseieren i Vestfold, Nils Lange, i 1647-matrikkelen. I de tilfellene har jeg hovedsakelig hentet opplysningene fra skattematrikkelen 1661 og de ovenfor nevnte bygdebøker. Skattematrikkelen bør derfor bli benyttet med visse forbehold, men for min del vil den bli brukt sammen med andre samtidskilder, og det er hovedtendensen i materialet som er interessant.

Andre kilder til bosetningshistorie

Stedsnavnene har blitt sett på som den kilden som kan nå lengst tilbake i tiden (Selling 1980, 289). Det omfattende verket "Norske Gaardsnavne" (NG) av Oluf Rygh er nyttig for opplysninger om gårdsnavnene, diplomer eldre enn 1600, diverse opplysninger fra jordebøker, skattelister og regnskaper som gjelder de aktuelle gårdene. I NG står referanser til diplombindene og brevene i Diplomatarium Norvegicum (DN), som gjengir innholdet i diplomer mellom 1050 og 1590. Imidlertid står ikke diplomer som omhandler donasjoner, arv eller gårdbrukere, samt adelsregnskaper fra 1600-tallet hos Rygh. Slike diplomer kan bli nevnt i annen litteratur, som f.eks. bygdebøker. Jeg har i den forbindelse benyttet Lorens Berg (1913, 1915, 1918) og Jan W. Krohn-Holm (1970, 1972, 1974, 1978, 1979, 1982). Biskop Eysteins Jordebog eller Rødeboken (RB), gir en fullstendig oversikt over kirkegodset i 1390-årene. I tillegg har jeg benyttet "Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede" (NRJ) i de tilfellene hvor NG opplyser at eldste skriftlige belegg for gårdene kan bli funnet der. Hartvig Krummedikes jordebok vil bli brukt for å regne ut adelsgodset mot slutten av 1400-tallet (Kjær 1908; Benedictow 1970).

Kartografiske kilder

Vestfold har et unikt historisk kartmateriale i norsk sammenheng, som er særlig velegnet for kartoverlegg; de såkalte Grevskapskartene fra 1811–1818 (Iversen *et al.* 2007, 21). Kartene fikk jeg tilgang på gjennom prosjektet ”Grevskapets kulturhistorie” i regi av Vestfold fylkeskommune og Larvik kommune/Larvik museum. Kongen overtok grevskapet¹⁵ i 1807, og med streng metodikk og nøyaktighet ble Grevskapet oppmålt i målestokken 1:4000. Til sammen er 126 kartblad bevart. Kartene ble nedtegnet før de store utskiftningene på slutten av 1800-tallet og derfor gir kartene direkte innsyn i 1800-tallets agrare organisering som trolig avspeiler en lagt eldre situasjon. Særlig når det gjelder f.eks. ferdselsveier, tun, steingjerder, grenser mellom åker og eng, og mellom innmark og utmark (Iversen *et al.* 2007, 22; Jerpåsen *et al.* 1997, 6). Jeg vil også i ett tilfelle, i undersøkelsesområde 3, benytte et såkalt porteføljekart fra 1825 i målestokk 1: 20 000, altså noe grovere enn det øvrige kartmaterialet.

I den forbindelse vil Geografiske Informasjonssystemer (GIS) være et nyttig og viktig metodisk redskap for meg, for å systematisere, håndtere og analysere forskjellige romlige ”landskapsdata”. Jeg vil benytte såkalte FKB-data fra ”Felles kartdatabase” (N5, N20 og N50). De 126 kartbladene i Grevskapskartet vil bli georeferert i GIS programmet ArcView 9.1 (jf. kap. 3). Dataene har jeg fått stilt til disposisjon gjennom Vestfold Fylkeskommune og prosjektet ”Veien gjennom Vestfold – E18” (Iversen *et al.* 2007). Ved å overføre det eldre kartmaterialet til GIS og kombinere med moderne kartdata, er det mulig å sammenligne og korrigere feil og mangler i Grevskapskartene for å få et mest mulig romlig presist kart som sammenligningsgrunnlag for utbredelsen av forhistoriske gravminner. Et slikt kartoverlegg gir derfor et sammensatt tidsbilde, som kan belyse eldre landskapsutnyttninger og samtidens oppfatninger av landskapet rundt seg (Jerpåsen *et al.* 1997, 22–23). Min tilretteleggelse av dette historiske kartmaterialet vil også komme andre forskere til gode på sikt og vil bli lagt ut på internett gjennom prosjektet ”Grevskapets kulturhistorie”. Det historiske kartmaterialet har altså en potensiell stor kunnskapsverdi, men til nå har det vært lite systematisk utnyttet av arkeologer.

¹⁵ Larvik grevskap omfatter det nåværende Larvik, Sandefjord og Tjøme kommune, i tillegg til deler av Andebu.

KAPITTEL 3

Teoretisk og metodisk tilnærming

I dette kapitlet vil jeg først redegjøre for den teoretiske tilnærmingen som ligger til grunn i avhandlingen. Deretter vil jeg gi en oversikt over de tradisjonelle bosetningshistoriske metodene som jeg skal benytte meg av, og til sist vil jeg presentere et mer selvstendig metodisk bidrag knyttet til konkrete undersøkelser av gårdsgrenser. Det vil resultere i en modell for forholdet mellom forhistoriske graver og historiske gårdsgrenser i Vestfold i jernalderen, som jeg igjen skal benytte i selve analysen.

Teoretisk utgangspunkt

Territoriell organisasjon og strukturelle endringer

Tidligere antok man at det først var når menneskene ble bofaste at territoriale oppfatninger oppsto, og det ble sett på som en viktig faktor i den menneskelige evolusjonen (Keith 1949, 5, 16). Det har vært hevdet at territorialitet hos mennesket er et universelt fenomen, i likhet med andre pattedyr (Bates 1953, 709). Det skal være medfødt, styrt av instinkter og vokser gjennom sosial og kulturell påvirkning. Til tross for dette er den historiske siden av menneskelig territorialitet nesten ukjent (Malmberg 1980, 1983). Zoologen Torsten Malmberg mener at når mennesket identifiserer seg mer med et område enn andre, finnes forutsetningene for territorialitet (Malmberg 1983, 37). Menneskelig territoriell atferd kan defineres som:

”primarily a phenomenon of ethological¹⁶ ecology with an instinctive nucleus, manifested as more or less exclusive spaces, to which individuals or groups of human beings are bound emotionally and which for the possible avoidance of others, are distinguished by means of limits, marks or other kinds of structuring with adherent display, movements or aggressiveness” (Malmberg 1980, 11).

Territorialitet – eller reviratferd – er avledet til ”terra” lat. *land*, mens ”revir” entydig betegner arealer for mennesker (Malmberg 1983, 23–24). Når mennesket gikk over til en jordbruksdominert økonomi kan forholdet til land ha endret seg. På grunn av større fysiske og mentale intensivering i landskapet kan det oppstå behov for å markere råderettsforhold tydelige (Carlsson 1983, 5). Ved faste rutiner for overførsel av land og ved eksplisitte uttrykk for territorialitet ble samfunnsorganisasjonen vedlikeholdt (jf. Giddens 1984, xxiii). Tilhørigheten til en gård var trolig grunnleggende for mennesker i forhistorisk tid. Ved sosialt

¹⁶ Etology var opprinnelig læren om dyrenes adferd. I dag klassifiseres ting som er forbundet med menneskelig territoriell oppførsel som etologisk (Malmberg 1980, 17).

og kulturelt stress kan eksplisitte behov for å markere en slik tilhørighet ha oppstått (Wobst 1974; Hodder 1982).

Spørsmålet er dermed hvordan retten til et spesifikt område ble hevdet og hvordan områdets utstrekning ble markert. Nettopp her ligger nøkkelen til forståelsen av menneskenes reviroppførsel. Det er nærmest et universelt fenomen at mennesker henviser til forgangne generasjoner når de skal hevde egne retter til et landområde. Avdøde slektninger legitimerer dermed de levendes bruks- og eiendomsretter. En hypotese er at markerte graver nærmest kan ha fungert som "eiendomsdokumenter" i slike sammenhenger (Taranger 1934, 125). Dermed var det viktig at disse var tilgjengelige og synlige for alle (Carlsson 1983, 6). Gravmonumenter kan i jernalderen ha hatt funksjoner som territoriemarkør for de etterlevende, og som vi så av den alemanniske loven fra begynnelsen av 700-tallet kunne det oppstå situasjoner hvor en måtte forsvare sine grenser med fysisk makt, kan hende på liv og død (jf. kap 1).

Tradisjonskonservatisme og kulturell kontinuitet overført gjennom generasjoner bidrar til å opprettholde samfunnsstrukturer. Prosessene som hindrer endring omtaler den britiske kulturgeografen Robert Dodgshon som *inertia*. Jo større investeringer i et landskap desto sterkere er ønske om bevaring (Dodgshon 1998, 104, 139, 162, 200). Dette synes å følge en akse fra sentrum til periferi, men hvor grenseområder likevel blir viktige forhandlingspunkter i landskapet. Slik blir den sosiale orden reproduisert og gjenskapt, og gjentakelser blir sett på som særlig viktig for å opprettholde den gjeldende samfunnsorganisasjonen.

Tradisjonelle bosetningshistoriske metoder

Historikeren Andreas Holmsen hevdet i sin klassiske artikkel "nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning" fra 1940 at strukturendringer gjerne hadde basis i det øverste samfunnssegmentet. "Massenes struktur" var derimot preget av kontinuitet. Gårdssamfunnet var en seig struktur som ifølge Holmsen var godt egnet for retrospektive studier hvor en sluttet bakover fra yngre og bedre kjente forhold med rikere kildemateriale, til eldre og mindre kjente forhold (Holmsen 1970 (1940), 1976a, 1976b; Salvesen 1980). Dette ble gjort ved "topografisk individualisering" og undersøkelser av såkalte "struktur-geografiske minste enheter" (Holmsen 1970 (1940)). Jeg vil undersøke fem forhold ved gårdene som indikasjon på bosetningsutviklingen i undersøkelsesområdet: (1) eldste skriftlige belegg, (2) gårdsnavn, (3) arkeologisk materiale, (4) landskyld og dessuten (5) "gårdsgeometrien". Slik ønsker jeg å danne meg et bilde av gårdenes relative alder. Dette vil jeg holde opp mot informasjonen jeg kan etablere omkring grensenes alder ved hjelp av nærliggende forhistoriske graver.

Eldste skriftlige belegg kan gi indikasjoner på gårdenes relative alder. Gårder som er nevnt i kildene før 1350 er seinest fra høymiddelalderen (Sandnes og Salvesen 1978, 18–19). Også unevnte gårder kan ha høy alder, og en må vise varsomhet med å trekke slutninger på negativt grunnlag. Det andre kriteriet er *gårdsnavnene* som på grunn av sterk tradisjonskonservatisme i bondesamfunnet ofte er godt bevart. Jeg har benyttet den tradisjonelle navnekronologien for å belyse ulike kronologiske strata i bosetningen (jf. Rygh 1897–1936; Olsen 1926; Stemshaug 1973; Sandnes og Stemshaug 1976; Schmidt 1984, 2000). *Arkeologisk materiale* kan indikere en fremre grense for bosetningen under eldre tid (Österberg 1976, 1977, 1981). *Landskyld* uttrykker indirekte gårdenes produksjonsevne og utgjør normalt en sjettedel av produksjonen (jf. kap. 2). Det vil bli lagt til grunn at høy landsskyld kan tyde på høy alder (Stemshaug 1973, 40–41; Dalberg og Kousgård Sørensen 1972, 208f.; Sandnes og Salvesen 1978, 18–19; Hellaråker 1997, 147f.). Siste kriteriet er ”*eiendomsfigurene*”, der den geometriske metoden er vesentlig (jf. Farbregd 1984). Ved å studere form og innbyrdes relasjon mellom eiendomsfigurene er det til en viss grad mulig å få fram delingsprosesser og kronologiske forhold mellom gårdene (Farbregd 1984, 34f.). Hovedtanken er at de første gårdene sikret seg et større såkalt ”site catchment area” (Jerpåsen 1996, 45), og rundt disse opphavsgårdene oppstod suksessivt den øvrige bosetningen. Dersom det går tydelig fram av gårdsfiguren at en gård er utskilt fra en annen, indikerer det at gården er yngre.

De ovenfor nevnte kriterier og metoder har bl.a. blitt kritisert for å ha et evolusjonistisk syn på utviklingen av gårdsbosetningen, hvor bosetninger bare kunne oppstå gjennom utskillelser fra en fortidig urgård og hvor spesifikt arkeologisk materiale i liten grad har vært trukket inn i analysene (bl.a. Österberg 1976, 1977, 1981; Widgren 1999; Pilø 2000, 2004). Jeg vil benytte metodene på en kritisk måte for å analysere eiendomsforholdene, der både arkeologisk materiale, skriftlige kilder og kart vil bli brukt. For meg er det tendensene i materialet som er det vesentlige.

Nye bosetningshistoriske metoder

Jeg vil trekke veksler på de nevnte metodene, men det er også nødvendig å videreutvikle og tilpasse dem til mitt bruk. I den forbindelse vil jeg benytte Geografiske informasjonssystemer (GIS) som metodisk verktøy. Gårdsgrensene jeg legger til grunn i min analyse er fra begynnelsen av 1800-tallet. Det er antatt at endringene i den agrare organiseringen som skjedde i etterkant av de såkalte utskiftningene, som i Norge startet allerede i 1820-årene, var større enn endringene som skjedde i de foregående 4500 årene (Cserhalmi 1997, 13).

Geografiske informasjonssystemer (GIS)

GIS er et databehandlingssystem for visning og analyse av geografisk stedfestet informasjon. GIS kan defineres som ”opplysninger om egenskaper, relasjoner og operasjoner til objekter som er entydig geografisk stedfestet” (Bernhardsen 2006, 16). Nettopp prinsippet om geografisk plassering gjør systemet skreddersydd for arkeologiske og romlige analyser. Ved å analysere romlig distribusjon blir lokaliteter, strukturer og gjenstander relatert til hverandre og slutninger trukket om brukstid og funksjon av ulike elementer (Samdal 2004, 37). Kjernen i GIS ligger i dets evne til å registrere, lagre, organisere og analysere store datamengder, og gir muligheter til analyser som ellers ville vært vanskelig å gjennomføre. GIS er et vesentlig supplement til den retrospektive metoden for å belyse strukturell kontinuitet og endring i jordbrukssamfunnet, med vekt på den fysiske organiseringen av selve landskapet.

Kritikk av GIS

Når et GIS-verktøy blir brukt, blir en forenklet virkelighet skapt ved at en velger ut attributter ved en geografisk lokalitet som en ønsker å forholde seg til (Kleppe 2000, 30). Dette har ført til at GIS har vært omdiskutert innen arkeologifaget. I første rekke har GIS vært kritisert for naturdeterministiske modeller, der informasjon om dagens naturressurser blir ført direkte over i forhistorien (Aaby 1993, Van Leusen 1995). To faktorer har vært sett på som problematiske; 1) ettersom dataene må være geografisk stedfestet før de kan bli benyttet i et GIS, oppstår visse restriksjoner på typen data som kan bli benyttet og 2) siden datautvikling er tidkrevende, begrenser en ofte GIS-modeller ved å anvende mer eller mindre ferdigproduserte datasett over jordsmonn, topografi, geografi osv. Slike kart danner ofte grunnlaget for hvordan de arkeologiske modellene blir bygd. Disse faktorene har ført til at modellene ofte belyser regionale distribusjonsmønstre og målbare komponenter eller miljøvariabler, men overser rituelle og kognitive aspekter (Gaffney og van Leusen 1995, 368). På den måten forfeikter ofte GIS-modeller kvantitative tilnæringsmåter som ble benyttet på 1970- og 1980-tallet, som gir en utilsiktet framstilling av et miljømessig eller funksjonalistisk deterministisk analytisk standpunkt av en type som til stor del har blitt forkastet av de fleste arkeologer (Wheatley 1993). Joel Boaz og Espen Uleberg har påpekt at kulturlandskapet er godt egnet for rekonstruksjoner av fortidige landskap i et GIS (Boaz og Uleberg 1995, 253). Jeg skal på en kritisk måte benytte en kulturgeografisk tilnærming i analysen hvor trekk ved kulturlandskapet på 1800-tallet blir vurdert i relasjon til arkeologiske kilder. Grevskapskartene danner en nyttig kontekst i fortolkningen og synes å romme strukturelle trekk med stor tidsdybde (jf. kap. 2).

Georeferering av historiske kart og inntegning av fortidige gårdsgrenser

I forbindelse med denne avhandlingen har jeg georeferert samtlige 126 kartblad som utgjør Grevskapskartene fra 1811–1818 i GIS-programmet ArcView 9.0. Georeferering vil si å gjøre kartoverlegg og geografisk punktfesting slik at de historiske kartene får samme koordinatsystem og målestokk som moderne kart. Moderne kartdata danner slik grunnlag for korrigering av mindre geografiske unøyaktigheter i Grevskapskartene. For å få et best mulig datagrunnlag har det vært nødvendig å tegne av alle gårdsgrensene Grevskapskartene i GIS-programmet. Dette gjøres ved å opprette en shape-fil og tegne av gårdsvaldene som polygoner. Ved hjelp av moderne kartdata har det vært mulig å gjenskape de eldre gårdsgrensene med stor nøyaktighet. Det er registrert større og mindre avvik i matrikkelgårdsgrensene fra 1800-tallet sammenlignet med i dag, og det åpenbart at det i løpet av 1900-tallet har foregått eiendomsskifter på tvers av eldre matrikkelgrenser. Kunnskapen om eiendomsgrensenes opprinnelige forløp blir sikrere desto kortere tidsmessig avstand det er mellom kildematerialet og de opprinnelige grensedragningene (Dalberg og Kousgård Sørensen 1972, 218).

Hvordan anvende gravmaterialet i analysen?

Den svenske arkeologen Leif Gren har pekt på at dersom en slekt ikke er sterk nok til å fremme sine intensjoner verbalt, vil de stå i en tilbakeholden posisjon, og vil dermed anlegge monumenter for å forsøke å skaffe en praktisk løsning på situasjonen og fordekke sin usikkerhet (Gren 1994, 94). Tanken er at dersom de territorielle rettighetene til jorden er ubestridt, vil det ikke være nødvendig å markere rettighetene sine. Dersom de ikke er godkjent av andre, vil det oppstå et større behov for eksplisitt å markere sine territorielle rettigheter. Trolig symboliserte bestemte steder på en gård odel- og råderett i særlig grad, og kanskje var graver nær tun og grenser spesielt viktige i så måte (Iversen 2004, 74f; jf. Ringstad 1991, 143 m/ref). Slike steder i landskapet muliggjorde oppvisningen av både levende og døde og kan ha vært viktige ved gravritualene (jf. Rudebeck og Ödman 2000, 215; Rudebeck 2001, 102).

Jeg vil her introdusere uttrykket *intensjonell nærhet*. Med det mener jeg at forhistoriske gravminner med intensjon ble plassert i nærheten av bestemte strukturer for å styrke det symbolske uttrykket. Eksempler på dette kan være veier som var viktige steder for framvisninger av visse symboler (jf. under). Ett annet eksempel kan være gårdsgrenser, og gravene som jeg mener kan ha hatt en intensjonell nærhet til gårdsgrensene vil i det følgende bli kalt for *grensegrav/grensegravfelt* eller *grenselokalitet*.

Frans-Arne Stylegar har pekt på at det i Agder ligger flere gravminner ved gårdsgrensene (Stylegar 1997, 113). Også Vidar Haslum postulerer en sammenheng mellom graver og gårdsgrenser. Han argumenterer for at da samfunnsutviklingen skapte de historiske gårdsgrensene, ble enkelte av gravhaugene tilfeldigvis liggende ved grensepunktene. En datering av gravhaugene vil dermed kunne gi en bakre datering av de nåværende grenselinjene (Haslum 2001, 95). Med det antallet gravminner ved gårdsgrensene som

Figur 6. Modell for grav og grense. Til venstre er grensen eldre enn graven. Til høyre er grensen yngre enn graven

materialet mitt inneholder, mener jeg at beliggenheten ikke kan være tilfeldig. Et viktig metodisk poeng for meg er derfor at dersom gravminnene hadde vært anlagt først og at gravene senere ble benyttet som eiendomsmarkører for å trekke grensen opp etter, ville en se et større antall grenser gå rett over gravene enn det som faktisk er tilfellet. Det indikerer at gravene ble anlagt etter at gårdsgrensene ble trukket opp (jf. Bonney 1972). Grensene kan dermed være eldre enn gravene. En datering av gravene vil trolig kunne antyde når gårdsgrensene senest ble anlagt. Jeg anser altså gravene ved gårdsgrensene som grensemarkører, anlagt etter fastleggelsen av gårdsgrensene (jf. Figur 6, t.v.). Mer sjeldent kan en se at gårdsgrensene er trukket rett over graven, og dette tar jeg som en indikasjon på at grensene er trukket i etterkant av gravminnets anleggelse (jf. Figur 6, t.h.). Grenselokalitetene vil i det følgende bli regnet for å være territorielle markører og uttrykk for råderetter. Ved å analysere graver med intensjonell nærhet til gårdsgrensene, håper jeg å kunne spore bosetningsutvikling og territoriell organisering i jernalderen.

Kriterier for utvelgelse av materialet

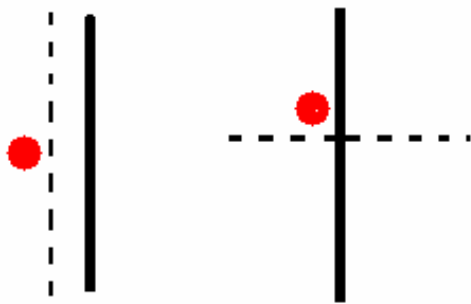
For å identifisere gravmateriale som skal inngå i analysen har jeg benyttet Riksantikvarens database over fornminner; Askeladden. Denne viser alle stedfestede, bevarte fornminner, i tillegg til enkelte stedfestede løsfunn, og jeg har importert dataene fra Askeladden til mitt GIS-baserte kartprosjekt. Hovedkriteriet for videre utvelgelse er at gravene ligger mindre enn 50 m fra gårdsgrensene. Jeg har valgt å måle korteste avstand mellom gravene og grensene og deretter rundet av til nærmeste hele 5 meter. Jeg har også tatt hensyn til sikringssonen på 5 meter som automatisk genereres i Askeladden.

Grenselokalitetenes intensjonelle nærhet

Før den endelige klassifiseringen vil jeg vurdere gravenes intensjonelle nærhet til gårdsstrukturelle og kulturelle relasjoner, altså kontekstene som var viktige for slektens

utvelgelse av begravellesstedet. Landscapsplassing og visuell effekt er momenter som bør vektas i tolkningene av gravenes meningsinnhold (Gansum 1995, 128). Ble gravene anlagt ved gårdsgrensen som territorielle markører eller kan også andre forhold ha vært avgjørende? Jeg har derfor valgt å gradere grenselokalitetenes intensjonelle nærhet til gårdsgrensene i tre kategorier; *svak*, *middels* og *sterk*, etter i hvor stor grad jeg har tolket dem som uttrykk for territorialitet. Følgende momenter danner basis for vurderingen av gravenes grad av intensjonelle nærhet til grensene:

- a) *Enkeltminne eller gravfelt*. En gravhaug vil gjerne representere en enkelthendelse, mens et gravfelt vil indikere lengre tids bruk av stedet og dermed kanskje kontinuitet og stabilitet i gårdsgrensen (jf. Zachrisson 1994).
- b) *Vei*: Når grenselokaliteter også ligger nær veier er det avgjørende om grensen går på tvers av veien eller er langsgående. Dersom grensen er tverrgående vil dette øke gravminnets

Figur 7. Modellen t.v. viser et gravminne som ligger ved en vei og en langsgående gårdsgrense. Anleggelsen kan være tilfeldig og den intensjonelle nærheten svak. Motsatt viser modellen t.h. et gravminne ved en vei med tversgående grense. Gravminnet er dermed intensjonelt plassert og graden av intensjonell nærhet øker.

intensjonelle nærhet. Dersom en grense går langsgmed en vei vil det kunne være tilfeldig at gravminnet også ligger langs gårdsgrensen (jf. Figur 7). Dermed er det mer usikkert om graven er anlagt her på grunn av grensen eller veien, og den intensjonelle nærheten til gårdsgrensen må regnes som svak.

- c) *Tun*: Ikke sjeldent krysser gårdgrenser gamle tun. Det kan dermed være usikkert om gravene skal knyttes opp mot tunene eller grensene, eller begge deler som et multivokalt symbol. Hvert enkelt tilfelle vil bli vurdert, men ikke sjeldent har jeg da

klassifisert den intensjonelle nærheten til gårdsgrensene som middels.

- d) *Monumentalitet*: Dersom en slekt hadde et særlig ønske om fremvisning av gravens symbolikk, kan de ha etterstrebet en visuell monumentalitet (jf. Hyenstrand 1980, 241). Ved en monumental plassering er det viktig å vurdere topografien og hvordan grensene er trukket. Også her kan det være avgjørende om grensene er tversgående over en åsrygg eller går langsgmed, ikke ulikt eksempelet med veier ovenfor. I noen tilfeller er det klart at gravene ikke er anlagt på det høyeste punktet på åsrygger, men snarere hvor gårdsgrensene krysser ryggen på tvers, og dette indikerer sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen. Motsatt vil den intensjonelle nærheten til gårdsgrensene i større grad kunne være tilfeldig dersom gravminnet er lagt på det høyeste punktet på åsryggen og grensen

går langsmed åsen.

- e) *Innmark*. Den intensjonelle nærheten til en grenselokalitet er regnet som sterk dersom den også forholder seg til innmarksgrensene, selv om den da kan ha en dobbelt tilknytning.
- f) *Utmark*. Jeg har regnet den intensjonelle nærheten til gårdsgrensen som sterk dersom grenselokalitetene ligger i utmark og ikke forholder seg til andre kulturelle elementer i landskapet enn gårdsgrensene.

Også gravminnenes avstand til gårdsgrensene er avgjørende i en slik vurdering, og dette har jeg delt i tre kategorier:

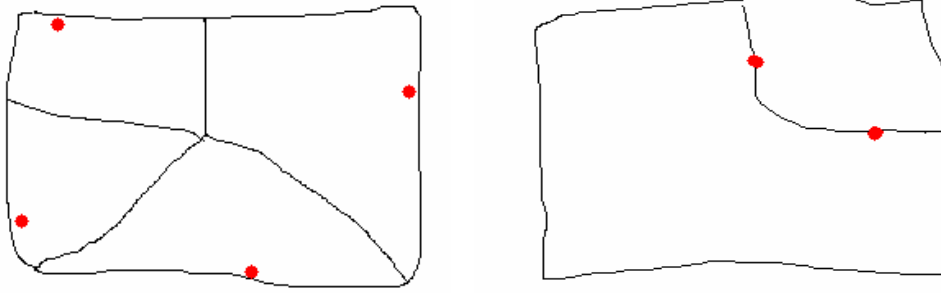
- 1) Under 20 m fra gårdsgrensen tyder på sterk intensjonell nærhet
- 2) Mellom 25 og 40 m fra grensen er klassifisert som middels intensjonell nærhet
- 3) Over 40 m tyder på svak intensjonell nærhet til grensen

I sum kan en si at dersom en grenselokalitet har få relasjoner til andre elementer i landskapet, er det sannsynlig at den var intensjonelt plassert nær gårdsgrensen. Jeg vil altså vurdere gravenes grad av intensjonell nærhet til gårdsgrensene, også i lys av deres multi-relasjonelle tilknytning til andre kulturelle elementer i landskapet, men også deres konkrete avstand til grensene.

Modell for analyse av forholdet mellom forhistoriske graver og historiske gårdsgrenser i jernalderen i Norge

Jeg har nå gjennomgått de grunnleggende teoretiske og metodiske perspektivene i oppgaven, og i det følgende skal jeg gi en oppsummering av alle metodene jeg skal benytte i analysen. I avhandlingen min har jeg en hypotese om at forhistoriske gravminner ble anlagt ved gårdsgrensene som territorielle markører for å markere eiendomsrettigheter. Ved å benytte en kulturgeografisk og retrospektiv tilnærming til kildematerialet har jeg etablert et utgangspunkt for den videre analysen.

Forenklet vil jeg her skissere to modeller for relasjonen mellom graver og gårdsgrenser som har aktualitet for meg. Modell 1 og 2 (jf. Figur 8) illustrerer to tenkte eksempler på endringsprosesser som følge av delinger og utskillelser av andre gårder. Modell 1 illustrerer fire matrikkelgårder, mens eiendomsfiguren kan indikere én opprinnelig gård. Gravenes plassering representerer yttergrensene for det opprinnelige territoriet. Kanskje har det her skjedd én eller to odelsdelinger hvor arvingene har fått tilnærmet likeverdige deler.

Figur 8. Modell til venstre belyser endringsprosesser ved delingen av fire opprinnelige matrikkelgårder, mens modell til høyre indikerer utskillelse av en gård fra en eldre opphavsgård. Prikkene indikerer forhistoriske gravminner

Modell 2 viser derimot en fradelt gård hvor dennes grense er markert med graver. Gravene kan ha blitt anlagt i etterkant for å markere den nye gårdsgrensen. Gravminnenes alder kan tyde på at gårdsgrensene var fastlagte før dette tidspunktet. En datering av gravene vil dermed kunne belyse når endringen senest inntraff. Med dette utgangspunkt skal vi nå starte analysen hvor jeg også vil vurdere disse modellenes relevans i mitt undersøkelsesområde.

KAPITTEL 4. 1

DEL 1. Landskapets sosiale og økonomiske karakter

Innledning

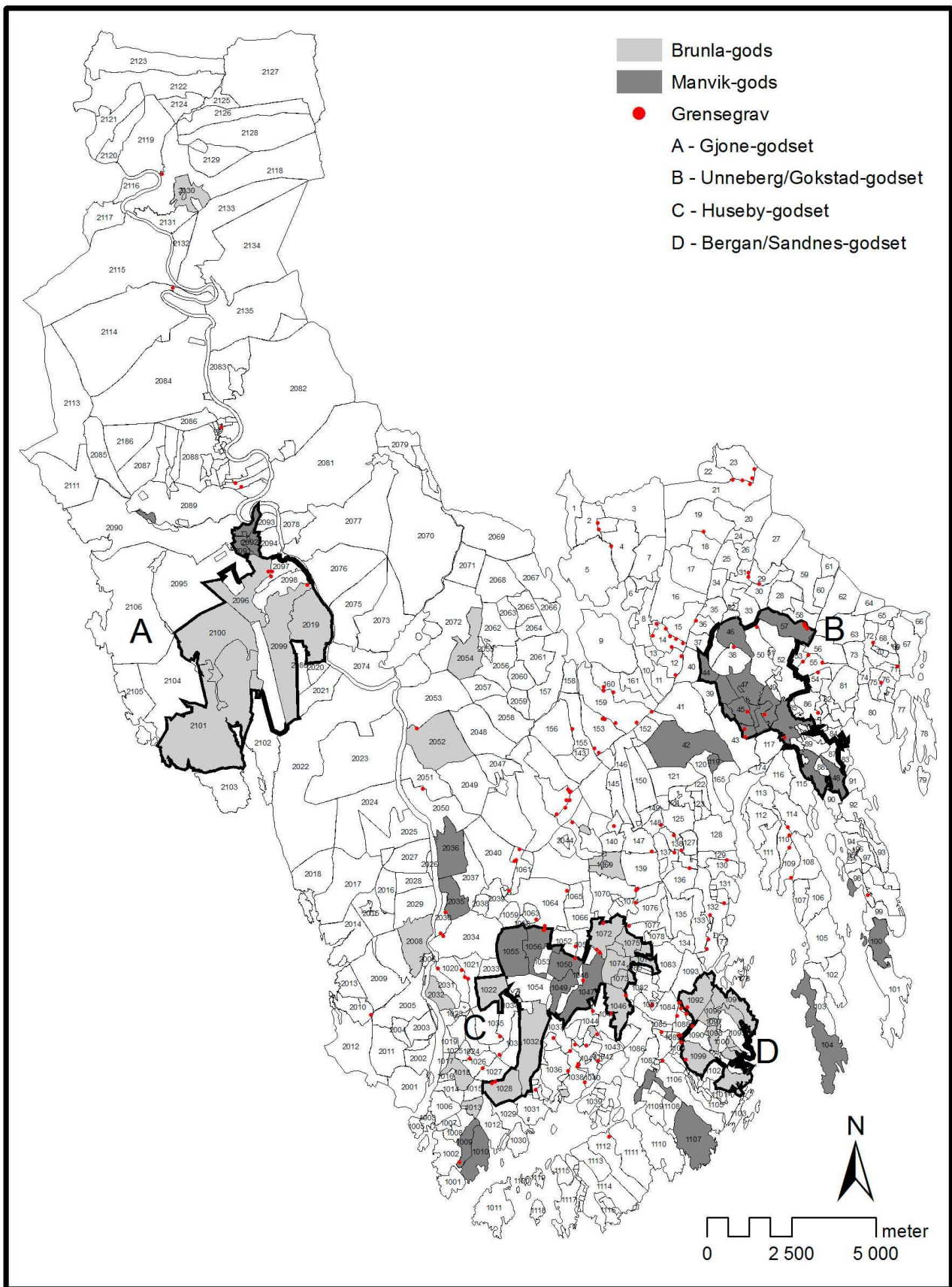
I dette kapitlet vil jeg foreta en romlig analyse av sosiale og økonomiske trekk i landskapet, der særlig de dynamiske prosessene vil stå sentralt. Den romlige fordelingen av gravmaterialet sammen med eierstrukturelle trekk ved gårdene har et potensiale til å belyse stabilitet og endring i samfunnet i jernalderen, og hvorvidt gårdsgrensene fra 1800-tallet kan ha forhistorisk opprinnelse. Gravenes forhold til bebyggelsen vil bli diskutert og eksemplifisert. Først vil eiendomsforholdene fra 1300–1600-tallet bli vurdert for å forsøke å klargjøre hva som karakteriserer grensegravgårdene. Til sist vil jeg diskutere forholdet mellom grenselokaliteter og gårder med ”størrelse- og retningsprefiks” og ”eiendomsenklaaver”.

Eiendomsforhold, grenselokaliteter og produktivitet

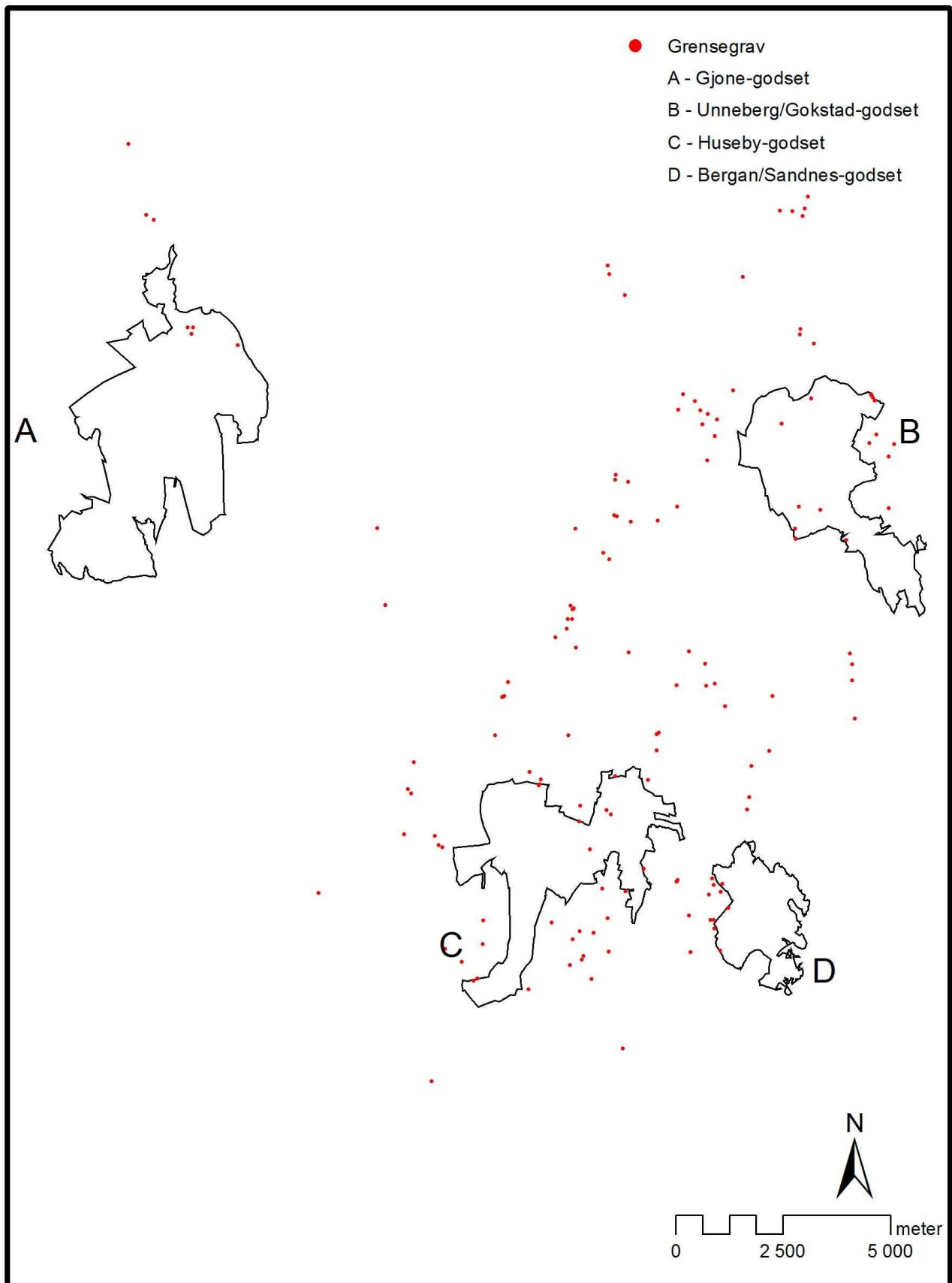
Det er interessant å belyse om det var stormenn og aristokrati som anla grenselokalitetene eller om det heller var et ”bondefenomen”. Jeg skal ta for meg undersøkelsesområdet som helhet, og for å belyse regional variasjon vil jeg sammenligne materialet mellom sognene Hedrum, Sandefjord og Tjølling. Kildene til de eldste kjente eiendomsforholdene spenner i tid fra slutten av 1300-tallet til begynnelsen av 1600-tallet, altså før de store adelige oppkjøpene av krongods på 1600-tallet.

Eiendommen i undersøkelsesområdet er fordelt forholdsvis likt mellom ulike eiendomsgrupper omkring 1625. Byborgerne eide 2–9 % av jorda (andel av total landskyld), adelen mellom 30–36 %, kirken 16–18 %, kronen 13–14 %, mens bøndene eide 29–33 %. Sandefjord skiller seg ut med en atskillig høyere andel krongods (25 %) og et adelsgods på bare 8 % (Berg 1913, 1915, 1918). Det er en betydelig vekst i adelsgodset fram mot 1650, på bekostning av kron- og bondegodset. På det tidspunktet hadde adelsmannen Nils Lange ervervet nesten 35 % av all jord i Sandefjord, 42 % i Tjølling, 51 % i Hedrum og dessuten 67 % i Brunlanes (Berg 1918, 76). Skjult i dette kan det også være eldre adelsgods. Innen adelen var det stor sosial mobilitet hvor man kunne gå både opp og ned i status (Skre 1998, 40; Prange 2000, 25–25). Mobiliteten kan ha bidratt til at en del av det som var bondegods i skriftkildene fra 1600-tallet kan ha vært adelsgods tidligere, og motsatt (Ugulen 2006).

Adelsgodset i undersøkelsesområdet var delt mellom Manvik- og Brunlaslekten fra Brunlanes. Manvikslekten er nevnt i Sverres saga (kap. 93) hvor *Loðinn av Manvikum* var en

Figur 9 viser adelsgodsets fire hovedkonsentrasjoner i undersøkelsesområdet på 1500-tallet

Figur 10 viser forekomst av grenselokaliteter og adelsblokker

av de falne i slaget på Fimreite ved år 1183/84. De to slektenes gods danner samlet fire konsentrasjoner (jf. kap. 2 og Figur 9). Jeg har gitt de fire adelsgodskonsentrasjonene navn etter de største gårdene; Lysebo/Gjonegodset (A), Unneberg/Gokstadgodset (B), Husebygodset (C) og Bergan/Sandnesgodset (D) (jf. Figur 9).

Gruppe A, er Lysebo/Gjonegodset. Syv gårder er ”sikkert” adelsgods, dvs. at kildene viser at gårdene tilhører Brunlagodset.¹⁷ Mellom Gjone og Store Gjone, gnr. 2097 og 2098, ligger inne i eiendomsblokken. Opplysningene om gårdene er mangelfulle før 1600-tallet. Imidlertid hører de to andre Gjonegårdene til blokken, så derfor vil de bli inkludert. Det blir underbygget av at alle Gjonegårdene tilhører Melaugodset på 1600-tallet. Fordelingen av grenselokaliteter i gruppe A er slik at to ligger på det ”sikre” adelsgodset, mens to ligger på den ”usikre” Mellem Gjone (jf. Figur 10).

Den andre gruppen, B, har jeg kalt for Unneberg/Gokstadgodset. Bakgrunnen for navnevalget er at Unneberggårdene har det største arealet i eiendomsblokken. Herre-Unneberg, gnr. 52, var en adelig setegård på 1600-tallet og kan derfor tidligere ha tilhørt adelen. Imidlertid er ikke Unneberggårdene del av Manvikgodset. Nedre Gokstad, gnr. 48, er derimot det og her foretok Nicolay Nicolaysen utgravingen av Gokstadskipet i 1880 (Nicolaysen 1882). Interessant i så måte er at denne graven fremstår som en grenselokalitet etter mine kriterier. Bare seks gårder er heleid adelsgods, men Figur 9 belyser at ytterligere sju gårder bør bli regnet med.¹⁸ Likevel viser dette trolig bare minimumsutbredelsen. Godset er opprinnelig oppkalt etter Bugården, gnr. 42. Den ligger alene vest for adelsblokken og er derfor ikke inkludert. Dersom en ser på utbredelsen av gravene i gruppe B ligger seks grenselokaliteter i adelsgodset ytterkant, mens fire ligger innenfor (jf. Figur 10). Ingen av de tilgrensende gårdene har grenselokaliteter med intensjonell nærhet til adelsgodset. Et unntak er imidlertid en grenselokalitet på Sandefjord Prestegård, men området må tidligere ha ligget under en annen gård.

Område C i Tjølling er særlig interessant, for her inngår Huseby, gnr. 1032. Mye tyder på gården kan ha hatt 10–15 underliggende gårder, og det er foreslått at denne eiendomsstrukturen går helt tilbake til yngre jernalder (Skre 2007, 382f., 442f.; jf. kap. 4.2). Kanskje er det rester etter denne godssamlingen vi ser i Figur 9. Adelsgodset består av 14

¹⁷ De sikre gårdene er; Gjønnes, gnr. 2019, Vestre og Østre Sundby, gnr. 2091 og 2092, Nordre og Søndre Gjone, gnr. 2096 og 2099, Heum, gnr. 2100, Lysebo, gnr. 2101.

¹⁸ De sikre gårdene er; Søndre og Nordre Sverstad, gnr. 44 og 45, Øvre og Nedre Hosle, gnr. 46 og 47, Nedre Gokstad, gnr. 48, Dverdal, gnr. 49, Nordre Stange, gnr. 57. De gårdene som kanskje kan ha tilhørt godset er: Aabol, gnr. 38, Vestre, Lille og Herre-Unneberg, gnr. 50, 51 og 52, Østre og Vestre Gjekstad, gnr. 87 og 88.

gårder, og i tillegg har jeg inkludert ytterligere tre gårder beliggende i eiendomsblokken.¹⁹ For øvrig er det interessant å notere at seks²⁰ gårder øst for Huseby er i kirkelig heleie, og fem av dem ligger samlet. Det kan være indikasjon på eldre krongods som har blitt overført til kirken (jf. Bjørkvik 1968, 1992). Flere steder er det avdekket at jordegodssamlinger som kirken eller de kirkelige institusjonene fikk av kongen var eldre godssamlinger før de kom i kongelig eie. Slike gods kan gå tilbake til vikingtid (Skre 1998, 54). Med få unntak er grenselokalitetene i gruppe C registrert i adelsgodsets ytterkanter. På de vanlige gårdene ligger 5 grenselokaliteter i grensen mot adelsgodset (jf. Figur 10).

Det siste området, D, ligger sørøst i Tjølling og gårdene her har tilhørt Manvikslekten. Seks gårder er sikre, mens ytterligere tre gårder har en romlig nærhet til adelsgodset.²¹ Det er interessant at det bare er to grenselokaliteter registrert på adelsgodset, og at de ligger i blokkens ytterkant (jf. Figur 10). Vest for eiendomsblokk D er det registrert flere grenselokaliteter, og minst to av dem har en intensjonell nærhet til adelsgodsgrensen.

Etter denne gjennomgangen av adelsgods fra 1500-tallet har jeg notert noen interessante trekk. Adelsgodset ser ut til å ha fire hovedkonsentrasjoner. I Figur 10 kommer utbredelsen av grenselokalitetene i forhold til adelsblokkene tydelig frem. Med få unntak ligger adelens grenselokaliteter i eiendomsblokkens ytterkant, og få grenselokaliteter ser ut til å regulere grensen mellom adelsgårdene. I tillegg er det flere grenselokaliteter som tilsynelatende ligger i grensene mot adelsblokkene, og det kan dermed bli argumentert for at dette var grenser som var velkjent for folk flest, og at de dermed ønsket å markere dem. Figur 9 belyser at grenselokalitetene i særlig grad konsentrerer seg til områdene på Raet der det etter alt å dømme ikke er noen adelskonsentrasjoner. Hva kan årsaken til dette være? Var det bevisst av bondestanden å markere territorialitet og eiendomsrett ovenfor adelen?

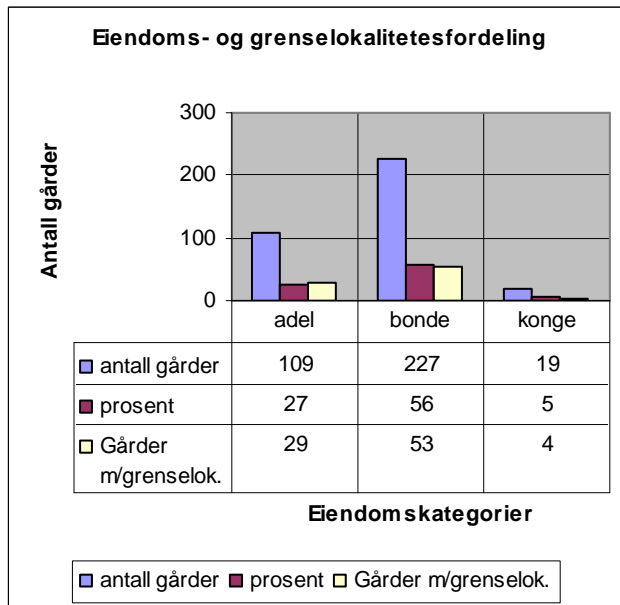
For å belyse hva som karakteriserte gårdene med grenselokaliteter vil jeg undersøke eiendomsforholdene nærmere hvor jeg skiller mellom adel, bønder og kongen. Figur 11 belyser denne eiendomsfordelingen. Bønder er representert som eiere helt eller delvis i 227 gårder av totalt 408 i undersøkelsesområdet (56 %). Adelen eide helt eller delvis 109 gårder (27 %), mens kronen bare var helt eller delvis eier i 19 (5 %). De øvrige gårdene var delt

¹⁹Det sikre adelsgodset fra perioden er: Kjøndal, gnr. 1022, Guri, gnr. 1028, Øvre Løve, gnr. 1046, Nordre Tveiten, gnr. 1047, Østre og Vestre Vittersen, gnr. 1049 og 1050, Vestre og Østre Håkestad, gnr. 1055 og 1056, Nordre, Mellom og Søndre Skalberg, gnr. 1072, 1073 og 1074, Tufte, gnr. 1075 og til sist Bru, gnr. 1079. De usikre gårdene er Slottet, gnr. 1048, Kjær, gnr. 1054 og Stålåker, gnr. 1054.

²⁰ Stålåker, gnr. 1054, inngår i det heleide kirkegodset, og de øvrige gårdene er: Nordre og Søndre Østby, gnr. 1036 og 1037, Store Vik, gnr. 1041, Vestre Varil, gnr. 1042 og Nedre Løve, gnr. 1044 og Valby, gnr. 1027.

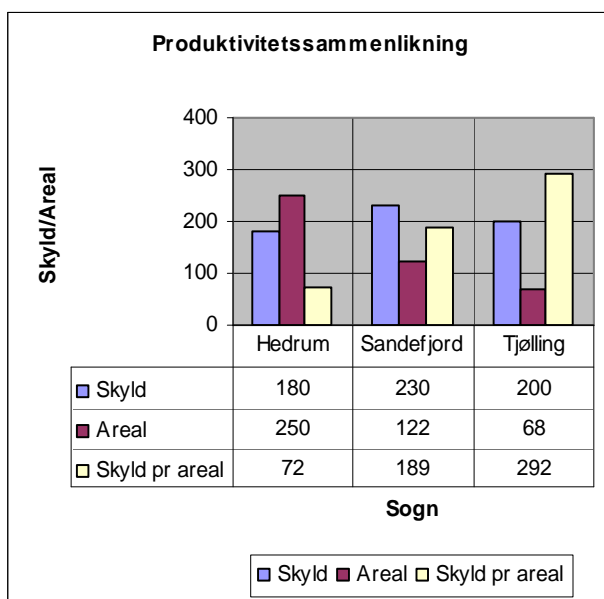
²¹ Gårdene som inngår i godset er: Store, Østre, Mellom og Søndre Sandnes, gnr. 1091, 1096, 1097 og 1098, Østre Hem, gnr. 1092 og til sist Bergan, gnr. 1099. Her er det tre gårder som er "usikre" og de er Rød, nr. 1095, Spetalen, gnr. 1090 og Nøklejordet, gnr. 1100.

mellom kirke, borgere og andre eiergrupper. Disse forholdene viser i stor grad samsvar med fordelingen av grenselokalitetene (jf. Figur 11). Av de 97 grensegravgårdene eier bøndene helt eller delvis 53 gårder (55 %), adelen er representert som eiere i 29 gårder med

Figur 11. Antall gårder i undersøkelsesområdet og gårder med grenselokaliteter fordelt på ulike eiergrupper 1300-1600

fordi de tilsynelatende har en lav landskyld, selv om de er høyt skyldsatt i forhold til arealet de omfatter. Skyld per areal gir en indikasjon på de geografisk sett mest produktive områdene i en gitt region. Altså området hvor de største ressursene ligger. For å se om det er noen regionale variasjoner i materialet vil jeg undersøke om det er noen forskjell mellom sognene.

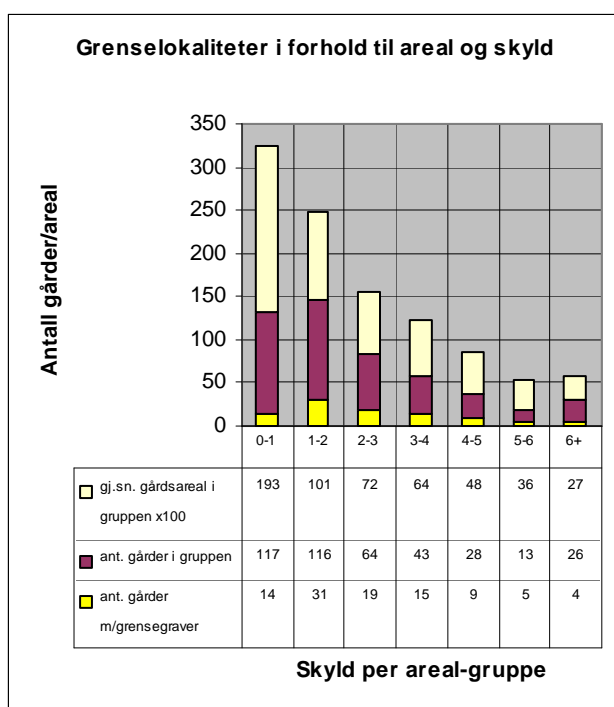
Figur 12. Regionale variasjoner i landskyld og areal mellom sognene i hovedundersøkelsesområdet. Den gjennomsnittlige landskylden per kvadratkilometer er ganget med 100 for at den bedre skal synes i diagrammet

grenselokaliteter (30 %), mens kongen er eier i 4 grensegravgårder i undersøkelsesområdet. Indikerer dette at det var et bondesjikt som anla grenselokalitetene? Hva karakteriserer disse grensegravgårdene? Ligger de i marginale eller ressursrike områder?

For å belyse dette vil jeg ta utgangspunkt i både gårdenes landskyld og areal. I tidligere studier har ikke gårdenes areal blitt undersøkt i denne sammenhengen. Det kan føre til at arealmessig små gårder faller "utenfor"

Figur 12 illustrerer at i Sandefjord og Tjølling er det samlede areal på gårdene gjennomsnittelig mindre enn i Hedrum, mens den samlede landskylden for gårdene er betydelig høyere. Særlig Tjølling skiller seg ut, med nesten dobbelt så høy produksjon per kvadratkilometer sammenlignet med Hedrum. Kan man ane en sammenheng mellom produktivitet og forekomst av grenselokaliteter?

For å følge denne tanken videre har jeg delt gårdene inn i syv skyldkategorier etter hvor høyt skyldsatt de er i forhold til

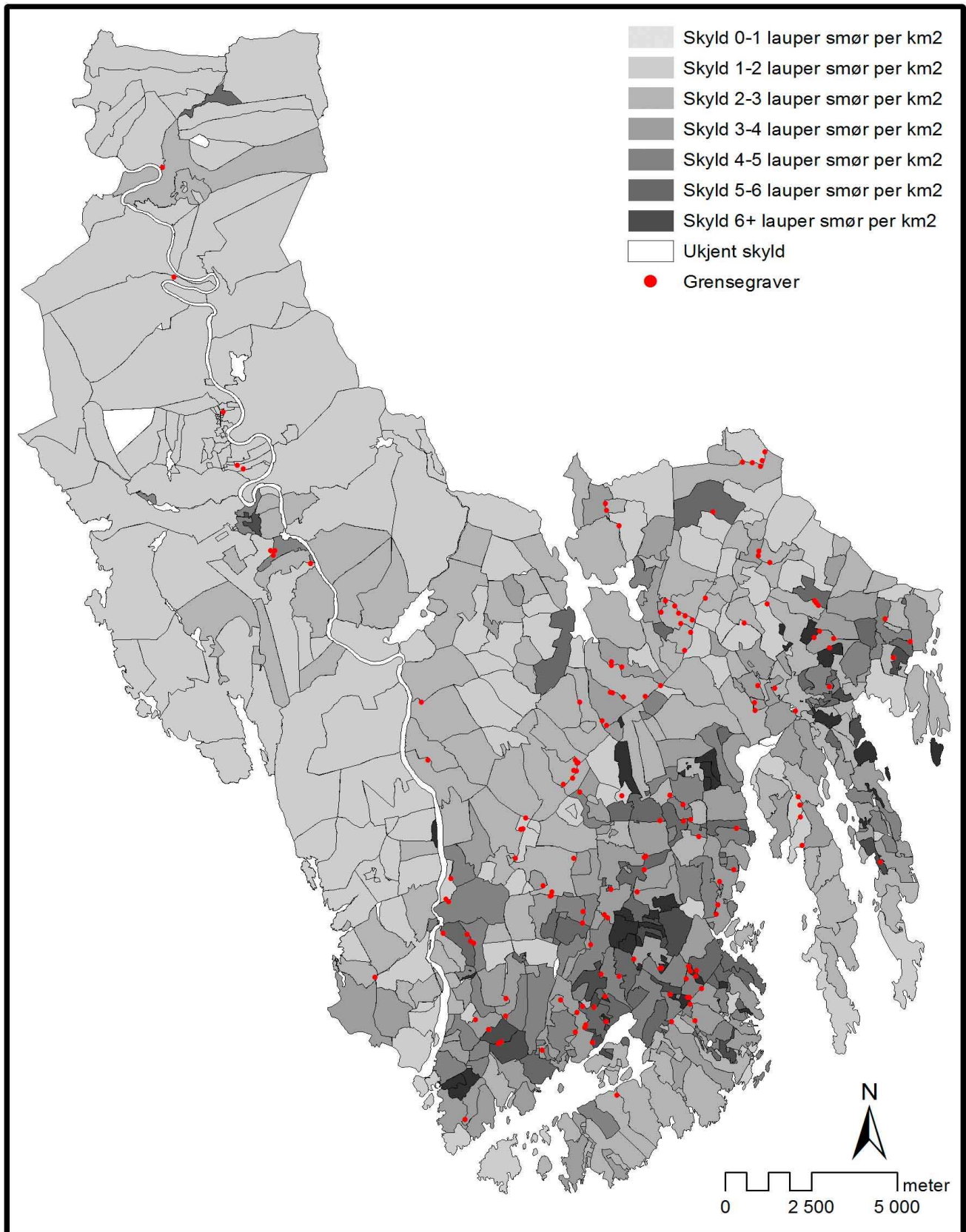
Figur 13. Prosent av gårdene i ulike skyldkategorier som har grenselokaliteter

utbredelsen av gårder og grenselokaliteter, der fargen på gårdene blir mørkere desto mer skyldsatt gårdene er per areal. Et karakteristisk mønster og et interessant funn er at det er et nesten fullstendig sammenfall mellom områdene hvor gårdene er små, produksjonen høy og det forekommer grenselokaliteter. Det kan se ut til at behovet for territorielle markeringer stiger i takt med at landskylden øker og arealet synker. Av det totale antallet stedfestede gravlokaliteter i Sandefjord er 70 av 119 grenselokaliteter (59 %), og i Tjølling er 58 av 119 grenselokaliteter (49 %), mens tilsvarende er det i Hedrum bare 23 grenselokaliteter av 74 stedfestede gravlokaliteter (31 %). Dette bekrefter langt på vei at fenomenet med grenselokaliteter skyldes produksjonsforholdene og styrker hypotesen om at det er relativt sett flere slike lokaliteter i de høyproduktive områdene (jf. Figur 15)

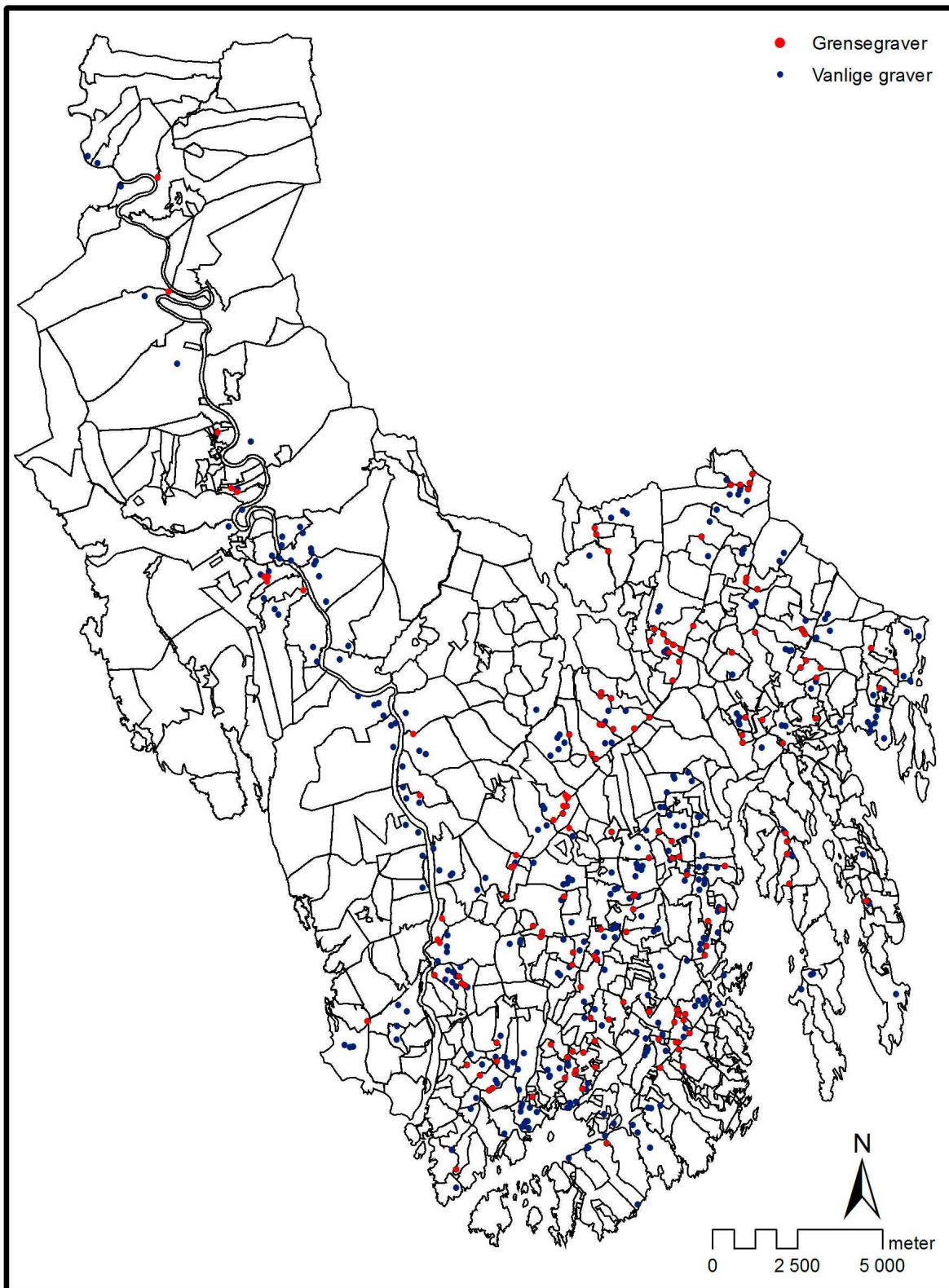
Dette er vist i Figur 16. Innenfor den skyldgruppen som relativt sett betaler minst landskyld per areal, altså mellom 0–1 lauper smør, finnes 14 gårder med grenselokaliteter (12 %). Det prosentvise antallet gårder med grenselokaliteter innenfor hver skyldkategori stiger opp til et visst punkt, slik at 31 av de 116 gårdene som betaler 1–2 lauper smør per kvadratkilometer har grenselokaliteter (27 %). Innenfor den neste kategorien, som betaler 2–3 lauper smør per areal, har 19 av 64 gårder eller 30 % av gårdene grenselokaliteter, og 35 % av de gårdene som betaler 3–4 lauper smør per areal har grenselokaliteter. I neste skyldkategori begynner antallet grenselokaliteter å synke. 9 av 28 gårder har grenselokaliteter innenfor den kategorien som betaler 4–5 lauper smør per areal (32 %). Neste skyldkategori er

arealet. Figur 13 belyser antallet gårder, gjennomsnittlig gårdsareal og antallet gårder med grenselokaliteter innenfor hver skyldkategori. Den gjennomsnittlige landskylden regnet i lauper smør per areal er 1,8. Det viser seg at de gårdene som betaler gjennomsnittlig landskyld – og de som betaler litt over gjennomsnittet – er de gårdene som har flest grenselokaliteter (jf. Figur 13). Dette er et interessant funn, for det indikerer at det er de små gårdene med høy produksjon som relativt sett oftest har grenselokaliteter.

For å belyse en eventuell regional variasjon, viser Figur 14 den romlige

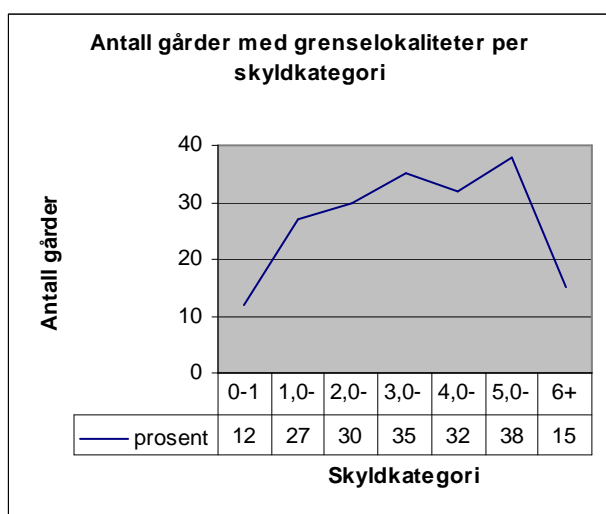

Figur 14. Figuren viser et stort sammenfall mellom områdene der skylden er høy (+ 4) og middels (2-4) og forekomst av grenselokaliteter

Figur 15. Utbredelsen av gravlokaliteter i undersøkelsesområdet. Grensegravlokalitetene er markert med rødt, mens de øvrige gravene er markert med blått

et unntak, for der har 5 av 13 eller 38 % av gårdene grenselokaliteter. Den siste kategorien

Figur 16 viser prosentvis forekomst av gårder med grenselokaliteter innenfor hver skyldkategori

inneholder de gårdene som betaler mest landskyld, altså over 6 lauper smør per areal. Der har 4 av 26 gårder, eller 15 % av gårdene grenselokaliteter. Gjennomgangen har vist at det relativt sett er flest grenselokaliteter på de gårdene som betalte fra gjennomsnittet på 1,8 lauper smør per areal til omtrentlig det dobbelte, 4 lauper.

Dette viser at det er en sammenheng mellom areal, høy produktivitet og landskyld, og forekomsten av grenselokaliteter. Årsaken kan være at

Tjølling og Sandefjord ligger i et av Norges beste jordbruksområder. Produksjonen målt i landskyldstørrelse er betraktelig høyere per kvadratkilometer enn i det skogkledd Hedrum, som i større grad har utmarksressurser. Selv de gårdene med lite areal i Sandefjord og Tjølling har vært produktive nok til å brødfø en gårdsbefolkning. Området var antakelig attraktivt, noe som kan ha skapt konkurranse om ressursene og kanskje fremmet behov for å markere rettigheter. Det kan kanskje forklare hvorfor en ofte ikke finner grenselokaliteter på de store gårdene, hvor en kanskje i utgangspunktet skulle forvente å finne dem. Det kan dermed se ut til at gårdenes produktivitet har formet det sosiale landskapet, slik at i områdene hvor presset på ressursene var størst ble behovet for å eksplisitt markere eiendomsrett og territorialitet større. Kan jeg spore noen andre forhold i materialet mitt som kan ha hatt innvirkning på anleggelsen av grenselokalitetene?

Gårder med størrelse- og retningsprefiks

Av de 408 gårdene har 164 eller 40 % av gårdene såkalte *størrelse- og retningsprefiks*, dvs. at

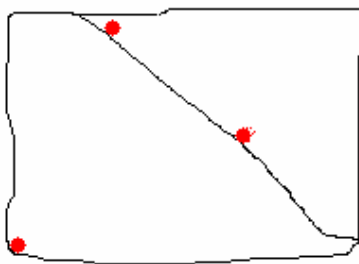
Område	Antall delingsgårder
Sandefjord	70
Tjølling	58
Hedrum	36
Total	164
m/grenselokaliteter	53 (32%)
Ikke delingsgårder	242
m/grenselokaliteter	44 (18%)

Tabell 2. Antall delingsgårder

de er delt i enten store/lille/øde, østre/vestre, nordre/søndre (jf. Tabell 2). Jeg har valgt å kalle dem *delingsgårder*. Hvor gamle slike delinger er vet man derimot ikke. Sandefjord skiller seg ut med hele 70 slike delingsgårder, etterfulgt av Tjølling med 58, mens Hedrum bare har 36 delingsgårder. Av de 164 delingsgårdene har 53 gårder eller 32 %

grenselokaliteter, mens på de øvrige er det bare 44 av 242 som har grenselokaliteter (18 %). Det indikerer at fenomenet med grenselokaliteter relativt sett forekommer oftere på størrelse- og retningsprefiksgårder.

Det vil derfor være interessant å belyse hva slags grenser som gravene regulerer. Dersom gravene oftere forekommer mellom delingsgårdene, kan de kanskje ha vært anlagt for å markere delingen av gården. Hvis derimot grenselokalitetene forekommer i ytterkanten av delingsgårdene tyder det på at andre forhold må ha vært avgjørende for plasseringen. Figur 17

Figur 17. Modell som belyser en gård med retningsprefiks og grenselokaliteter

viser en skjematisk modell for to gårder. De er delt med retningsprefiks og har grenselokaliteter som både regulerer grensen mellom gårdene og yttergrensen. Tabell 3 viser at det totalt er 45 av 86 grenselokaliteter som regulerer gårdsgrensene mellom delingsgårdene (28,5 %), mens i ytterkanten av delingsgårdene regulerer 41 av 86 grenselokaliteter gårdsgrensen (26 %). Ettersom noen grenselokaliteter forholder seg både til grensen mellom gårdene og yttergrensen, vil det være en liten overlapping

mellom kategoriene. Figur 18 belyser utbredelsen av delingsgårdene og grenselokalitetene. Det er tilsynelatende et sammenfall mellom områdene der det er mange gårddelinger og grenselokaliteter. Men hva kan årsaken være?

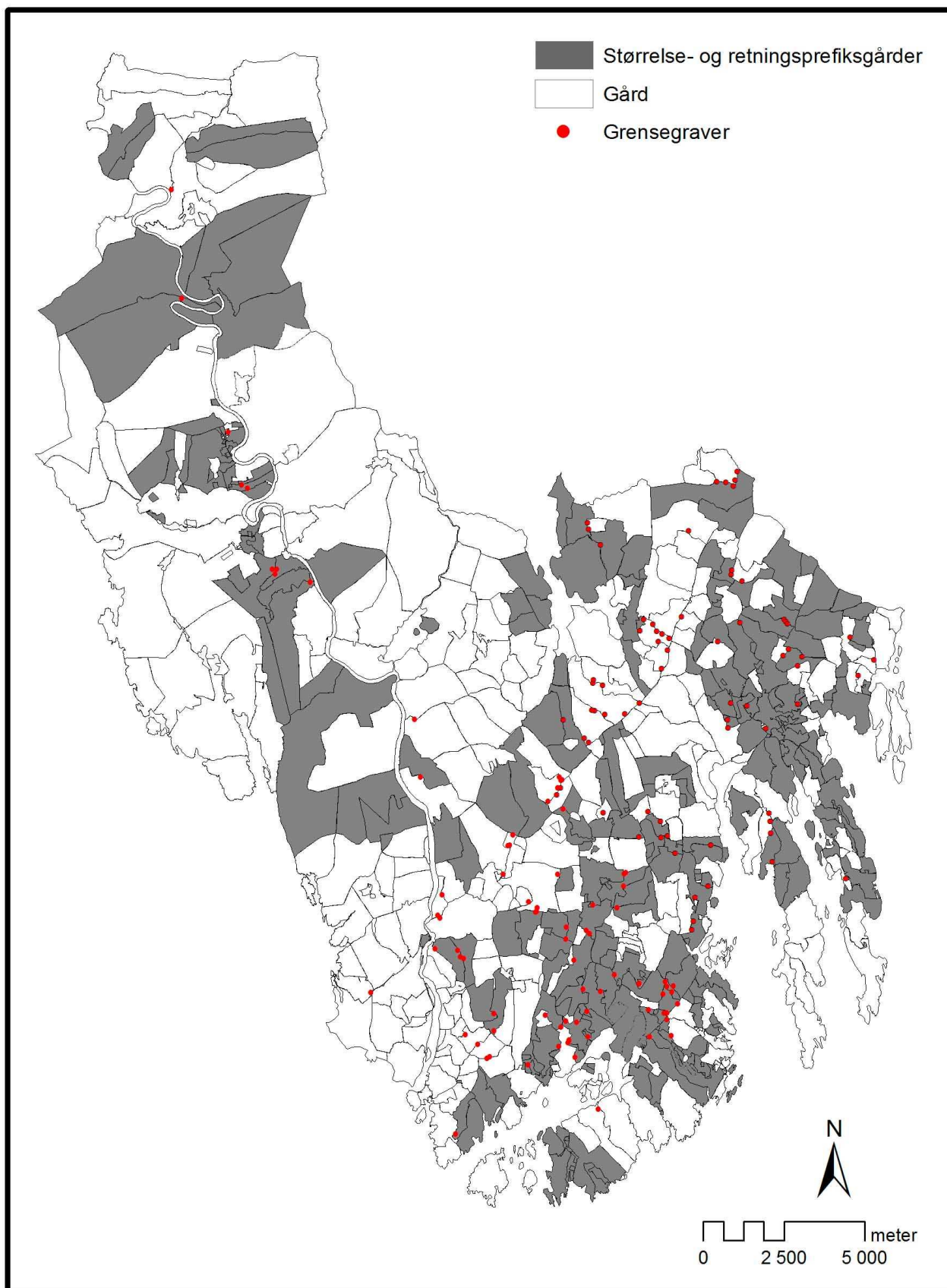
Utbredelsen av delingsgårdene sammenfaller i stor grad med områder med høy produksjon. Tjølling og Sandefjord har bedre forhold for korndyrking enn Hedrum. Gårdene i Tjølling og Sandefjord kunne derfor være mindre i areal, men fortsatt produsere tilstrekkelig. En hypotese kan være at det skjedde oftere gårddelinger som følge av arveskifter der. Kan delingsgårdene, og grenselokalitetene mellom gårdene, være uttrykk for odelsskifter? Ofte ble slike gårder liggende i ”samtun”, som er et uttrykk for at gårdene ble delt midt i tunet. En

Grense	Ant. lokaliteter	Prosent
Mellom	45	28,5
Ytterkant	41	26
Total	86	54,5

Tabell 3 viser antallet lokaliteter med grenselokaliteter på mellom delingsgårder og i ytterkant

spekulasjon kan være at når folk på gårdene ble boende så tett på hverandre, ble behovet for å markere grenser større. Kanskje ble gravene anlagt ved grensene for å markere gårdsgrensene i etterkant av arveoppgjøret. Det kan i så fall tyde på at grenselokalitetene i ytterkanten representerer en annen form for territoriell

markering. I visse tilfeller kan en tenke seg at gravene i ytterkanten er eldre enn de som ligger mellom gårdene, og at de markerte gårdsgrensene *før* gården ble delt, uten at dette kommer sikkert fram i mitt materiale.

Figur 18. Gårder med størrelse- og retningsprefiks i undersøgelsesområdet

Eiendomsenklaver

Et annet utbredt fenomen i Vestfold er gårder med såkalte ”eiendomsenklaver”. En enklave i denne sammenheng er et jordstykke som ligger som en øy inne i en annen eiendom, separat fra hovedgården.²² I visse tilfeller kan det være snakk om forhistoriske rettighetsområder, som f.eks. støls-, havnegang- eller fiskeområder. Opphavet til slike rettighetsområder vet en lite om. Trolig kan enklavene ha oppstått som en følge av at gårdene manglet visse ressurser, og løsningen ble enklaver. Noen kan ha oppstått når gårdene ble etablert, mens andre kanskje ble resultatet av oppdelinger av eldre allmenninger. I Sandefjord og Tjølling er gårdene forholdsvis små og mesteparten av jorden er oppdyrket. Det vil derfor være et stort behov for beite og vinterfôr til dyrene, samt gjødsel til å spre på jordene. Behovet for seterområder kan dermed ha vært utbredt. Av den grunn er det viktig å være seg bevisst eiendomsenklavene når en arbeider med gårdsgrensestrukturer. Dette har i liten grad blitt gjort innenfor den geometriske metoden, sannsynligvis fordi enklavene motstrider metodens grunnleggende prinsipper (jf. kap. 3). Eiendomsenklavene kan belyse dynamikken i landskapet og påvise endrings- og delingsprosesser.

Det er 113 eiendomsenklavegårder i undersøkelsesområdet. De fleste er trolig yngre kjøp, gjort når kjøp og salg av jord ble vanlig utover i middelalderen og nyere tid, og representerer dermed ikke slike rettighetsenklaver. Like vanlig er det at enklavene har oppstått som følge av gårdsdelinger, og særlig gjelder det fenomenet med størrelse- og retningsprefiksgårder.²³ Da arven ble delt mellom flere arveberettigede, kan det ha ført til den oppsplittingen en kan se i landskapet på 1800-tallet. Som regel er slike delinger lette å spore, fordi gårdsnavnene bare ble tilført et prefiks. Halvparten av de 113 enklavegårdene har oppstått som følge av slike delinger. De resterende 56 gårdene kan dermed ha forhistoriske rettighetsområder. For å undersøke dette videre vil jeg granske gårdenes diplomer etter eventuelle salg og studere Grevskapskartet fra 1811–1818 for å se om enklaven er inntegnet der. Etter 1530 foregikk det et massivt oppkjøp av jord. Jeg antar at dersom ikke salg av jorden er nevnt i diplomene og enklavene er inntegnet i Grevskapskartet, kan det være slike forhistoriske rettighetsområder.

I følge disse kriteriene kan ytterligere 12 enklaver bli betegnet som yngre kjøp. Av de resterende gårdene med eiendomsenklaver anser jeg 38 som sannsynlige forhistoriske rettighetsområder og 6 som mulige (jf. Figur 20). Representerer enklavene områder for de gårdene som manglet ressurser eller er de former for aristokratiske særrettigheter? For å

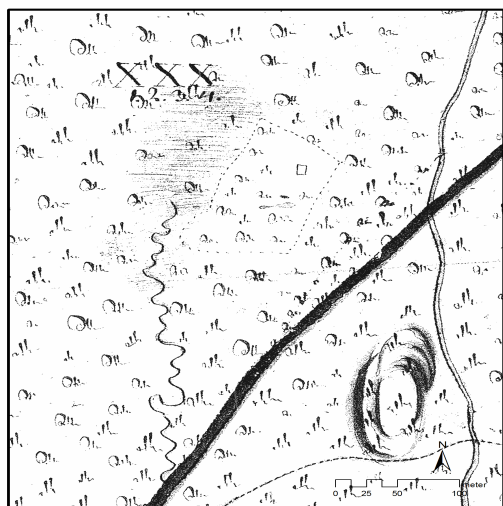
²² Det er en viss forskjell på enklave og eksklave, men jeg vil i det følgende bare benytte enklave.

²³ Hovstad kaller enklaver som oppstår når gårder deler seg for ”eksterritoriale rettar” (Hovstad 1979, 15).

studere dette har jeg undersøkt hvilke grupper som eide flest av de heleide gårdene med sikre og mulige eiendomsenklover (30 stk.). Over halvparten av gårdene med enklover var eid av bønder (53 %), mens adelen eide $\frac{1}{4}$ (26 %) og kongen bare én enklavegård. Dette tyder på at fenomenet med eiendomsenklover ikke er en følge av rettigheter for det øvre sosiale samfunnsjikt. Dermed kan det tyde på at det i større grad var driftsmessige forhold på gårdene som var avgjørende for om gårdene hadde enklover. Dersom en gård manglet visse ressurser kan ha oppstått et behov for å sikre seg de nødvendige ressursene andre steder.

Dersom enklavene representerer slike avgjørende ressurser for gårdene, skulle en kanskje forvente at det oppstod et behov for å markere råderett over områdene med grenselokaliteter. Det samlede resultatet av denne undersøkelsen viser noe overraskende at enklover ikke var markert med graver. Det viser seg at bare to gårder har grenselokaliteter på eiendomsenklovene; Hotvet, gnr. 16, og Østre Hystad, gnr. 130. Det er interessant at Hotvet har to grenselokaliteter på eiendomsenkloven, men derimot ingen på selve gården. At enklaven er markert med graver antyder at fenomenet med eiendomsenklover kan være forhistorisk.

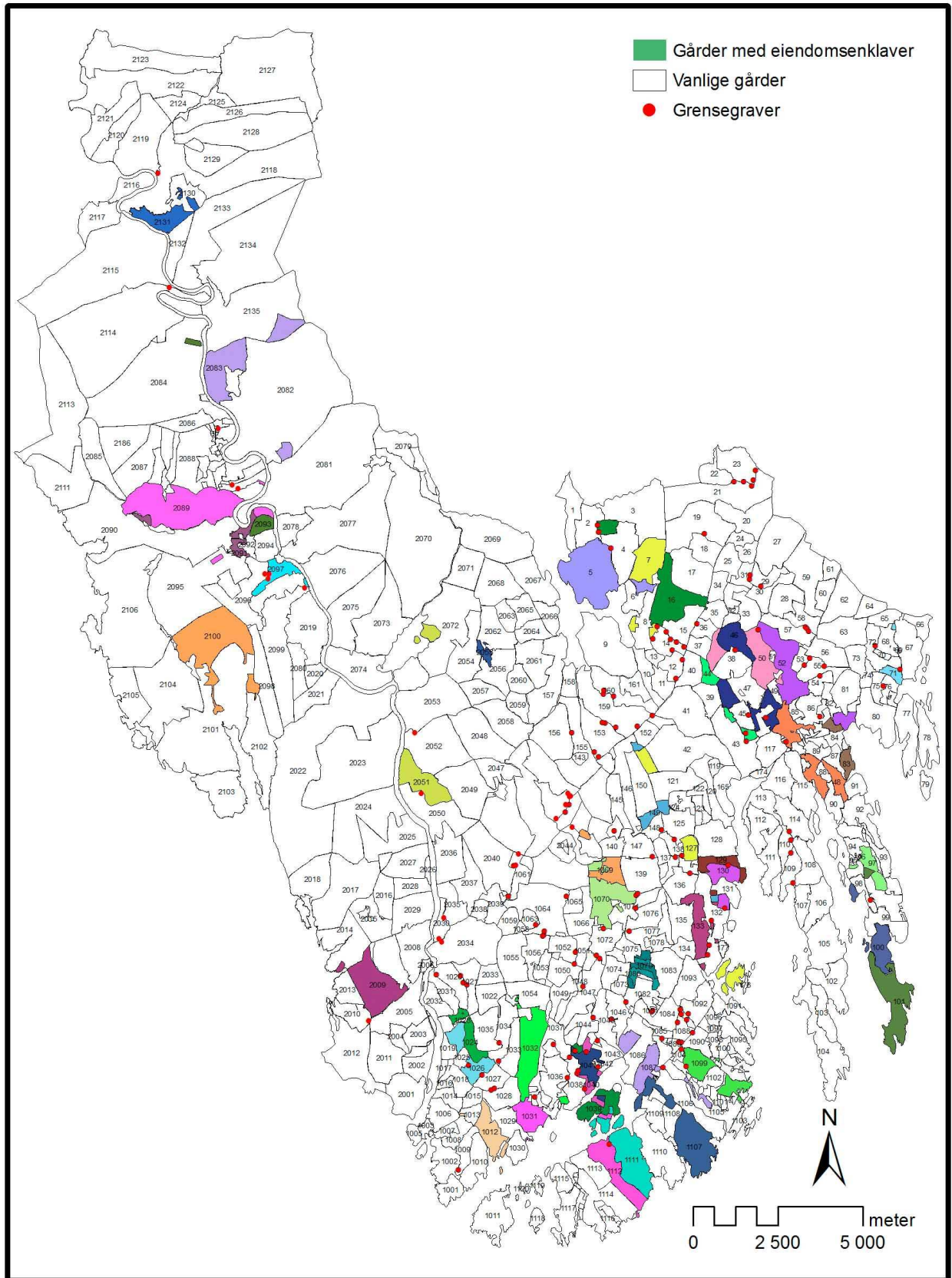
Jeg skal diskutere noen trekk i materialet som jeg mener er interessante. Særlig er et område i Sandefjord spennende. Der grenser fire eiendomsenklover til hverandre, mens selve gårdene, Østre og Vestre Hystad, gnr. 129 og 130, Belgu, gnr. 133 og Østre Førstad, gnr. 149,

Figur 19. Eiendomsenkloven til Vestre Unneberg, gnr. 50, muligens en seter. Utsnitt av Grevskapskartet 1811-1818

derimot ligger mer spredt. Det interessante er at området kanskje opprinnelig var en allmenning som ble splittet opp og delt mellom gårdene. I fire andre enklover er det inntegnet et par små hus i Grevskapskartet som kanskje kan være stølsområder, uten at dette vil bli nærmere undersøkt innenfor rammene for denne avhandlingen. Figur 19 viser et utsnitt av Vestre Unnebergs eiendomsenklove. Er det en seter som er inntegnet der? Det er flere eksempler på at det har oppstått små gårder i disse eiendomsenklovene, f.eks. ligger underbruket Bergan, som ikke blir nevnt i skriftlige kilder før

1664, i enklaven til Hotvet, gnr. 16. Det kan tyde på at det over tid har skjedd endringer i behovet for ressursområdene.

Figur 20. Kart som viser de 38 sannsynlige og 6 mulige eiendomsenklavene som kan representere forhistoriske rettighetsområder. Gårdene og eiendomsenklavene er markert med samme farge

Med tanke på at Grevskapskartet er fra 1811–1818 kan det være et 1800-talls enklavelandskap som blir belyst her. Kan dette skyldes at enklavene var et resultat av endringer i løpet av middelalderen? Deler av enklavene kan trolig være ødegårder som ble lagt øde i senmiddelalderen og ikke tatt opp igjen. En kan også tenke seg at hyppige gårddelelger resulterte i gårder der hvor en måtte kompensere for manglende ressurser i direkte tilknytning til gårdsenhetene ved å skaffe enklaver. Enklavene skyldes altså ikke eiendomsforholdene, men det er tydelig at de er et uttrykk for driftslandskapet, og dermed at det er spesifikke kulturhistoriske forhold som har hatt betydning i hvert enkelt tilfelle. Det at så få av enklavene var markert med grenselokaliteter antyder at enklavene inneholdt ressurser som var et stykke nede i ressurshierarkiet. Enklavene inneholdt kanskje skogområder eller andre utmarksressurser som lå et stykke fra gården. Disse ressursene sto dermed ikke så høyt i kurs at en ville begrave sine døde der, for de ønsket en trolig å ha nærmere bosetningen.

For å summere opp så har analysen av de sosiale og økonomiske trekkene i landskapet belyst at de ulike produksjonsforholdene formet de sosiale gruppene. Det var i liten grad et adelsfenomen å anlegge grenselokaliteter, men det kan i større grad bli knyttet til et bondesjikt på små gårder med høy produktivitet og landskyld. På de stedene hvor jeg påviste adelsgods var grenselokalitetene i større grad knyttet til yttergrensene av adelsgodset. Den ultimale grensegravgård er dermed en liten, høyproduktiv delingsgård i bondeie, der trolig kornproduksjonen har vært høy. Og motsatt; de gårdene som relativt sett sjeldnest har grenselokaliteter er de store, lavproduktive gårdene i Hedrum, antakelig med mindre innslag av korndyrkning. Gjennom eiendomsenklaver og størrelse- og retningsprefiksgårder ble dynamiske prosesser i landskapet belyst. Eiendomsenklavene viser trolig endringer i driftslandskapet over tid, og indikerer at den geometriske metodens prinsipper er for enkel. Til nå har jeg diskutert de dynamiske prosessene på et overordnet nivå. Derfor ønsker jeg å studere mer inngående hvordan disse fenomenene opptrer på et underordnet nivå og hvordan bosetningen endret seg over tid. Når oppsto de eiendomsforholdene og gårdsgrensene en kjenner fra yngre tider. Og kan grenselokalitetene belyse stabilitet og endring i den territorielle organiseringen over tid? Dette vil jeg gripe fatt i i den videre analysen.

KAPITTEL 4. 2

Del 2: Grenselokaliteter og gårdsgrenser

Innledning

I denne delen skal jeg foreta en mer inngående analyse av fem områder hvor jeg skal diskutere forholdet mellom de forhistoriske gravene og de historiske gårdsgrensene (jf. kap. 1). De fem områdene vil bli behandlet separat, og innenfor hvert område er det en tredelt struktur. Først vil et forslag til bosetningsutviklingen og alder bli presentert på bakgrunn av de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene. Deretter vil jeg på bakgrunn av grenselokaliteter i forhold til gårdsstrukturelle og kulturelle trekk gjennomføre en analyse av gravenes intensjonelle nærhet til gårdsgrensene (jf. kap. 3). Datering av grenselokalitetene vil være sentralt. Til sist vil bosetningsutviklingen bli drøftet i lys av både de tradisjonelle kriteriene, grenselokalitetene og det øvrige arkeologiske materialet.

Område 1. Fevang/Hørdalen

Bosetningsutvikling etter tradisjonelle kriterier

Fevanggrenda består av 9 gårder, som varierer både når det gjelder areal og landskyld (jf. Tabell 5). Søndre og Nordre Fevang, gnr. 20 og 21, som opprinnelig har vært en gård, har et areal på 3079 daa.²⁴ Landskylden tilsvarer 3 fullgårder, og den høye landskylden kan tyde på at Fevang er en av grendas eldste gårder (Sandnes 1971, 83; Sandnes og Salvesen 1978, 19). I tillegg har Nordre Fevang en gravhaug datert til romertid ved tunet. Bjørnum har gravlokalteter med fotgrøft i tilknytning til tunet som daterer gravene til eldre jernalder. Dateringen sammenfaller med de øvrige bosetningshistoriske kriteriene for Bjørnum, gnr. 19, *Bjarneimar* (1399, RB), herunder særlig suffikset *-heim*, som indikerer at gården går tilbake til romersk jernalder (Olsen 1926, 145f.; Stemshaug 1973, 99). Fokserød, gnr. 17, ble bare beskattet som halvgård i 1647, men lav landskyld kan ikke utelukke forhistorisk opphav (Sandnes og Salvesen 1978, 19). Fokserød het tidligere *Foxáröyr* (DN VII nr. 197, 1345), der *öyrr* betyr grusbanke, men navnet har ingen sikker forklaring. Arealet og eldste skriftlige belegg taler imidlertid for at Fokserød er forhistorisk (jf. Tabell 5). Navnet Hørdalen, gnr. 23, kom først i bruk på 1600-tallet, for tidligere het gården *Frøyjubveit* (1398, RB). Suffikset *-tveit* blir vanligvis regnet til vikingtiden, men i kombinasjon med personnavn kan etterleddet ha vært produktivt alt fra merovingertid til 1350 (Stemshaug 1973, 116). Både på bakgrunn av

²⁴ daa = dekar. Et eldre navn på dekar er mål. 1000 dekar = 1 km²

gårdens relativt store areal og dateringen av gårdsnavnet, er det trolig slik at Hørdalen fikk redusert skyld som følge av at den ikke klarte seg gjennom krisen i senmiddelalderen. De fire øvrige gårdene, Bjørnerød, gnr. 18, Solli, gnr. 22, Haugtuft, gnr. 24, og Orerød,²⁵ gnr. 26, har alle navn som vitner om at gårdene tilhører perioden etter år 1000 e. Kr. (Stemshaug 1973, 114). Imidlertid ligger det en steinsetning på Orerød som som regel blir tilskrevet til førromersk jernalder (Skjelsvik 1953, 189; Resi 1986, 12, 53, 84, 189). Orerød kan dermed være forhistorisk.

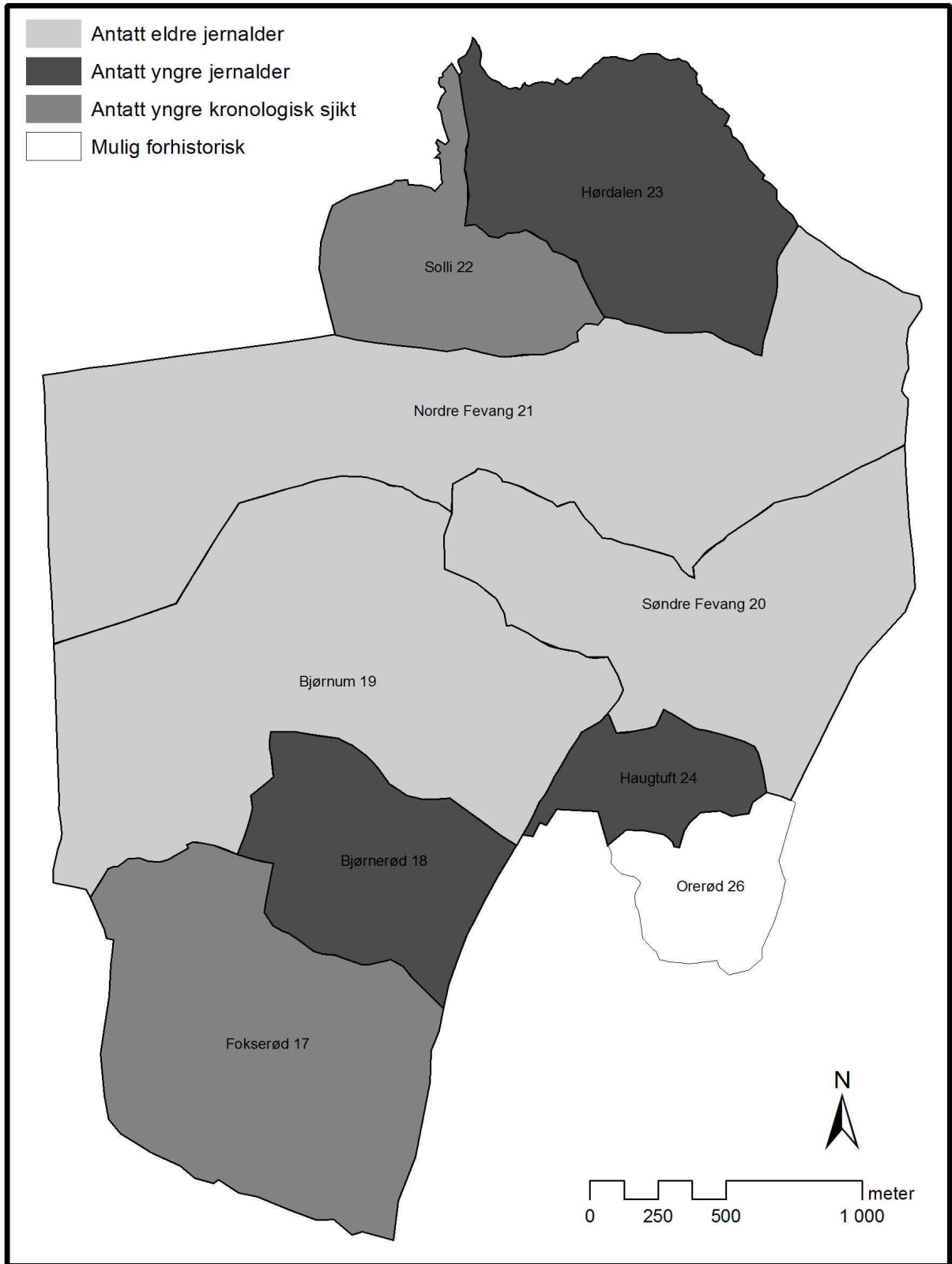
Gård	Gnr.	suffiks	Areal – daa	Skyldkat.	Landskyld	Eldste skrivemåte	Skr. kilder	Grav v/tun	
Nordre Fevang	21		1938	2	3,75	F	Fifangrir	1398	x
Bjørnum	19	-heim	1851	5	2,9	F	Bjarneimar	1399	x
Fokserød	17		1272	1	1	H	Foxaröyr	1345	
Søndre Fevang	20		1228	1	2	F	Fifangrir	1396	
Hørdalen	23	-tveit	877	1	0,66	Ø	Frøyjubveit	1398	
Bjørnerød	18	-rud	598	1	0,5	Ø	Bjarneimsruð	1398	x
Solli	22		570	2	1	Ø	Sollj	1593	x
Orerød	26	-rud	296	2	0,5	Ø	Arnerud eller Olaruð?	1566	x
Haugtuft	24		255	2	0,5	Ø	Haugtuft	1398	

Tabell 4. Gårdene i detaljundersøkellesområde 1 og bosetningshistoriske kriterier

Bjørnerød het tidligere Bjørnumrød, *Bjarneimsruð* (1398, RB), noe som indikerer at gården er utskilt fra Bjørnum. Haugtuft, *Haugtuft* (1398, RB), betyr en gård som er bygget på en gravhaugs tomt eller beliggende ved en eller flere gravhauger (NG VI, 55, 265). I dag er det ingen gravminner på gården. Imidlertid kan gården ha fått sitt navn etter en rundhaug på 44 fot i tverrmål og 4 fot dyp på gården, som Nicolay Nicolaysen undersøkte på slutten av 1800-tallet (Ab 1874, 148). Er gården oppkalt etter en gravhaug bør den i tilfelle være etablert etter gravhaugens anleggelse, noe som antyder at Haugtuft er en yngre gård. Solli, *Sollj*, (1593) er et sammensatt sekundært bosetningsnavn, uten artikkel, som tilhører et yngre kronologisk sjikt (Stemshaug 1973, 90–91). Så selv om Bjørnerød og Haugtuft ble nevnt i RB i 1398, og Bjørnerød og Solli har udaterte gravminner i relasjon til tunet, tilhører de tre gårdene trolig et yngre kronologisk sjikt.

De tradisjonelle bosetningskriteriene indikerer dermed at Bjørnum, gnr. 19, Søndre Fevang, gnr. 20, og Nordre Fevang gnr. 21, er fra eldre jernalder. Hørdalen, gnr. 23, og Fokserød, gnr. 17, er fra yngre jernalder, Orerød, gnr. 26, kan være forhistorisk, mens Bjørnerød, gnr. 18, Solli, gnr. 22, og Haugtuft, gnr. 24, derimot, tilhører et yngre kronologisk sjikt (jf. Figur 21).

²⁵ Det er usikkert om navnet opprinnelig var Olaruð, av mannsnavnet Oli (NG VI, 265), eller Arnerud (Berg 1918, 337). RB forteller om en gård i Sandherred, Arnarud, som skattet som en fullgård. Oluf Rygh har oppført den under "forsvunde navn", men Lorens Berg mener at det er større sannsynlighet for at Orerød heller er den gamle Arnerud (Berg 1918, 337). Begge navn har imidlertid suffikset *-rud* som indikerer en yngre gård.

Figur 21. Den antatte bosetningskronologien i undersøkelsesområde 1 etter tradisjonelle bosetningskriterier

Gravenes intensjonelle nærhet til grensene

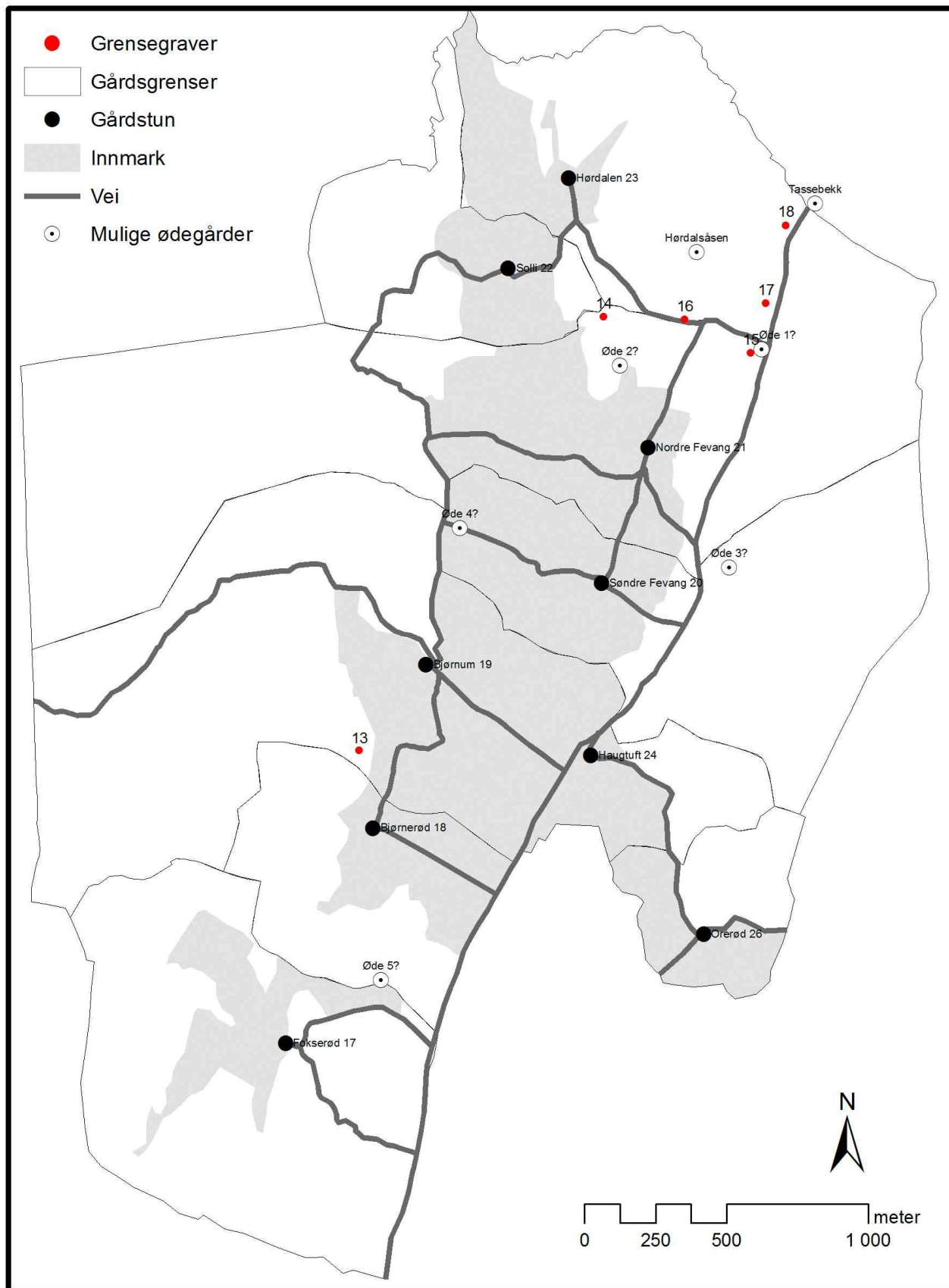
I undersøkelsesområdet er det til sammen seks grenselokaliteter. Grenselokalitetenes intensjonelle nærhet til gårdsstrukturelle og kulturelle relasjoner er oppstilt i Tabell 6 og Figur 22. I Askeladden er det registrert 18 gravlokaliteter i området, og det vil si at 33 % av de stedfestede gravene er lokalisert mindre enn 50 m fra gårdsgrensene. Hørdalen, gnr. 23, har hele tre grenselokaliteter, Nordre Fevang, gnr. 21, har to grenselokaliteter og Bjørnum, gnr. 19, har én grenselokalitet. Spørsmålet er hvorvidt grenselokalitetene kan belyse alderen på grensene og bosetningsutviklingen over tid. Bare grensegravfelt 14 har gjenstandsfunn, som daterer den til eldre jernalder (jf. kap. 2). De øvrige grenselokalitetene kan derimot bare bli datert på ytre form. En fotgrøft på grensegravfelt 17 indikerer at den er fra eldre jernalder (Stenvik 2005, 135f.). De resterende grenselokalitetene, nummer 13, 15, 16 og 18, kan derimot ikke bli datert nærmere enn til jernalderen generelt.

RELASJONSTABELL					Relasjon til			Beliggenhet		Funn	Int nærh
Lok	Gård	Grense til	Avst.	Type	Vei	Tun	Monument.	Innmark	Utmark	Ark. mat.	
13	Bjørnum	Bjørnerød	50	G			x		x		Svak
14	N. Fevang	Solli Hørdalen	25 30	G			x		x	C7040/ C4070	Sterk
15	N. Fevang	Hørdalen	50	E	x				x		Sterk
16	Hørdalen	N. Fevang	5	E					x		Sterk
17	Hørdalen	N. Fevang	30	G	x				x		Middels
18	Hørdalen	N. Fevang	25	E	x				x		Middels

Tabell 6. Gårdsstrukturelle og kulturelle elementer som grenselokalitetene relaterer seg til. Type: E = enkeltminne. G = gravfelt

Alle grenselokalitetene ligger i utmark, men bare grensegrav 16 har det som eneste relasjon. Som følge av den korte avstanden til gårdsgrensen (5 m) har grensegrav 16 sterk intensjonell nærhet. De resterende grenselokalitetene har flere relasjoner. Grenselokalitetene 13 og 14 har monumentalt preg. For grensegravfelt 13 gjør avstanden til gårdsgrensen på 50 m den intensjonelle nærheten svak, uavhengig av om grensen er tverrgående eller langsgående (jf. kap. 3). Grensegrav 14 ligger nær gårdsgrensene til to gårder. Her er gårdsgrensene tverrgående over åsen, noe som gir sterk intensjonell nærhet. Både grenselokalitetene 15, 17 og 18 ligger ved vei, men bare grensegrav 15 ved en tverrgående vei og grense. Avstanden til grensen (50 m) gjør imidlertid at grensegrav 15 har svak intensjonell nærhet. For grenselokalitetene 17 og 18 er avstanden til gårdsgrensene kortere (25–30 m) og den intensjonelle nærheten middels.

I sum har grenselokalitetene 14, 15 og 16 sterk intensjonell nærhet til grensene, nummer 17 og 18 middels, mens grensegravfelt 13 har svak intensjonell nærhet. Grenselokalitet 14 og 18 er datert til eldre jernalder, mens de øvrige lokalitetene er udaterte.

Figur 22. Grenselokalitetene sammenlignet med grenser, tun, innmark, utmark og gårdsveier. Ødegårder som er diskutert i teksten er markert

Diskusjon og sammenfatning

Jeg skal nå undersøke om dateringene ut fra de bosetningshistoriske kriteriene og grenselokalitetene peker i samme retning. Annet arkeologisk materialet vil også bli trukket inn hvor det er relevant for problemstillingene. Grensegravfelt 13 ligger mellom Bjørnum, gnr. 19, og Bjørnerød, gnr. 18 (jf. Figur 22). På Bjørnerød er det registrert et gårdsanlegg (id: 95387²⁶) med flere gravminner, rydningsrøyser, kokegroper og mulige bosetningsområder (ødegård 5 på Figur 22). Gårdsanlegget er udatert, men fordi det ligger på tvers av den historisk kjente gårdsgrensen, vitner det om endringer i gårdsorganiseringen. Ettersom Bjørnerød sannsynligvis ble ryddet fra Bjørnum i middelalderen, er gårdsanlegget trolig heller en eldre opphavsgård forut for en deling av Fokserød, gnr. 17, og Bjørnum. Dette blir underbygget av eiendomsfiguren som antyder at Fokserød og Bjørnum med Bjørnerød kan ha dannet et gårdsvald.

Pollenanalyser fra Fokserød indikerer jordbruk på 300-tallet e. Kr (Høeg 1985). I tillegg er 3 kokegroper datert til folkevandringstid nær det historisk kjente tunet til Fokserød (Iversen *et al.* 2007, 59, 169–171). Dette tyder på at Fokserød og Bjørnum opprinnelig var en gård, men at de ble delt og grensene etablert engang etter 300 e. Kr. Bjørnerød ble trolig skilt ut fra Bjørnum på et senere tidspunkt, så selv om grensegravfelt 13 har svak intensjonell nærhet til grensen, vitner beliggenheten i utmarken om at graven trolig ble anlagt for å markere grensen mellom gårdene i etterkant av utskillelsen. Grensegravfelt 13 er udatert, men sammen med dateringen av gårdsnavnet tyder det på at Bjørnerød ble ryddet mot slutten av jernalderen. Dermed kan både Fokserød og Bjørnerød være eldre enn de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene tilsier (jf. Figur 21).

Fevang kan i følge de bosetningshistoriske kriteriene være blant området's eldste gårder. Det blir underbygget av pollendiagrammer som viser at det har foregått korndyrking på Fevang siden 1200 f. Kr. (Pedersen 1990, 64). Nyere arkeologiske undersøkelser viser at det kan ha vært så mange som seks forhistoriske bebyggelser i Fevanggrenda, noe som kompliserer det tradisjonelle bosetningsmønsteret (Iversen *et al.* 2007, 59). I enden av geilen på Søndre Fevang, gnr. 20, er det – nær et gravfelt registrert i 1917 – oppdaget et mulig gårdsanlegg (ødegård 4 på Figur 22) med en struktur datert til romersk jernalder. Gårdsanlegget er tolket som en marginalt plassert bebyggelse i utkanten av Søndre Fevang. I historisk tid har det også vært grunnlag for gårdsdrift her, da gårdsanlegget ligger 50–100 m

²⁶ Nummeret refererer til id-nummeret i Riksantikvarens database over fornminner; Askeladden.

øst for "Vestigården", en gård som ble etablert på 1800-tallet og forlatt allerede i 1917 (Iversen *et al.* 2007, 59, 164f.).

På Nordre Fevang, gnr. 21, er det også registrert et mulig ødegårdsanlegg fra eldre jernalder (ødegård 2 på Figur 22). Flere gravminner og fossil åkermark, samt to ildsteder fra romersk jernalder er registrert omtrent 220 m vest for gårdstunet til Nordre Fevang (Iversen *et al.* 2007, 59, 162f.). Ødegården representerer trolig en mindre gård i et marginalområde utenfor den sentrale bosetningskjernen på Fevang. Bebyggelsessporene ligger sørøst for grensegravfelt 14, som i følge Grevskapskartet 1811–1818 ligger mellom grensene til Nordre Fevang og Solli, gnr. 22. Grensegravfeltet har sterk intensjonell nærhet, og dateringen til eldre jernalder kan indikere at de historiske gårdsgrensene var etablert på det tidspunktet. Dermed kan Solli være en forhistorisk gård og eldre enn de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene tilsier. Grensegravfeltet kan ha blitt anlagt av gårdsfolkene på Fevang for å markere råde- eller eiendomsrett over både Solli og Hørdalen, gnr. 23, i eldre jernalder.

I forlengelsen av den samme grensen, mellom Hørdalen og Nordre Fevang, ligger grensegravene 15 og 16 (jf. Figur 22). Begge grensegravene har sterk intensjonell nærhet, men begge er udaterte. Øst for grensegrav 15 er det tegn på nok et forlatt gårdsanlegg eller bebyggelse (ødegård 1 på Figur 22). En pollensøyle tatt i 1984 i en myr på Nordre Fevang viser at såkalte primære jordbruksindikatorer (*Plantago lanceolata*) var etablert i området i eldre og yngre bronsealder, i tillegg til direkte spor etter korndyrkning fra yngre bronsealder (*Hordeum*). For ca. 1000 år siden skjer en nedgang i jordbruksaktiviteten og bøkeskogen etablerer seg. Det kan bety at et boplassområde ble forlatt og dermed gav skogen grobunn (Høeg 1985, 12f.). Det er et åpent spørsmål om det lå en bosetning her, og også hvordan de ulike gårdene forholdt seg til hverandre. Dateringen tilsier at anlegget trolig ikke var forlatt på det tidspunktet grensegrav 15 ble anlagt og de historiske gårdsgrensene ble fastlagt. Imidlertid vitner trolig beliggenheten til begge grensegravene om en langvarig stabilitet i grensen mellom Hørdalen og Nordre Fevang.

Grensegrav 15 er anlagt ved et hjørne i gårdsgrensen mellom Nordre Fevang og Hørdalen (jf. Figur 22). Plasseringen gjør at lokaliteten også relaterer seg til den nordre delen av gårdsgrensen der grenselokalitetene 17 og 18 ligger. På Hørdalsåsen har det vært foretatt arkeologiske og tverrfaglige undersøkelser i forbindelse med E18-utbyggingen på 1980- og 2000-tallet (jf. Pedersen 1990; Iversen *et al.* 2007). Det ble funnet rydningsrøysler og fossile dyrkningsspor datert så langt tilbake som til 800–700 f. Kr., og et mulig bosetningsområde ble skilt ut. Området ble igjen lagt øde ca. 500–750 e. Kr. (Pedersen 1990, 56f.). Det er usikkert hvilket forhold grenselokalitetene har til bosetningen på Hørdalsåsen, men dateringen av

grensegravfelt 17 til eldre jernalder tyder på at ødegårdsanlegget på Hørdalsåsen eksisterte da grensegravfeltet ble anlagt. Nordvest for grensegrav 18, på Tassebekk (jf. Figur 22) på Nordre Fevang, er det registrert ildsteder og mulige stolper (Pedersen 1990, 55). Rett sør for bebyggelsessporene registrerte Nicolaysen et rydningsrøysfelt i 1870-årene. Samlet kan dette representere enda et gårdsanlegg fra jernalderen i Fevanggrenda. Til tross for at grenselokalitetene 17 og 18 bare har middels intensjonell nærhet, kan de likevel indikere stabilitet siden eldre jernalder og også at de historiske grensene var fastlagt på det tidspunktet.

For å oppsummere kan de seks grenselokalitetene antyde at de historiske gårds grensene var fastlagt på det tidspunktet gravene ble anlagt, noe som gir gårds grensene stor dybde og kontinuitet. Bjørnum, gnr. 19, og Fokserød, gnr. 17, kan ha vært en gård som ble delt engang etter 300 e. Kr. Bjørnerød, gnr. 18, ble trolig utskilt fra Bjørnum mot slutten av jernalderen. Grensene mellom Nordre Fevang, gnr. 21, Hørdalen, gnr. 23, og Solli, gnr. 22, kan ha blitt fastlagt i eldre jernalder. Dette viser at både Fokserød, Bjørnerød, Solli og Hørdalen er eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. Til sammen kan det være syv ødegårder i undersøkelsesområdet som belyser endringsprosesser og kompleksiteten i den gårdsstrukturelle organiseringen i Fevanggrenda. Det indikerer at verken grenselokalitetene eller de tradisjonelle kriteriene alene er tilstrekkelig for å gi et fullstendig bilde av bosetningsutviklingen, men at øvrig arkeologisk materialet må vurderes.

Område 2. Råstad/Stange/From

Bosetningsutvikling ut fra skriftlige kilder

Undersøkellesområde 2 ligger nordøst i Sandefjord. Her inngår Unnebergområdet som var adelsgoods på 1500-tallet (jf. kap 2). Arealet og landskylden for de 13 gårdene i området vitner om store forskjeller mellom bosetningene (jf. Tabell 7). Unneberggårdene gnr. 50, 51, og 52 utgjør samlet sett den største gården med et areal på 3045 daa. Unnebergnavnet kan ikke bli datert, men de øvrige kriteriene taler for at Unneberg er blant bygdas eldste gårder. Herre-Unneberg fikk prefikset *Herre* på 1600-tallet fordi gården var en adelig setegård (Berg 1918, 423). Lille Unneberg er bare 83 daa, og skattematrikkelen fra 1647 opplyser at gården var øde; ”Øde Vnneberig paaboer deignen” (Fladby og Johannessen 1971, 168). I 1320 skjenket biskopen i Oslo en del av Lille Unneberg til Laurentiuskirken i Tønsberg (DN IV nr. 146), så gården må være eldre enn dette.

Gård	Gnr.	suffiks	Areal - daa	Skyldkat.	Landskyld	Eldste skrivemåte	Skr. kilder	Grav v/tun	
Herre-Unneberg	52		1661	2	3	F	Vnneberg ²⁷	1320	
Nordre Råstad	59	staðir	1420	1	1,33	F	Roalstadum	1322	
Vestre Unneberg	50		1301	1	1,25	F	Vnneberg	1320	
Østre Råstad	63	-staðir	1044	3	2,33	F	Roalstadum	1322	x
Nordre From	56	-aun	817	3	2	F	Fraun	1363	
Nordre Stange ²⁸	57		694	2	0,96	Ø	Stangom	1384	
Søndre From	55	-aun	532	3	1,46	F	Fraun	1363	x
Vestre Råstad	58	-staðir	498	5	2	F	Roalstadum	1322	x
Helgerød	81	-rud	493	4	2,33	F	Helgarud, Helgurud	1386	
Haraldsrød	54	-rud	316	7	1	H	Haralssrudt	1593	x
Mønnerød	82	-rud	259	2	0,5	Ø	Miulgnurudh, Mylnurudh	1391	
Mjølløst	53		234	7	2	F	Mielausth	1528	
Lille Unneberg	51		83	7	0,6	Ø	Vnneberg	1320	

Tabell 7. Gårdene i detaljundersøkellesområdet 2 og bosetningshistoriske kriterier

Til Vestre Unneberg ligger en eiendomsenklaue mot vest som kan være et gammelt seterområde (jf. Figur 24). Kildene gir derimot ingen opplysninger om dette, og det er usikkert hvor lenge området har tilhørt gården. Herre-Unneberg har en eiendomsenklaue langs Lahellefjorden, og nordøst for den har Nordre From en eiendomsenklaue. I et diplom fra 1391 (DN III nr. 496) får vi opplysninger om en tvist vedrørende delegangen mellom eiendomsenklavene til *Fraun* og *Sjoarvellir* under Herre-Unneberg. Eiendomsenklaven til Herre-Unneberg er dermed trolig underbruket Sjuevollen, en gård som etter alt å dømme er

²⁷ I et diplom (DN III nr. 430) omtales den nest vestre gård, ”þæim væstasta gardenom”, og det indikerer trolig at Unneberg i 1380 var delt i 4 gårder, slik den var på 1600-tallet (Berg 1918, 423). Østre og Vestre Unneberg ble slått sammen til Herre-Unneberg (gnr. 52), og Unneberg Vestre (gnr. 50), og Lille Unneberg (gnr. 51).

²⁸ Stange Nordre (gnr. 57) har fått betegnelsen Nordre fordi den er den nordre av to Stange-gårder i Sandefjord (NG VI, 279), men de ligger langt fra hverandre og har ikke felles historie. Stange Vestre (gnr. 140) vil derfor ikke bli behandlet her.

skilt ut av nabogården Sjue, gnr. 83. Dette tyder på at eiendomsenklaen ikke opprinnelig tilhørte Unneberg, men trolig er en yngre ervervelse. Eiendomsenklaen til Nordre From er del av *Fromsteigarne*, som hørte til From allerede på 1300-tallet (Berg 1918, 446). Det er usikkert hvor lenge området har vært i Froms eie, men det kan være et område ervervet for å få adkomst til sjøen. Froms opprinnelige navn, *Fraun* (DN III nr. 329, 1363), blir gitt forhistorisk opprinnelse av Oluf Rygh (NG VI, 268f.), og arealet på 1349 daa, samt de øvrige tradisjonelle kriteriene, underbygger at From er forhistorisk. Søndre From har også et gravminne i relasjon til tunet med en mulig bautastein som kan datere den til eldre jernalder (Løken 1974, 162, 164; Stenvik 2005, 136).

Råstad, gnr. 58, 59 og 63, har samlet et areal på 2962 daa som tilsier at gården kan være blant grendas eldste (jf. Tabell 7). Råstad, *Roalstadum* (DN II nr. 145 og 148, 1322), sitt suffiks blir hovedsakelig datert til vikingtiden, men kan gå tilbake til eldre jernalder (Sandnes og Stemshaug 1976, 421f.; Solberg 2000, 146). Førsteleddet *-rå* betyr grenselinje, og når det forekommer som gårdsnavn kan det bety grensemerke (NHL 1974, 281; Körner 1960, 558). Navnet er dermed trolig et tegn på en gammel grense og kan referere til gårdens form som en lang grenselinje (jf. Figur 24). Både Østre og Vestre Råstad har gravminne i relasjon til tunet, men bare graven på Østre Råstad kan gi datering, til førromersk jernalder (Skjelsvik 1953, 189; Resi 1986, 12, 53, 84, 189). Nabogården Nordre Stange, gnr. 57, *Stangom* (DN III nr. 454, 1384) skattet som ødegård og har lav landskyld. At den lå øde i senmiddelalderen utelukker ikke forhistorisk opphav.

Når det gjelder Mjølløst, gnr. 54, *Mielausth* (NRJ. IV 128, 1528), betyr navnet ”melløs gård”, og kan vise til dårlige dyrkningsforhold eller at gården ikke dyrket korn. Få av disse ”nedsettende navnene” er fra eldre tid, men et unntak er når suffikset er avledet av adjektivet *lauss* (løs), som i Mjølløst (NG, Innl. 39f.). Gården har imidlertid ikke dårlig bonitet for korndyrkning, noe den høye landskylden i forhold til arealet kan vitne om. Navnet har trolig oppstått som et klengenavn, fordi gården i lengre tid lå brakk (Berg 1918, 433f.). Dersom dette er tilfellet, er navnet sekundært og gitt etter at gården hadde ligget øde en stund. Den høye landskylden er derimot et tegn på at Mjølløst kan være forhistorisk.

Tre gårder har suffikset *-rud*, som hovedsakelig blir anført til middelalderen (Stemshaug 1973, 113), nemlig Helgerød, gnr. 81, *Helgarud/Helgurud* (DN II nr. 496, 1386), Haraldsrød, gnr. 54, *Haralssrudt* (NRJ. IV 128, 1593) og Mønnerød, gnr. 82, *Miulgnurudh/Mylnurudh* (DN III nr. 496, 1391). På tross for at Haraldsrød har et gravminne i relasjon til tunet, taler de øvrige bosetningshistoriske kriteriene for at både Haraldsrød og Mønnerød tilhører et yngre kronologisk sjikt. Helgerød skiller seg imidlertid ut med en av

Figur 23. Den antatte bosetningskronologien i undersøkelsesområde 2 etter tradisjonelle kriterier

områdets høyeste landskyldverdi i forhold til arealet. For eksempel har Nordre From nesten dobbelt så stort areal, men mindre skyld (jf. Tabell 7). Det kan tyde på at Helgerød var en god og produktiv korngård, men liten. Gården er nevnt i skriftlige kilder i 1386 etter en grenseoppgang mellom From og Helgerød (DN II nr. 496). Den høye landskylden kan tyde på at Helgerød er forhistorisk.

From, gnr. 55 og 56, Unneberg, gnr. 50, 51 og 52, og Råstad, gnr. 58, 59 og 63, kan dermed være fra eldre jernalder. Helgerød, gnr. 81, Mjølløst, gnr. 54, og Nordre Stange, gnr. 57, er antakeligvis forhistoriske, mens Mønnerød, gnr. 82, og Haraldsrød, gnr. 54, trolig tilhører et yngre kronologisk sjikt (jf. Figur 23).

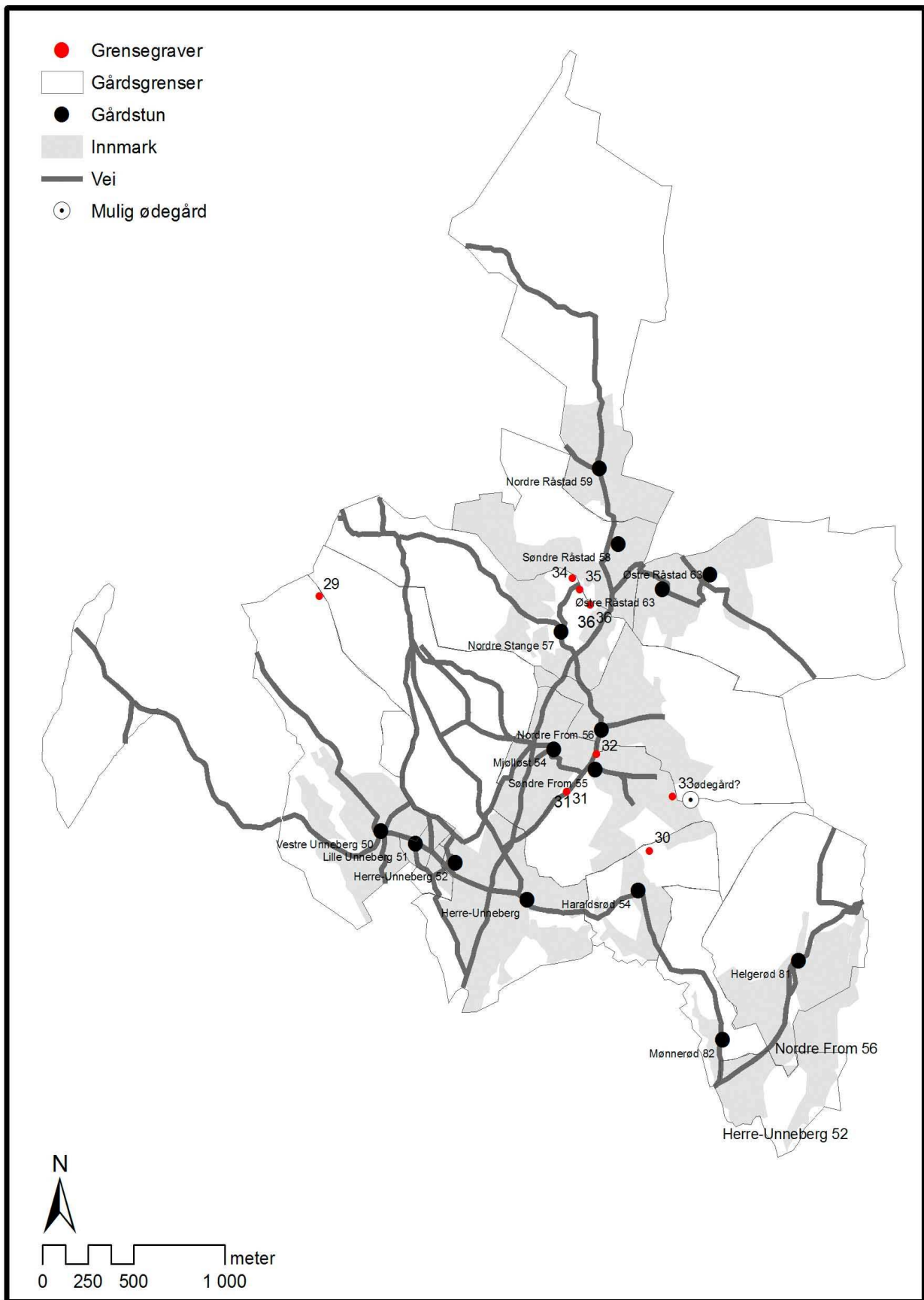
Gravenes intensjonelle nærhet til grensene

I undersøkelsesområdet er det 8 grenselokaliteter, nummer 29–36, av totalt 21 registrerte stedfestede gravlokaliteter. Det vi si at 38 % av gravlokalitetene ligger mindre enn 50 m fra gårdsgrensene, men bare 4 av 12 gårder har grenselokaliteter. Søndre From, gnr. 55, og Nordre Stange, gnr. 57, har tre grenselokaliteter hver, mens Vestre Unneberg, gnr. 50, og Haraldsrød, gnr. 54, har én grenselokalitet. Grensegravfelt 31 har gjenstandsfunn som daterer den til eldre jernalder (jf. kap. 2 og Tabell 8). Resten av grenselokalitetene er datert på ytre form. En fotgrøft daterer grensegrav 29 til eldre jernalder (Stenvik 2005, 135f.). Grensegrav 32 har en mulig bautastein i graven. Bautasteiner på gravhauger var vanlig i eldre jernalder, men dateringen er likevel noe usikker (Løken 1974, 162, 164; Stenvik 2005, 136). Grenselokalitetene 30, 33, 34, 35 og 36 har ingen nærmere dateringskjennetegn.

RELASJONSTABELL					Relasjon til			Beliggenhet		Funn	Int. nærh.
Lok	Gård	Grense til	Avst	Type	Vei	Tun	Monument.	Innmark	Utmark	Ark. mat.	Sterk
29	V. Unneberg	H-Unneberg	5	E					x		Middel
30	Haraldsrød	S. From	35	E			x		x		Sterk
31	S. From	Mjølløst	5	G	x				x	C30147a-b	Sterk
32	S. From	Mjølløst N. From	5 15	E	x			x			Sterk Sterk
33	S. From	N. From	20	G				x			Sterk
34	N. Stange	V. Råstad	15	E				x			Sterk
35	N. Stange	V. Råstad	5	G				x			Sterk
36	N. Stange	V. Råstad	10	E				x			Sterk

Tabell 8. Gårdsstrukturelle og kulturelle elementer som grenselokalitetene relaterer seg til. Type: E = enkeltminne. G = gravfelt

Jeg vil vurdere grenselokalitetenes intensjonelle nærhet til gårdsgrensene (jf. Tabell 8 og Figur 23). Grenselokalitet 29, 32, 33, 34, 35 og 36 ligger enten i inn- eller utmark, og med mindre avstand enn 25 m til gårdsgrensene og har sterk intensjonell nærhet. Grensegrav 32 har intensjonell nærhet til flere gårder. Disse gårdsgrensene er tverrgående og graden av

Figur 24. Grenselokalitetene sammenlignet med grenser, tun, innmark, utmark og gårdsveier. Ødegårder som er diskutert i teksten er markert

intensjonell nærhet er sterk. Grensegrav 30 ligger i utmark og har monumentalt preg. Gårdsgrensen er tverrgående over åsryggen, men avstanden til gårdsgrensen er hele 35 m og den intensjonelle nærheten er middels. Grensegravfelt 31 står også i relasjon til vei og utmark. Her går gårdsgrensen parallelt med veien, men den korte avstanden til gårdsgrensen (5 m) tyder på sterk intensjonell nærhet.

For å summere: samtlige grenselokaliteter har sterk intensjonell nærhet til grensene, med unntak av grensegrav 30 som har middels grad. Grensegravene 29, 31 og 32 er datert til eldre jernalder, mens de fem øvrige er udaterte. Kan disse grenselokalitetene belyse dynamiske prosesser i gårdsorganiseringen i Råstad/Stange/From-området?

Diskusjon og sammenfatning

Grensegrav 30 har middels intensjonell nærhet mot Haraldsrød, gnr. 54, og Søndre From, gnr. 55. Haraldsrød kan være en forhistorisk gård, og den geometriske metoden indikerer at gården ble ryddet fra Søndre From. Grensegrav 30 er udatert, men likevel tyder dens plassering på at gårdsgrensene var fastlagt da graven ble anlagt. Det kan tyde på at Haraldsrød ble fradelt i løpet av jernalderen og bekrefter langt på vei at Haraldsrød er forhistorisk.

På Søndre Froms grense til Mjølløst ligger grenselokalitetene 31 og 32. Begge lokalitetene har sterk intensjonell nærhet til grensen og er datert til eldre jernalder. Bautasteinen som daterer grensegrav 32 til eldre jernalder har usikker kontekst. Likevel er to dateringer til eldre jernalder langs samme gårdsgrense en sterk indikasjon på at grensen var fastsatt på det tidspunktet. Grenselokalitetene ligger langs det som trolig er en gammel ferdselsåre gjennom området (jf. Figur 23). Det kan forklare hvorfor det var så viktig å markere gårdsgrensen her, og dermed også hvorfor grensegravfelt 31 strekker seg 300 m langs veien og inneholder hele 17 graver. Ytterligere et grensegravfelt, nummer 33, er registrert på Søndre From. Grensegrav 32 har også intensjonell nærhet til denne gårdsgrensen. Det er usikkert når Fromgårdene ble delt, men gravenes intensjonelle nærhet indikerer at grensen er eldre enn gravene (jf. kap. 3). Gårdene kan dermed ha blitt delt allerede i eldre jernalder.

Øst for grensegravfelt 33 er det registrert fossile dyrkningsspor fra jernalder – middelalder, og i tillegg rydningsrøyser og steingjerder (id: 108122). De kan stamme fra en ødegård eller husmannsplass, eller kanskje en rydning fra en av Fromgårdene (jf. Figur 24). Grensegravfelt 33 er udatert, og har uklar relasjon til dyrkningssporene. Sporene ligger på tvers av de historisk kjente gårdsgrensene og indikerer at endringer har skjedd i den østre delen av gårdsgrensen mellom Fromgårdene. Siden gårdsgrensene mellom Mjølløst, Søndre

From og Nordre From trolig var fastlagte i eldre jernalder, kan grensegravfelt 33 være en følge av mindre endringer i grensene i eldre jernalder.

Nordre Stange, gnr. 57, har i likhet med Søndre From tre grenselokaliteter. Grensegravene 34, 35 og 36 har alle sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensene. De tre grensegravene ligger med kort mellomrom langs samme grense, og det er tydelig at den delen av grensen har vært viktig å markere. Råstad kan være blant de eldste gårdene i området, og navnet indikerer også gammel grense. Kanskje var det disputer om ressurser eller rettigheter til området som førte til at folkene på Nordre Stange hadde behov for markere sin rett. De tre grenselokalitetene har generell datering til jernalderen og underbygger at Nordre Stange er en forhistorisk gård, slik en også kan slutte ut fra de tradisjonelle kriteriene.

Unneberggårdene tilhørte adelen på 1500-tallet og i følge de tradisjonelle kriteriene er Unneberg blant områdets eldste gårder. Likevel er det usikkert når Unneberg ble delt. Grensegrav 29, som ligger på Vestre Unneberg, har sterk intensjonell nærhet mot gårdsgrensen til Herre-Unneberg (jf. Figur 24). Grensegravens beliggenhet skiller seg ut blant de andre i området, fordi den ligger langt unna både innmark og tunområder. Det kan tyde på at den er anlagt for å markere eiendomskillet og rettigheter til ressurser i skogområdet rundt. På nabogården Herre-Unneberg ligger en bygdeborg på en kolle øst for grensegraven, noe som også kan forklare den øde beliggenheten. Grensegravens datering til eldre jernalder vitner om lang kontinuitet i gårdsgrensene. Unneberggårdene kan derfor ha vært delt på det tidspunktet graven ble anlagt i eldre jernalder.

Området inngår i det som tidligere ble karakterisert som Unneberg/Gokstadgodset, som altså var adelsgoods på 1500-tallet. Interessant i den forbindelse er at Unneberggårdene, gnr. 50 og 52, bare har én grenselokalitet, mens andre, både mindre og antakelig yngre gårder, har flere grenselokaliteter. Dette viser at grenselokalitetene ikke nødvendigvis ligger på de største og eldste gårdene. Gårdsgrensene mellom Mjølløst, gnr. 52, Søndre og Nordre From, gnr. 55 og 56, ble trolig fastlagte i eldre jernalder, selv om endringer kan ha skjedd i den østre grensen mellom Fromgårdene. Både Mjølløst, Nordre Stange og Haraldsrød, gnr. 54, synes å være forhistoriske, og Haraldsrød er trolig eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. Vestre Unneberg og Herre-Unneberg kan ha vært delt allerede i eldre jernalder, en datering som stemmer godt med gårdenes antatte alder. Helgerød, gnr. 81, og Mønnerød, gnr. 82, hadde ikke grenselokaliteter, men kan være gamle. Eiendomsenklavene til Vestre Unneberg, Herre-Unneberg og Nordre From tyder på endringer i gårdsorganiseringen i Unnebergområdet.

Område 3. Skjelberg/Elgesem/Skjelbrei

Bosetningsutvikling ut fra skriftlige kilder

Undersøkellesområde 3 består av 20 gårder på raet. Flere gårder skiller seg ut som klart eldre enn de øvrige (jf. Tabell 9). Bø, gnr. 159, *Bæ* (DN I nr. 554, 1396), er et sammensatt naturnavn, og kan være fra rundt Kristi fødsel (Sandnes og Stemshaug 1976, 29). Sem, gnr. 7, 8, og 10, *Sæme* (DN I nr. 566, 1398), Hem, gnr. 161, *Hæm* (DN III nr. 394, 1374), og Elgesem, *Øylghisin* (DN VIII nr. 235, 1404), tilhører de eldste navneklassene – *vin* og *-heimr*. Gårdene kan derfor stamme fra en gang mellom 0–600 e. Kr. ut fra disse kriteriene. Imidlertid kan Elgesem bety en ”gård med en samling fredshellige minnesmerker” (NG VI, 281), og navnet refererer trolig til de mange gravminnene på gården, datert fra førromersk jernalder til vikingtid. Navnet er i så fall sekundært, og Elgesem kan dermed kanskje være ungt. De øvrige gårdene Bø og Sem er sannsynligvis fra eldre jernalder etter navnene å dømme.

Suffikset i Lundeby, gnr. 13, *Lundabø* (DN I nr. 506, 1386) blir som regel anført til vikingtiden, men navneformen kan ha vært produktiv fra eldre jernalder (Sandnes og Stemshaug 1976, 31; Stemshaug 1973, 109f.). I følge dateringen av gårdsnavnet er både Hem og Lundeby forhistoriske gårder, men den forholdsvis lave landskylden, det beskjedne arealet og mangelen på gravminner i relasjon til tunet kan tilsa at de tilhører et yngre sjikt. Dessuten kan beliggenheten til Hem, nærmest inne i Skjelbrei, tale for at Hem er en senere utskillelse av Skjelbrei.

Gård	Gnr	suffiks	Areal – daa	Skyldkategori	Landskyld 1647		Eldste skrivemåte	Skr. kilder	Grav v/tun
Bø	159	bær m	1730	2	3	F	Bœ	1396	x
Nedre Solberg	155		1461	2	2, 66	F	Solbergom	1398	x
Øvre Solberg	156		1394	2	2	F	Solbergom	1398	x
Mellem Sem	7	-heimr	1129	3	2,5	F	Sæm	1366	x
Elgesem	153	-vin	1058	3	2, 25	F	Øylghisin	1404	x
Skjelbrei	160		946	3	2	F	Skjelbreedt	1528	x
Nordre Sem	8	-heimr	728	3	2	F	Sæm	1366	
Klinestad	15	-staðir	708	2	1	H	Klimmestadt	1574–77	x
Haukerød	40	-rud	574	1	0, 5	Ø	Hauknæfsrud	1399	
Søndre Sem	10	-heimr	529	2	1	H	Sæm	1366	
Skjelberg	14		511	2	0, 7	Ø	Skialabærgh	1398	x
Hem	161	-heimr	450	2	1	H	Hæm	1374	
Natvall	11		439	2	0, 5	Ø	Nattuold	1593	
Hundstok	12		430	2	0, 83	Ø	Hundstock	1524	
Pinsle	152		344	4	1	Ø	Pintlar	1398	
Goli	37		344	1	0, 33	Ø	Godlifui	1398	
Skolmerød	151	-rud	201	3	0,5	P	(Skolme)	1660	
Lundeby	13	-by	182	5	0, 83	Ø	Lundabø	1386	
Lasken	162		175	1	0,16	P	Laschen	1667	
Haga	154		125	2	0, 16	Ø	Haghe, Haghanum	1398	x

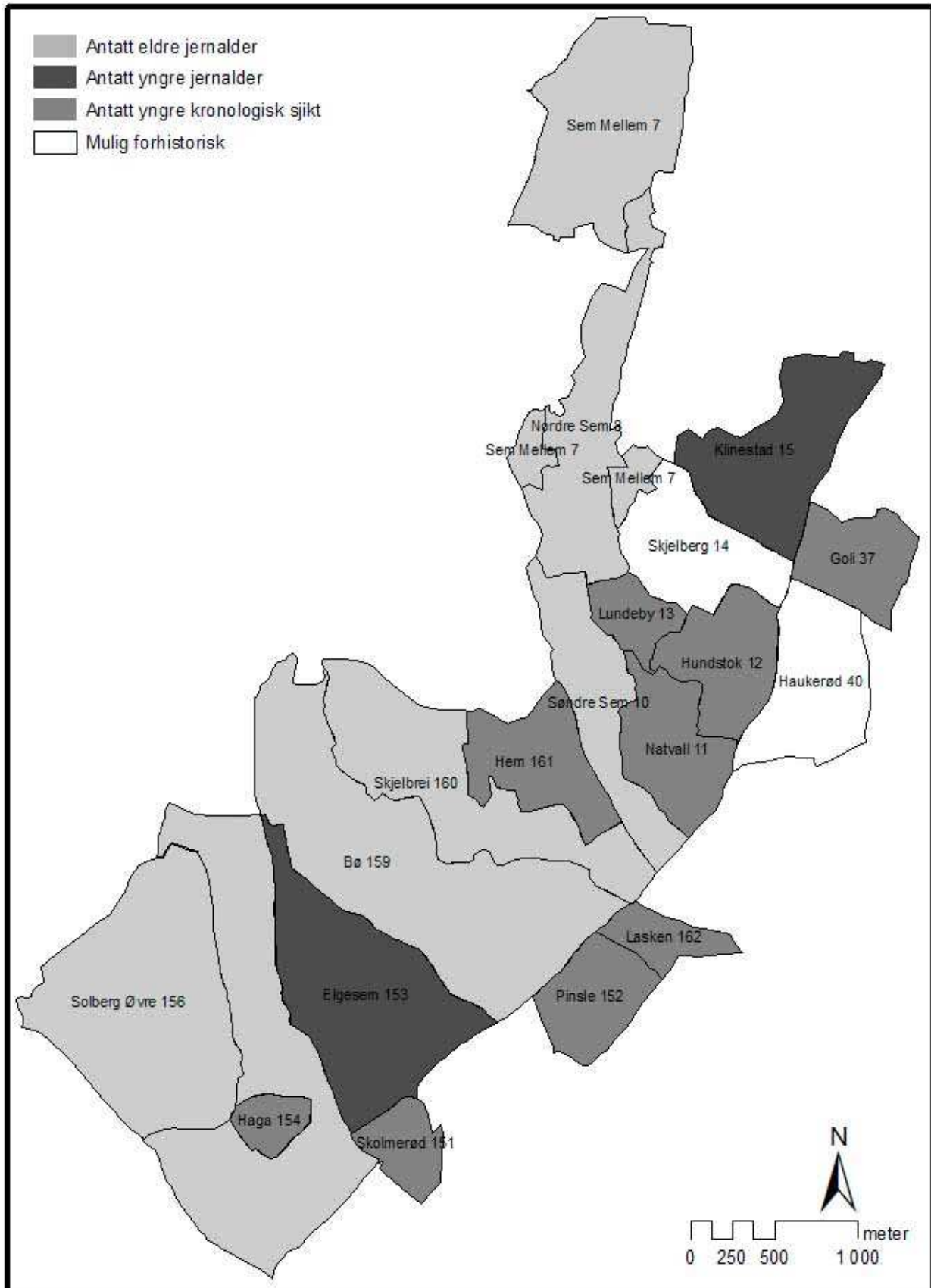
Tabell 9. Gårder i detaljundersøkellesområdet 3 og bosetningshistoriske kriterier

Solberg, *Solbergom* (RB, 1398) har området største areal på hele 2855 daa. Verken gårdsnavnet eller gravene i relasjon til tunet er daterte. Til tross for dette indikerer arealet og de øvrige bosetningshistoriske kriteriene på at gården trolig er blant de eldste gårdene i grenda. Skjelbrei, *Skjelbreedt* (NRJ. IV 126, 1528), er nevnt sent i de skriftlige kildene og navnet kan ikke dateres. Areal- og landskyldstørrelse, samt at gården har et gravminne i relasjon til tunet, kan likevel tyde på forhistorisk opphav.

Klinestad, gnr. 15, *Klimmestadt*²⁹ (St. 60 b, 1574–77), som har *staðir*-endelse, kan være fra vikingtiden eller så langt tilbake som til eldre jernalder (Sandnes og Stemshaug 1976, 421f.; Solberg 2000, 146). Gården skattet som en halvgård på 1600-tallet og har et udatert gravminne i relasjon til tunet. Imidlertid tyder de øvrige bosetningshistoriske kriteriene på at gården er forhistorisk. Haukerød, *Hauknæfsrud* (RB, 1399), har et forholdsvis stort areal til å tilhøre *rud*-klassen, en navnegruppe som vanligvis oppfattes å være fra middelalderen (Stemshaug 1973, 113). Gårdsarealet til Haukerød er målt fra Grevskapskartet 1811–1818, men grensene er annerledes i dag. Gården lå kanskje øde i senmiddelalderen, og skattet som ødegård i 1647. Skjelberg, gnr. 14, *Skialabærgh* (RB, 1398) lå øde i senmiddelalderen. Likevel tyder en grav fra eldre romertid ved tunet (C13336–42, C22033), og den sentrale beliggenheten på raet, på at gården er forhistorisk.

Goli, gnr. 37, *Godlifui* (RB, 1398), er et sammensatt naturnavn i ubestemt form – vanligvis en indikasjon på at gården er forhistorisk. Skolmerød, gnr. 151, er i følge navnekronologien datert til middelalder (Stemshaug 1973, 113), mens Hundstok, gnr. 12, *Hundstock* (DN XVI 756, 1524), og Natvall, gnr. 11, *Nattuold* (1593), ikke kan dateres nærmere. I henhold til de bosetningshistoriske kriteriene bør disse gårdene tilhøre et yngre kronologisk sjikt. Andre gårder i undersøkelsesområdet skiller seg ut som yngre gårder (jf. Tabell 9). Haga, gnr. 154, *Haghe/Haghanum* (RB, 1398) betyr ”innhegnet jordstykke, hage”, og vitner om en bosetning tatt opp i en eldre havnehage. Haga ligger sentalt i Nedre Solbergs, gnr. 155, gårdsvald og må være ryddet derfra. Pinsle, *Pintljar* (RB, 1398) betyr ”pinsomt Sted”, og er et nedsettende navn som viser til gården som et dårlig, næringsløst sted (NG, b.6, 281). Bare få av de nedsettende navnene bærer preg av å være fra eldre tid (NG, Innl. s. 39). Navnet Lasken, gnr. 162, *Laschen* (1667), gnr. 152, kommer av ordet laske, som brukes om en kileformet tøybit sydd inn i et klesstykke. Ettersom ordet kom sent inn i språket tyder det på at gården kan være skilt ut fra en annen eller at gården har byttet navn (NG VI, 227, 282).

²⁹ I følge RB eide Sande prestebord en stor del av gården Klunghstodom, i NG (b.6, 285) oppført som forsvunnet, men kan være feilskrevet for eksempel for Kliingsstadum. Det underbygges også ved at Sande prestebord eide gården i fra 1575 (Berg 1918, 299).

Figur 25. Den antatte bosetningskronologien i undersøkelsesområde 3 etter tradisjonelle bosetningskriterier

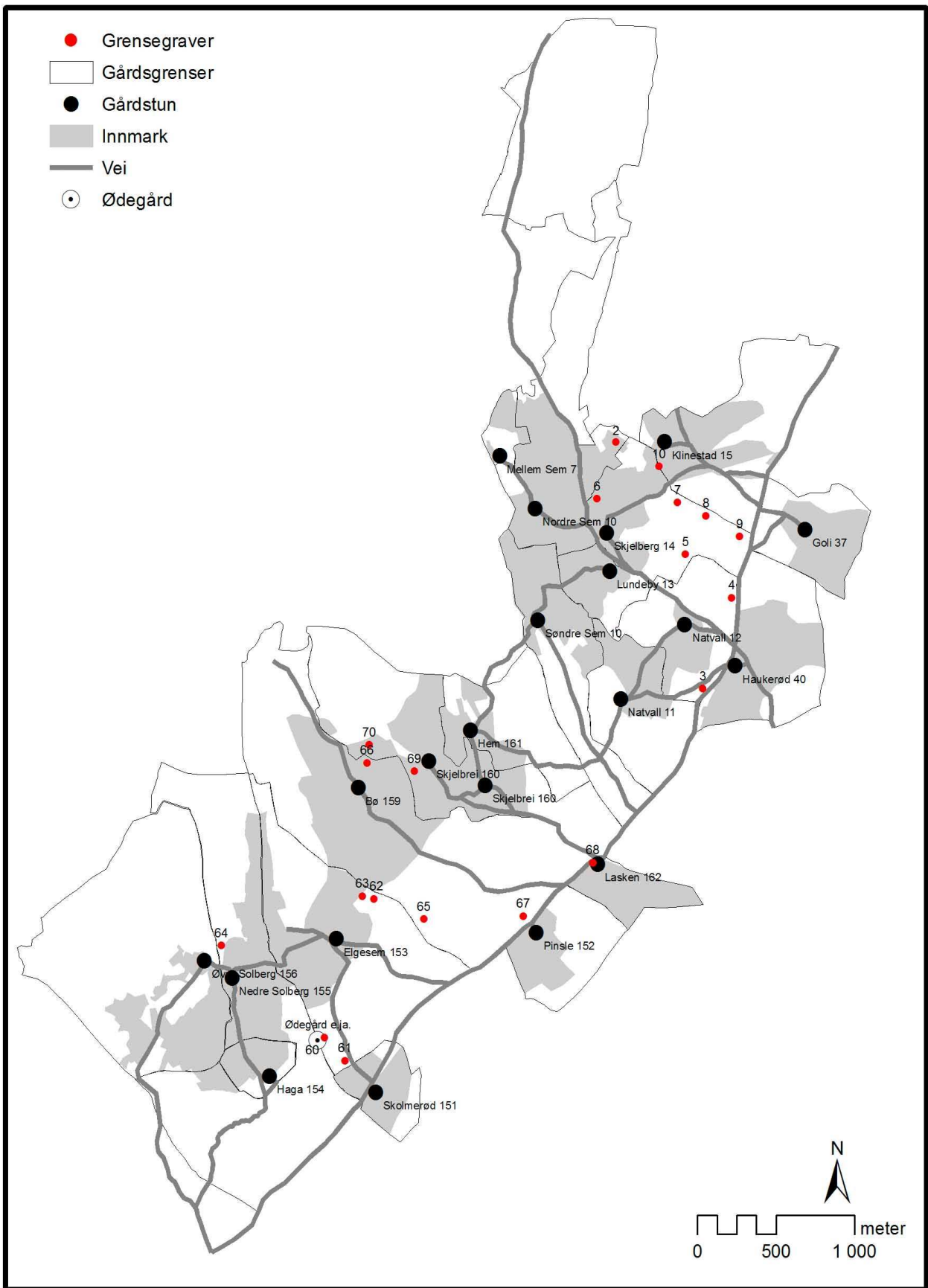
Pinsle og Lasken kan ha vært en gård (Berg 1918, 272ff.). Søndre Pinsle ble i 1404 solgt av Hotvet-bonden til Arne Dregsson på Store-Bergan, som gav jorda til Sande kirke (DN VIII nr. 235). Lasken må dermed ha vært skilt ut av Pinsle før 1404. Både Lasken og Pinsle ble regnet som underbruk på 1400-tallet (DN VIII nr. 235, 1404), og også på 1600-tallet, noe som indikerer at de trolig tilhører et yngre kronologisk sjikt som selvstendige gårder.

Ut fra de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene kan Bø, gnr. 159, Sem, gnr. 7, 8, 10, Solberg, gnr. 155 og 156, og Skjelbrei, gnr. 160, være fra eldre jernalder, mens Elgesem, gnr. 153, og Klinestad, gnr. 15, kan være fra yngre jernalder. Skjelberg, gnr. 14, og Haukerød, gnr. 40, kan også være forhistoriske, mens de resterende gårdene trolig tilhører et yngre kronologisk sjikt. Pinsle, gnr. 152, Lasken, gnr. 162, Skolmerød, gnr. 151, og Haga, gnr. 154, skiller seg ut som yngste sjikt (jf. **Feil! Fant ikke referanse-kilden.**).

Gravenes intensjonelle nærhet til grensene

I området er det 8 matrikelgårder med til sammen 20 grenselokaliteter (jf. Tabell 10). Totalt er det registrert 34 stedfestede gravlokaliteter i undersøkelsesområdet og av disse er hele 59 % grenselokaliteter. Tallet er høyt, og tyder på at det må ha vært et særlig behov for å markere grensene i området. Skjelberg skiller seg ut med fem grenselokaliteter, etterfulgt av Elgesem og Bø med fire. Bare grensegrav 6 har gjenstandsfunn fra eldre romertid. Grenselokalitetene 4, 67 og 68 har fotgrøfter, noe som ofte opptrer i eldre jernalder (Stenvik 2005, 135f). Grensegravfelt 9 inneholder 4 steinsetninger trolig fra førromersk jernalder (Skjelsvik 1953, 189; Resi 1986, 12, 53, 84, 189). Disse lokalitetene tilhører dermed et eldre sjikt. De resterende grenselokalitetene har ingen ytre dateringskjennetegn.

Grensegravenes gårdsstrukturelle og kulturelle relasjoner fremgår i Tabell 10 og Figur 26. Grensegrav 2 ligger i innmark, 20 m fra gårdsgrensen og har sterk intensjonell nærhet. Hele 7 av 20 grenselokaliteter, nummer 5, 7, 8, 9, 62, 63 og 65, ligger i utmarken, og alle, bortsett fra grensegravfelt 65, ligger mellom 25–40 m fra gårdsgrensene. Den intensjonelle nærheten til gårdsgrensene er dermed middels. Grensegravfelt 60 og 65 krysser gårdsgrensene og har svak intensjonell nærhet (jf. kap. 3). Grensegrav 6 relaterer seg til innmark og tun. Imidlertid tyder kort avstand til gårdsgrensen (5 m) på sterk intensjonell nærhet. Også grenselokalitetene 3, 4, 61 og 67 har to relasjoner; vei og utmark, men bare ved grenselokalitetene 61 går gårdsgrensen på tvers av veien. Dette og kort avstand til gårdsgrensene (5–15 m) vitner om sterk intensjonell nærhet. Ved grensegravfeltene 3, 4 og 67 går veien og grensen parallelt. Grensegravfelt 67 har dermed svak intensjonell nærhet, mens grensegravfeltene 3 og 4 har kort avstand til gårdsgrensene (15–20 m) og sterk intensjonell

Figur 26. Grenselokaliteter sammenlignet med grenser, tun, innmark, utmark og gårdsveier. Ødegårder som diskuteres i teksten er markert

nærhet. Grensegrav 68 forholder seg til to gårder og har sterk intensjonell nærhet mot Lasken, men bare svak mot Skjelbrei.

RELASJONSTABELL					Relasjon til			Beliggenhet		Funn	Int. nærh.
Lok	Gård	Grense til	Avst	Type	Vei	Tun	Monument.	Innmark	Utmark	Ark. mat.	
2	M. Sem	Skjelberg	20	E				x			Sterk
3	Hundstok	Haukerød	15	G	x				x		Sterk
4	Hundstok	Haukerød	20	G	x				x		Sterk
5	Skjelberg	Hundstok	35	E					x		Middels
6	Skjelberg	M. Sem	5	E		x		x		C13336-42, C22033	Sterk
7	Skjelberg	Klinestad	35	E					x		Middels
8	Skjelberg	Klinestad	25	E					x		Middels
9	Skjelberg	Klinestad	35	G					x		Middels
10	Klinestad	Skjelberg	5	G		x	x	x			Sterk
		N.Solberg	0								Svak
60	Elgesem	Haga	0	G	x				x		Svak
61	Elgesem	Skolmerød	15	G	x				x		Sterk
62	Elgesem	Bø	35	G					x		Middels
63	Elgesem	Bø	40	E					x		Svak
64	N. Solberg	Ø. Solberg	20	G		x	x		x		Sterk
65	Bø	Elgesem	0	G					x		Middels
66	Bø	Skjelbrei	35	G		x	x	x			Middels
67	Bø	Pindsle	50	G	x				x		Svak
		Skjelbrei	40								Svak
68	Bø	Lasken	5	E	x				x		Sterk
69	Skjelbrei	Bø	50	E		x	x	x			Svak
70	Skjelbrei	Bø	50	G		x	x	x			Svak

Tabell 10. Gårdsstrukturelle og kulturelle elementer som grenselokalitetene relaterer seg til. 1. E = enkeltminne G = gravfelt

De øvrige grenselokalitetene, 10, 64, 66, 69 og 70, har monumental lokalisering og ligger ved tun i innmark, bortsett fra grensegravfelt 64 som ligger i utmark. Grensegravfeltene 10 og 64 har kort avstand til tverrgående gårdsgrense over åsrygg og har sterk intensjonell nærhet. De andre lokalitetene ligger ved langsgående gårdsgrenser som indikerer at plasseringen ved gårdsgrensene kan være tilfeldig (jf. kap. 3). Grensegravfelt 66 har middels intensjonell nærhet, mens grensegrav/feltene 69 og 70 har en svak intensjonell nærhet, med henholdsvis 35 og 50 m avstand til grensene.

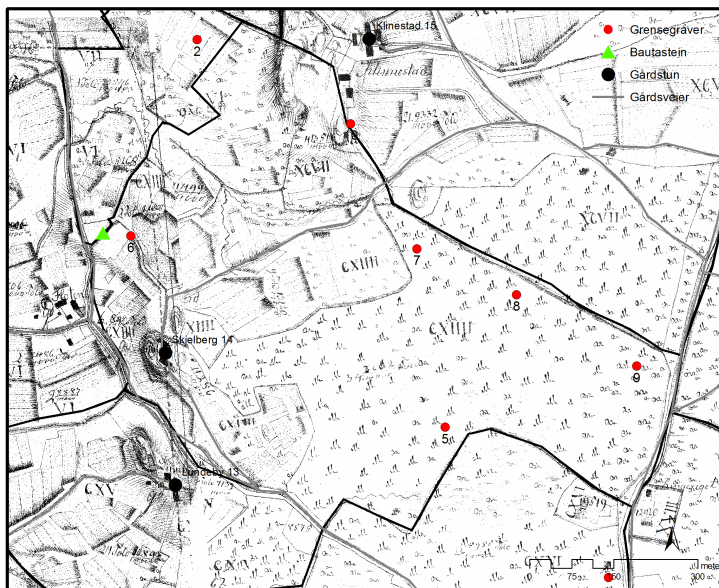
Gjennomgangen har vist at grenselokalitetene 2, 3, 4, 6, 10, 61 og 64 har sterk intensjonell nærhet, lokalitetene 5, 7, 8, 9, 62, 63 og 66 har middels, mens de resterende 5 grenselokalitetene, nummer 60, 65, 67, 69 og 70 har svak intensjonell nærhet. Grensegrav 68 har en sterk intensjonell nærhet mot Lasken, men bare svak mot Skjelbrei. Grensegrav 6 er fra eldre romertid, grenselokalitetene 4, 9, 67 og 68 fra eldre jernalder, mens de resterende 15 grenselokalitetene er udaterte.

Diskusjon og sammenfatning

Skjelberg har hele fem grenselokaliteter rundt gårdsgrensene, med relativt jevn avstand til hverandre, nummer 5–9 (jf. Figur 27). Medregnet grenselokalitet 2 og 10 på henholdsvis Mellem Sem, gnr. 7, og Klinestad, gnr. 15, har Skjelberg sju grenselokaliteter som

nærmest ”rammer inn” gården. I tillegg står det en 2 m høy bautastein på Mellom Sem, vest for grenselokalitet 6, det er noe usikkert om den står på sitt opprinnelige sted. Trude Knutzen argumenterer for at bautasteiner kan ha blitt reist for å markere grenser, territorium, makt og kontroll (Knutzen 2006, 95). Skjelbergs gårdsgrense har tydeligvis vært viktig å markere.

Langs grensen mellom Klinestad og Skjelberg ligger altså fire grenselokaliteter, nummer 7–10. Grensegrav 8 har sterk intensjonell nærhet, mens de andre tre bare har middels grad. På Klinestad har nyere arkeologiske undersøkelser bl.a. registrert to kokegroper fra

Figur 27. Kart som viser grensegravene 2, 5-10 og bautasteinen ved gårdsgrensene til Skjelberg. Utsnitt av Grevskapskartet 1811-1818

i gårdsgrensene mellom Klinestad og Skjelberg. I så tilfelle er begge gårdene eldre enn tradisjonelle bosetningshistoriske kriterier tilsier.

Grensegravene 2 og 6 ligger mellom Skjelberg og Mellem Sem, i tillegg står den nevnte bautasteinen langs denne grensen. Grensegrav 2 er udatert, mens grensegrav 6 er datert til eldre romertid og tyder på at grensen var fastlagt allerede da. Den siste grensegravene på Skjelberg, nummer 5, har intensjonell nærhet til gårdsgrensene til Hundstok, gnr. 12. Hundstok ble antatt å tilhøre et yngre kronologisk bosetningssjikt. I følge Grevskapskartet 1811–1818 ligger tunet midt i gårdsområdet med åkrene i sør og utmark i vest og nord. Det er registrert flere kull- og kokegroper på gården. Den ene gropen ligger i relasjon til det historiske tunet og er datert til senmiddelalder/tidlig nytid. Lenger nordvest, i et tidligere utmarksområde, ligger en kullgrop datert til førromersk jernalder/romertid (Iversen *et al.* 2007, 63, 179). Dette belyser tidsdybden i bruken av området. På Hundstok ligger grensegravfeltene 3 og 4, som

førromersk jernalder, en ukjent struktur fra bronsealder og et ildsted fra senneolitikum/eldre bronsealder ved utløpet av geilen som førte fra tunet (Iversen *et al.* 2007, 63, 173f.). Dette kan være tegn på områdekontinuitet for Klinestads gårdsvald helt tilbake til senneolitikum/eldre bronsealder. Dateringen av grensegrav 8 til eldre jernalder, samt de andre dateringene til jernalder generelt, kan sammen med det øvrige arkeologiske materialet tyder på en lang stabilitet

begge har sterk intensjonell nærhet. Grensegrav 4 er datert til eldre jernalder. Dermed kan Hundstok være forhistorisk, tatt opp allerede på det tidspunktet.

Bø, gnr. 159, kan tilhøre den primære bosetningen i området, og gården er blant dem med flest grenselokaliteter i dette undersøkelsesområdet (jf. Figur 26). Regner en med grenselokalitetene på nabogårdene Elgesem, gnr. 153, og Skjelbrei, gnr. 160, har hele åtte grenselokaliteter intensjonell nærhet til gårdsgrensene her. Dette tyder på at behovet for eksplisitt å uttrykke territorielle rettigheter var stort. Ved gårdsgrensen mellom Bø og Skjelbrei ligger grenselokalitetene 66, 68, 69 og 70. Bare grensegrav 68 har sterk intensjonell nærhet og er datert, og antyder at grensen har vært stabil siden eldre jernalder. Det støtter antakelsen om at Bø og Skjelbrei hører til et eldre bosetningssjikt. Grensegravene 62 og 63 har middels intensjonell nærhet til gårdsgrensen mellom Bø og Elgesem, gnr. 153. I den samme gårdsgrensen ligger også grensegravfelt 65, men grensen krysser graven (jf. kap. 3). Dette kan tyde på endringer i den sørlige delen av grensen mellom de to gårdene. Imidlertid vitner grenselokalitetene 62 og 63 om at grensen mellom Elgesem og Bø likevel har vært stabil.

Figur 29. Skipsetning i et gravfelt på Elgesem, der gårdsveien går opp til Solberg fra Raveien (Foto: M. Ødegaard 2007).

Det er usikkert når Nedre og Øvre Solberg, gnr. 155 og 156, ble ryddet og delt. Grensegravfelt 64 har middels intensjonell nærhet til grensen mellom gårdene. Selv om feltet er udatert, antyder beliggenheten at grensen antakelig var fastsatt på gravenes anleggsestidspunkt. Det kan tyde på at Solberggårdene ble delt i løpet av jernalderen. 100–200 m fra husene på Øvre Solberg er det funnet en skafthulløks fra bronsealderen (C22246), og kan kanskje indikere at tunet var etablert allerede da.

I gårdsgrensen mellom Elgesem og Nedre Solberg ligger grensegravfelt 60. Grensen er trukket over graven og det kan antyde at gårdsgrensen er yngre enn graven. Dette kan sammen med det sekundære navnet Elgesem kanskje tyde på at Elgesem ble skilt ut fra Nedre Solberg. Et kart fra 1825 viser at gårdsveien før gikk fra Raveien, forbi tunet på Elgesem, og opp til Nedre Solberg (jf. Figur 26). Veien er markert på begge sider med gravminner (jf. Figur 28). Eiendomsfiguren antyder også at de to gårdsvaldene tidligere var en gård. Endringene bør i så fall ha skjedd etter anleggelsen av gravfeltet engang i jernalderen.

Undersøkelser gjort av Kulturhistorisk Museum (KHM) i 2006 kan også antyde endringer i grensen mellom Elgesem og Nedre Solberg. Det er påvist et hus med ildsteder, et uthus og 20 kokegroper som blir tolket som yngre enn den øvrige bebyggelsen. Dessuten daterer et funn av keramikk trolig huset til eldre jernalder (Iversen *et al.* 2007, 65 m/henvisning). Sør for bosetningssporene er det registrert graver som sannsynligvis tilhører grensegravfelt 60. Bosetningssporene kan representere en ødegård som bryter med de historisk kjente gårdsgrensene mellom Elgesem og Nedre Solberg. Dette belyser trolig en endringsprosess i gårdsgrensen etter ødegårdens brukstid. Elgesem-navnet blir gjerne datert til de første fem-seks århundrene av vår tidsregning. Det betyr i så fall at Elgesem ble skilt ut før vikingtiden.

Grensegrav 61, som ligger langs Elgesems søndre grense mot Skolmerød, gnr. 151, har sterk intensjonell nærhet, men er udatert. Gårdsgrensen mellom Elgesem og Skolmerød kan ha vært stabil siden anleggelsen av grensegravfelt 61 i jernalder. Dette peker mot at Skolmerød sannsynligvis er fra yngre jernalder, til tross for at de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene tilsier at gården er fra middelalderen. Kanskje kan ødegården, som ligger nord for Skolmerød og vest for Haga, være en forløper for de to gårdene, eller en liten gård på linje med dem.

For å summere: Den høye andelen grenselokaliteter i området (59 %), antyder sammen med øvrig arkeologisk materiale, et eldre bosetningsmønster enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. Gårdsgrensen mellom Klinestad, gnr. 15, og Skjelberg, gnr. 14, ble trolig fastlagt i eldre jernalder, og grensen mellom Skjelberg og Sem, gnr. 7, kanskje i eldre romertid. Hundstok, gnr. 12, kan ha områdekontinuitet fra førromersk jernalder/romertid, en datering som sammenfaller med grensegravens datering til eldre jernalder. Gårdsgrensene til Skjelbrei, gnr. 160, og Bø, gnr. 159, kan ha vært stabile siden eldre jernalder, men endringer har trolig skjedd i grensen mellom Bø og Elgesem, gnr. 153. Solberg kan ha blitt delt i jernalderen, og det arkeologiske materialet gir indikasjoner på at dagens tun kan ha vært etablert allerede i bronsealderen. Før vikingtiden ble trolig Elgesem fradelt Nedre Solberg, gnr. 155, og Skolmerød, gnr. 151, ryddet i yngre jernalder. En ødegård fra eldre jernalder som ligger nord for Skolmerød og øst for Haga, gnr. 154, belyser endringer i organiseringen i området. I undersøkelsesområde 3 er altså Klinestad, Skjelberg, Hundstok og Skolmerød eldre enn de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene tilsier.

Område 4. Langåker/Skinmo/Rødbøl

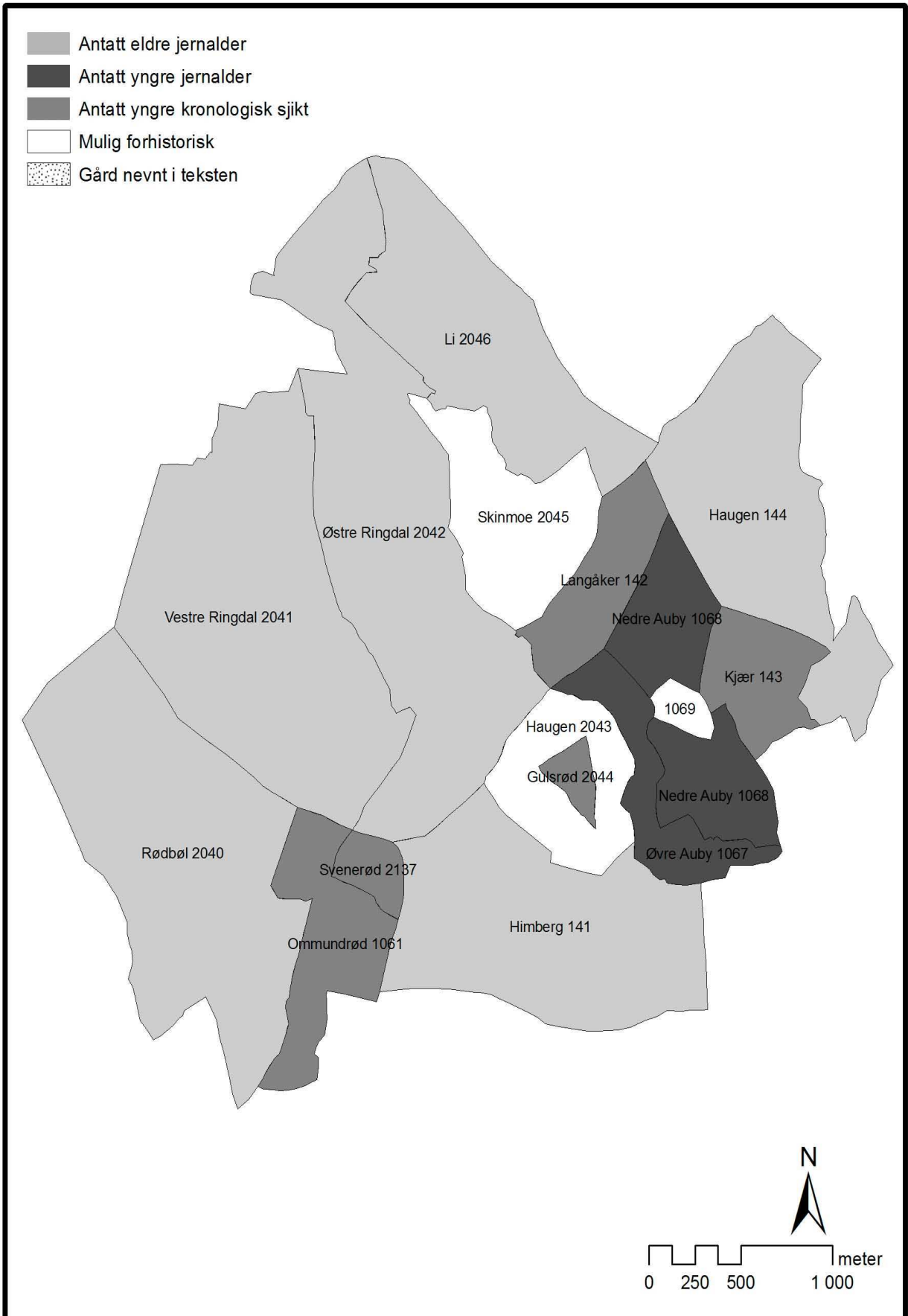
Bosetningsutvikling ut fra skriftlige kilder

Undersøkelsesområde 4 ligger på raet, rett sør for område 3. I Tabell 12 er de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene stilt opp for de 15 gårdene i området. Ringdal, gnr. 2042, og 2041, *Ringhdal* (RB, 1398), sitt samlede areal er 2973 daa og den høye landskylden tyder på at Ringdal kan være en av bygdas eldste gårder. Rødbøl, gnr. 2040, *Rodbærdhi* (RB, 1398), Himberg, gnr. 141, *Hemberg*, (NRJ. IV 126, 1528), Haugen, gnr. 144, *Haugenom* (RB, 1398), og Li, gnr. 2046, *Ly* (1593), har alle store areal og høy landskyld. Det kan tyde på at gårdene er forhistoriske. Himberg skiller seg ut ved å ha den høyeste landskylden i forhold til arealet. Det antyder at gården kan være en av de eldste i området. Navnet Auby, gnr. 1067, og 1068, *Audeby* (DN VIII nr. 365, 1458), har suffiks med tyngdepunkt i vikingtid (Sandnes og Stemshaug 1976, 31). Arealet på gårdene er sammenlagt på 1106 daa, og det kan tyde på at gårdene ble ryddet tidlig. Både Øvre Auby og Skinmo, gnr. 2045, *Skymmagma* (RB, 1398), skattet som halvgårder på 1600-tallet. Årsaken kan være at de ble lagt øde i senmiddelalderen. De øvrige bosetningshistoriske kriteriene taler for at begge gårdene kan ha et forhistorisk opphav. Skinmo er også den eneste gården som har gravminne i relasjon til tunet, men graven er udatert.

Navn	Gnr	Suffiks	Areal - daa	Skyldkat.	Landskyld	Eldste skrivemåte	Skr. kilder	Grav v/tun	
Østre Ringdal	2042		2060	2	2,5	F	Ringhdal	1398	
Vestre Ringdal	2041		1913	2	2,5	F	Ringhdal	1453	
Rødbøl	2040		1813	2	2	F	Rodbærdhi	1398	
Himberg	141		1390	2	2,75	F	Hembergh	1528	
Haugen	144		1161	1	2	F	Haugenom	1398	
Li	2046	usms.	1089	2	2	F	Ly	1593	
Nedre Auby	1068	-by	711	2	1,25	F	Audeby	1458	
Skinmo	2045		628	2	1	H	Skymmagma	1398	x
Ommundrød	1061	-rud	487	1	0,16	P	Amundrøed	1615	
Haugen	2043		448	1	1	F	Hougenn	1544–77	
Øvre Auby	1067	-by	395	4	1,16	H	Audeby	1458	
Langåker	142		369	2	0,5	Ø	Langagger	1625	
Kjær	143	usms.	326	1	0,02	Ø	Kierre	1392	
Svenerød	2137	-rud	109	1	0,013	P	Sømmelrøed/ Sommelrøed	1692	
Gulsrød	2044	-rud	70	1	0,013	P	Guthulsrudt	1544–77	

Tabell 12. Gårdene i detaljundersøkelsesområdet 4 og bosetningshistoriske kriterier

Den tradisjonelle navnekronologien indikerer at Kjær, gnr. 143, *Kierre* (DN III nr. 506, 1392), kan gå tilbake til omtrent Kristi fødsel, men på grunn av gårdens beskjedne areal og landskyld er det tvilsomt om den er forhistorisk (Sandnes og Stemshaug 1976, 29; Myhre 2002, 126). Ommundrød, gnr. 1061, Svenerød, gnr. 2137, og Gulsrød, gnr. 2044, har alle *rud-*

Figur 30. Den antatte bosetningskronologien i undersøkelsesområde 4 etter tradisjonelle bosetningskriterier

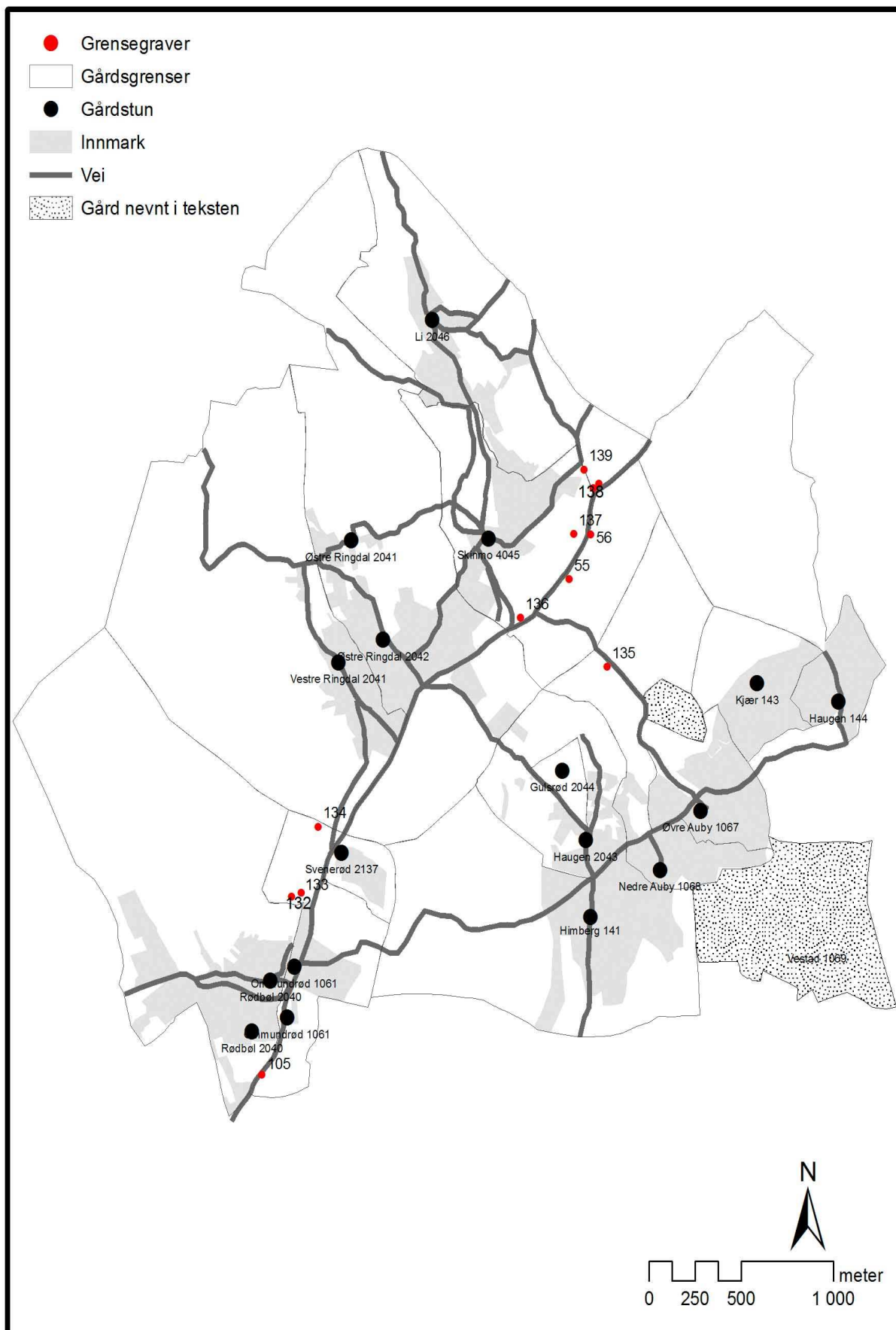
endelser, som antyder at gårdene tilhører et yngre kronologisk sjikt. Ommundrød og Svenerød hadde to navn fra 1600-tallet og til begynnelsen av 1900-tallet. Ommundrød hadde en eldre form *Sommundrød*, mens Svenerød også het *Sommelrød* (Krohn-Holm 1970, 541; Berg 1915, 332f.). På bakgrunn av de vekslende navneformene mener Berg at de opprinnelig var en gård, nemlig den forsvunne gården *Sammunderrudt* som i 1575 angis å ligge i Hedrum sogn (Berg 1915, 332f.; NG VI, 303). Arealet og landskylden til *Sammunderrudt* er såpass beskjedent og i tillegg antyder suffikset at gården tilhører et yngre kronologisk sjikt. Ommundrød,³⁰ Svenerød og Gulsrød, samt den arealmessige lille gården Langåker, gnr. 142, *Langagger* (1625), er trolig ikke forhistoriske. Gulsrød, *Guthulsrudt* (St. 60 b, 1544–77) er lokalisert midt inne i Haugens, gnr. 2043, *Hougenn* (St. 60 b, 1544–77), så Gulsrød er trolig ryddet derfra. Haugen ble regnet for en fullgård på 1600-tallet, med 2 lauper smør og ”1,5 ort penge” i skyld (Fladby og Johannessen 1971, 183). Pengeskylden er sannsynligvis for underbruket Gulsrød, for pengeskyld er ofte forbundet med underbruk (f.eks. Berg 1915, 48, 480; Krohn-Holm 1978, 210). De bosetningshistoriske kriteriene for Haugen er ikke entydige, men den høye landskylden i forhold til arealet indikerer at Haugen kan være forhistorisk.

I sum tilsier de tradisjonelle kriteriene at 10 av de 15 gårdene er forhistoriske, mens Langåker, gnr. 142, Kjær, gnr. 143, Ommundrød, gnr. 1061, Gulsrød, gnr. 2044 og Svenerød, gnr. 2137, kan tilhøre et yngre kronologisk sjikt (jf. Figur 30).

Gravenes intensjonelle nærhet til grensene

Samlet er det 29 stedfestede gravlokaliteter i området hvorav 12 er grenselokaliteter, fordelt på 5 gårder (jf. Tabell 13 og Figur 31). Det vil si at 41 % er grenselokaliteter etter mine kriterier. Her skiller Ommundrød, gnr. 1061 seg ut med 4 grenselokaliteter, etterfulgt av Li, gnr. 2046, med 2 grenselokaliteter, og til sist Langåker, gnr. 142, og Skinmo, gnr. 2045, med 2 grenselokaliteter hver. Gjenstandsfunnene i en grensegrav på Ommundrød indikerer at det er en mannsgrav fra vikingtiden (C10146–49). I følge Grieg (1943, 503) ble gravfunnet gjort like ved Brekken på Ommundrød. Det vil i det følgende bli antatt at det er grensegrav 105, fordi det ikke er registrert noen andre gravminner på søndre del av Ommundrød. Dessuten er gravminnet inntegnet i Grevskapskartet ved siden av et bruk kalt Breka. Gården Brekken ble matrikulert som gård i 1838, men følger senere med Søndre Ommundrød (Krohn-Holm 1970, 540). Grensegraven har den eneste sikre dateringen i undersøkelsesområdet, så de øvrige gravene vil bli datert på ytre form. Dateringene er derfor forbundet med en viss usikkerhet.

³⁰ Diplomet om Ommundrød som er beskrevet i NG 1321 (DN XV nr. 3) gjelder enten en gård i Oplandet eller Oslo herred (Berg 1915, 332).

Figur 31. Grenselokaliteter sammenlignet med grenser, tun, innmark, utmark og gårdsveier

Grensegravfelt 134 inneholder 4 steinlegninger og er fra eldre jernalder (Skjelsvik 1953, 100–104). Grensegrav/felt 133, 137 og 139 inneholder minst en grav med fotgrøft, som er datert til eldre jernalder (Stenvik 2005, 135; Solberg 2005, 139). Grensegrav 135 inneholder en mulig fotgrøft, og det er derfor forbundet en del usikkerhet ved dens datering til eldre jernalder. De resterende 9 grenselokalitetene er udaterte.

RELASJONSTABELL					Relasjon til			Beliggenhet		Funn	Int. nærh.
Lok	Gård	Grense til	Avst	Type	Vei	Tun	Monument.	Innmark	Utmark	Ark. mat.	
55	Langåker	Skinmo	5	G	x				x		Sterk
56	Langåker	Skinmo	20	G	x				x		Sterk
105	Ommundrød	Rødbøl	20	E	x				x	C10146–49	Sterk
132	Ommundrød	Rødbøl	45	E					x		Svak
133	Ommundrød	Rødbøl	50	E					x		Svak
134	Ommundrød	V. Ringdal	20	G					x		Sterk
135	Øvre Auby	N. Auby	5	E					x		Sterk
136	Skinmo	Langåker	15	E	x				x		Sterk
137	Skinmo	Langåker	35	G	x				x		Middels
138	Li	Skinmo Langåker	5 25	G	x				x		Sterk Sterk
139	Li	Skinmo	0	G					x		Svak
140	Li	Skinmo Langåker	50 20	G	x				x		Svak Sterk

Tabell 13. Gårdsstrukturelle og kulturelle elementer som grenselokalitetene relaterer seg til. 1. E = enkeltminne G = gravfelt

Alle grenselokalitetene ligger i utmarken, men bare 5 stykker har det som eneste relasjon. Av dem har 134 og 135 kort avstand til gårdsgrensene (25 m) som gir sterk intensjonell nærhet. Grensegravene 132 og 133 har derimot større avstand til grensene på mer enn 40 m, og grensegravfelt 139 krysser den, så den intensjonelle nærheten er svak. Hele 7 grenselokaliteter ligger i utmark ved vei, og det er derfor viktig å avgjøre om grensene er tverrgående eller langsgående (jf. kap. 3). Av dem ligger 5 grenselokaliteter ved en langsgående grense og vei, der grenselokalitetene 55, 56, 105 og 136 har en kort avstand til gårdsgrensene (5–20 m) som gjør den intensjonelle nærheten sterk, mens grensegravfelt 137 har større avstand til gårdsgrensen som gir middels intensjonell nærhet (35 m). De to siste grensegravfeltene, 138 og 140, er spesielle fordi de forholder seg til mer enn én gård. Begge ligger langs samme langsgående og tverrgående grense. Avstanden til gårdsgrensen for grensegravfelt 138 gir sterk grad av intensjonell nærhet gårdsgrensene til både Skinmo, gnr. 2045, og Langåker, gnr. 142. Grensegrav 140 har større avstand til den tverrgående grensen mot Skinmo (50 m) som gir svak intensjonell nærhet, men 20 m til den langsgående grensen mot Langåker som gir sterk intensjonell nærhet.

Grenselokalitetene 55, 56, 105, 134, 135, 136 og 138 har sterk intensjonell nærhet, grensegravfelt 137 middels, mens 132, 133 og 139 har svak intensjonell nærhet. Grensegravfelt 140 har både sterk og svak intensjonell nærhet. Grensegrav 105 er datert til

vikingtid, mens grenselokalitet 133, 134, 137 og 139 er datert på ytre form til eldre jernalder. De øvrige gravene er udaterte.

Diskusjon og sammenfatning

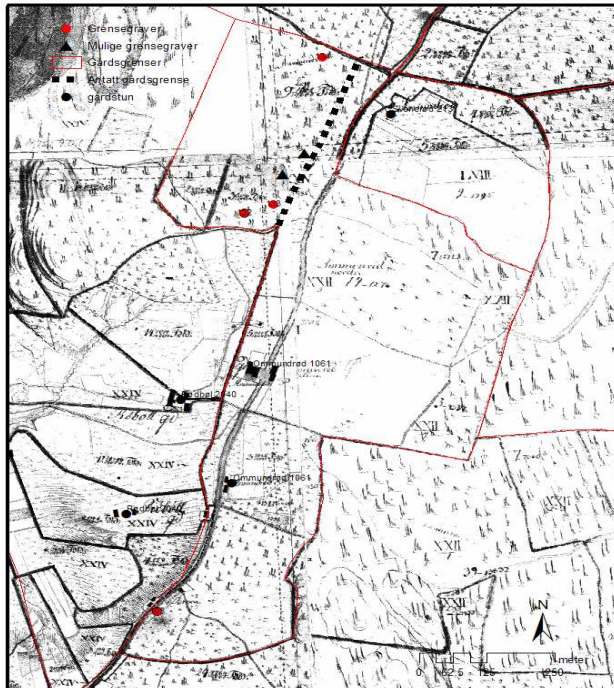
Analysen begynner i den nordre delen av undersøkelsesområde 4 (jf. Figur 31). Skinmo, gnr. 2045, kan være forhistorisk, mens Ringdal, gnr. 2041, og 2042, og Li, gnr. 2046, antakelig er blant områdets eldste gårder. Grensegrav 138 har sterk intensjonell nærhet, mens 139 og 140 har svak intensjonell nærhet til gårdsgrensen mellom Li og Skinmo. Gårdsgrensen går tvers over grensegrav 139 som kan tyde på at grensen er yngre enn graven (jf. kap. 3). Det kan kanskje bety at Skinmo ble ryddet fra Li etter anleggelsen av grenselokalitet 138 i eldre jernalder. Imidlertid viser eiendomsfiguren at Skinmo kan være ryddet både fra Ringdal og Li, men dersom Skinmo er ryddet fra Ringdal, ville kanskje ikke grensegravene indikert forandringer i gårdsgrensen mot Li. En annen mulighet er at gården ble tatt opp selvstendig, og at sporene av endringer er en følge av mindre grensejusteringer.

Den siste grensegraven på Li, nummer 140, har sterk intensjonell nærhet til grensen mot Langåker. Det kan tyde på at Lis søndre grense har vært stabil siden anleggelsen av grensegrav 140. I den søndre grensen til Skinmo mot Langåker, gnr. 142, ligger 2 grensegraver. Grensegrav 136 har sterk grad av intensjonell nærhet, mens grensegrav 137 og 138 derimot bare har middels grad. På Langåkers side er grensegravene 55 og 56 lokalisert, og begge har sterk grad av intensjonell nærhet. Det er tydelig at denne grensen må ha vært viktig; den er markert med hele fire grensegraver. Det belyser trolig stabilitet i den søndre gårdsgrensen til Skinmo og nordre gårdsgrensen til Langåker. Det sannsynliggjør at grensegravene på Skinmo faktisk ble anlagt av gårdsfolkene her. Ettersom grensegrav 137 ved grensen mellom Skinmo og Langåker er fra eldre jernalder, kan det være et tegn på at gårdene har hatt faste grenser siden den tid.

Langåker ble antatt å være en yngre gård. Eiendomsfiguren antyder at Langåker ble ryddet fra Auby, gnr. 1067 og 1068. Ettersom jeg antar at de som anla grensegravene må ha hatt råde- eller eiendomsrett for å kunne anlegge markerte graver antyder det at grensegravene 55 og 56 trolig ble anlagt av gårdsfolkene på Auby. Trolig var det viktig å markere grensen opp mot Raveien, hvor mange folk ferdet. Nord på Øvre Auby, i utmarken mellom de to gårdene, ligger grensegrav 135. Grensegraven kan gi en indikasjon på når gården ble delt. Med tanke på at Auby ble datert til vikingtid av de tradisjonelle kriteriene og grensegraver indikerer at gårdsgrensen mellom de to gårdene var fastlagt i jernalderen, kan det tyde på at gården ble delt i løpet av vikingtiden. Dersom man ser på Langåkers eiendomsfigur, kan det

se ut som om at Langåker har blitt delt likt mellom de to Aubygårdene (jf. Figur 31). Dersom det er tilfelle, betyr det trolig at Langåker ble ryddet før Auby delte seg. Dermed kan Langåker være fra yngre jernalder og eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier.

På Ommundrød er det registrert 7 gravlokaliteter i Askeladden, hvorav grenselokalitetene 105, 132, 133 og 134 inngår. Dersom Ommundrød er en rydding fra

Figur 32. Den antatte gårdsgrensen mellom Rødbøl og Ommundrød/Svenerød er inntegnet, samt to gravminner som blir liggende langs grensen er markert.

middelalderen, tyder det på at gravene er anlagt av befolkningen på en annen gård. Sør på Ommundrød ligger grensegrav 105 som er en mannsgrav fra vikingtiden. Denne delen av Ommundrød har gården ervervet fra Lingum, gnr. 1064, på 1800-tallet (Krohn-Holm 1970, 540). Det tyder på folkene på Lingum anla gravminnet, trolig for å markere gårdsgrensen mot Raveien. I følge Grevskapskartet eide Ommundrød tidligere ca. 120 daa jord nordøst på Rødbøl og mellom Svenerød, og dessuten en stripe jord langsmed Raveien. Det vanligste er at gårdene når opp til Raveien, og at veien på toppen fungerer som grense til nabogården.

Dette kan antyde at Ommundrød er skilt fra Rødbøl. Med tanke på at Ommundrød trolig er en yngre gård, virker det mer trolig at gårdsfolkene på den eldre gården Rødbøl anla gravene. Dersom en studerer grensen mellom Ommundrød og Rødbøl, så strekker den seg ganske rett fra sør mot nord langs Raveien (jf. Figur 32). I den nordligste delen av grensen blir Ommundrøds område vest for Raveien utvidet, nærmest inne i Rødbøls gårdsvald. Dette er en merkelig eiendomsform, og kan kanskje indikere at Ommundrød er skilt ut av Rødbøl. Dersom en følger gårdsgrensen mellom de to gårdene og trekker den rett fram – vist med stiplet linje i Figur 32– og utelater utvidelsen i vest, vil man se at grensegrav 132, 133 og 134 blir liggende langs linjen. I tillegg ligger 2 andre gravminner mindre enn 50 m fra gårdsgrensen. Dette kan være et tegn på at gårdsgrensen opprinnelig har gått der, noe som også passer bra for et eventuelt opprinnelig gårdsvald for Svenerød og Ommundrød; *Sammunderrudt*. Grenselokalitet 134 indikerer at grensen var fastlagt da graven ble anlagt i eldre jernalder. Det kan tyde på at *Sammunderrudt* ble utskilt fra Rødbøl før yngre jernalder.

Grensegrav 134 har sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen til Vestre Ringdal, og indikerer at også denne gårdsgrensen har vært stabil siden eldre jernalder. Det styrker en hypotese om at Rødbøl og Ringdal tilhører området eldste gårder.

For å summere: Li, gnr. 2046, og Skinmo, gnr. 2045, kan ha hatt stabile gårdsgrenser siden eldre jernalder. Det har trolig skjedd endringer i grensen mellom Skinmo og Li, men det er usikkert å si om dette skyldes grensejusteringer eller at Skinmo er utskilt fra Li. En grensegrav indikerer at Auby, gnr. 1067 og 1068, ble delt allerede i vikingtid, og at Langåker, gnr. 142, trolig ble utskilt før delingen. Dette tyder på at både Langåker og Skinmo er eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. Ommundrød, gnr. 1061, og Svenerød, gnr. 2037, kan ha vært én gård, *Sammunderrudt*, skilt ut fra Rødbøl allerede i eldre jernalder. Det viser at Ommundrød og Svenerød er eldre enn tradisjonelle kriterier tilsier. Vestre Ringdal og Rødbøl kan tilhøre det eldste bosetningssjiktet. De øvrige gårdene i området Himberg, gnr. 141, Kjær, gnr. 143, Haugen, gnr. 144, Haugen, 2043 og Gulsrød, gnr. 2044, hadde ikke grenselokaliteter.

Område 5. Gjerstad/ Huseby/Østby

Bosetningsutvikling ut fra skriftlige kilder

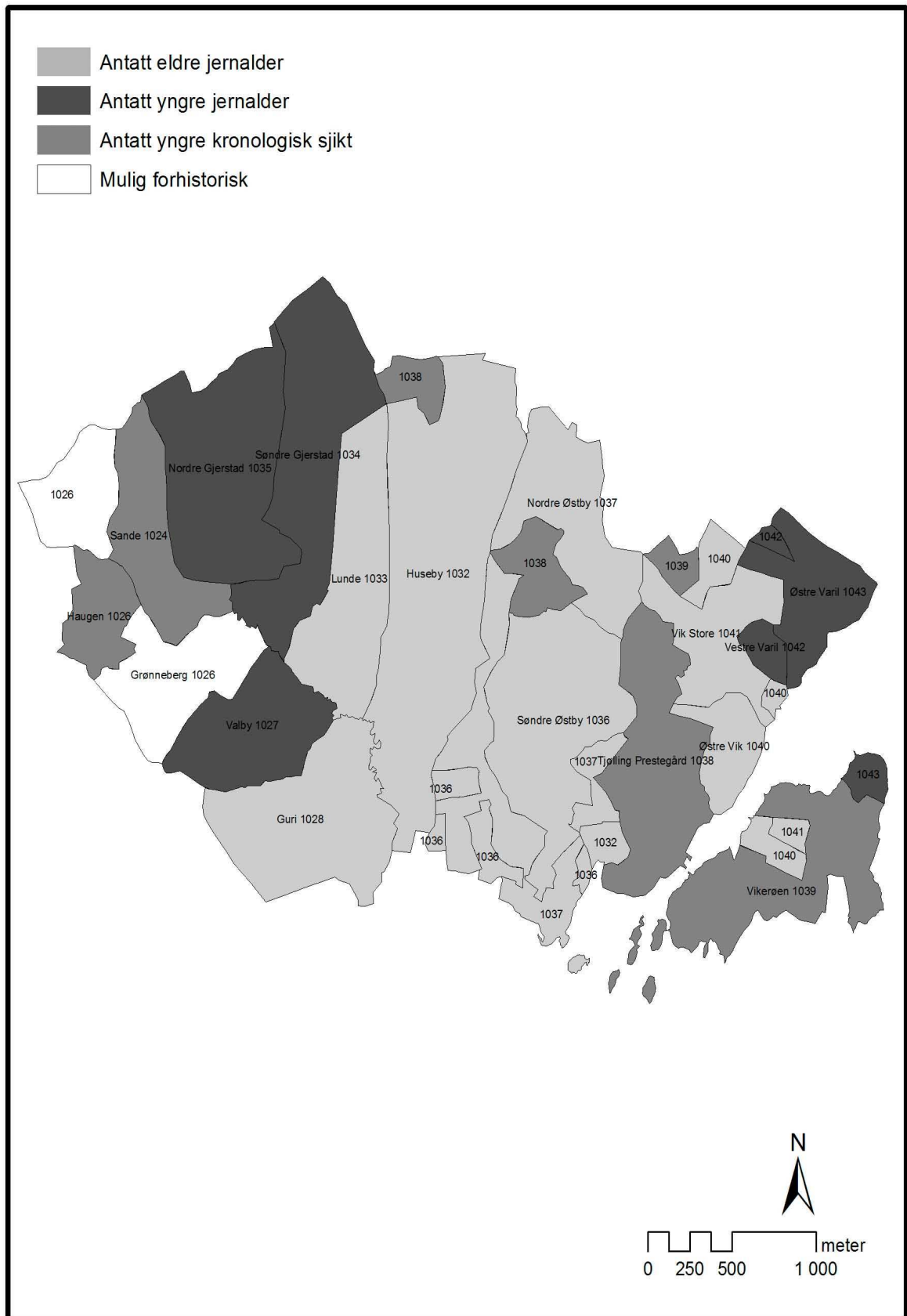
Undersøkelsesområde 5 omfatter 17 gårder (jf. Tabell 14). Her inngår gårder som var adelsgoods på 1500-tallet, og som jeg tidligere har omtalt som Husebygodset (jf. kap. 4.1). Østby, gnr. 1036 og 1037, har et areal på 2035 daa og er dermed samlet den største gården i areal og landskyld. Gjerstad, gnr. 1034 og 1035, har totalt 1692 daa, etterfulgt av Huseby, gnr. 1032, med 1544 daa. Endelsene, *-by-* og *-staðir* blir gjerne datert til yngre jernalder eller begynnelsen av 1000-tallet e. Kr. (Stemshaug 1973, 24; Brink 2007, 59). *By*-navn er ofte lokaliseringord med adverb som Nord-, Sør-, Øst- og Vest-, som i Østby, *Austby* (DN I nr. 392, 1367), eller inneholder ord relatert til vegetasjon eller topografiske trekk, som Valby, gnr. 1027, *Valby* (RB, 1398), av *Vøllr*, sandbanke, beitemark (Stemshaug 1973, 110; Brink 2007, 59).

Gård	Gnr	suffiks	Areal –daa	Skyldkat.	Landskyld	Eldste skrivemåte	Skr. kilder	Grav v/tun	
Huseby	1032	-býr	1544	4	5	F	Husaby	1398	
Nordre Østby	1037	-býr	1113	3	3	F	Austby	1439	
Søndre Østby	1036	-býr	940	4	3	F	Austby	1439	
Prestegården	1038		937	3	2		<i>Þjóðalyng</i>	1367	
Nordre Gjerstad	1035	-staðir	833	3	2	F	Gerestadt	1528	x
Søndre Gjerstad	1034	-staðir	759	4	2,5	F	Gerestadt	1528	
Grønneberg	1026		754	3	2	F	Ghrønabærgh	1412	x
Guri	1028	-vin	679	6	4	F	Gudrina	1419	
Vikerøen	1039		676	2	1	H	Wikarøyinne	1425	
Lunde	1033	usms.	594	4	2	F	Lunde	1451	
Store Vik	1041	usms.	545	5	2,66	F	Vik	1398	
Sande	1024		540	4	1,83	H	Sandenne	1574–77	x
Valby	1027	-býr	482	6	2,5	F	Valbø	1398	
Vestre Varil	1042		452	7	2	F	Vararelli	1376	
Østre Vik	1040	usms.	302	6	1,66	F	Vik	1398	
Østre Varil	1043		302	5	2	F	Vararelli	1376	
Haugen	1025		184	1	0,25	P	Namfneseale	1445	

Tabell 14. Gårdene i detaljundersøkelsesområdet 5 og bosetningshistoriske kriterier

Huseby, *Husaby* (RB, 1398) kan ha hatt en spesiell funksjon i veitsleorganisasjonen, og det er antatt at husebyinstitusjonen har blitt innført fra Sverige rundt 950–1200 e. Kr. (Steinnes 1955, 224; Stemshaug 1973, 110; Brink 1999, 287). Gården kan ha hatt en annet eldre navn i likhet med flere andre Huseby-gårder uten at dette er dokumentert her (Brink 1996, 271–273 for diskusjon av navnet). Gjerstad, *Gerestadt*³¹ (NRJ. IV 129, 132, 1528) inneholder *-staðir* som hovedsakelig blir datert til vikingtiden, men som kan være enda eldre (Sandnes og Stemshaug 1976, 421f.; Solberg 2000, 146). Nordre Gjerstad har et gravminne

³¹ Også skrevet a Gæirstodum i Kongesagane, deriblandt á Geirstoðum i Ynglingatal i Heimskringla, men identifikasjonen med Gjerstad (gnr. 1037 og 1038) og navnene i sagaene er usikre (Brink 2007, 59 m/ref.).

Figur 33. Den antatte bosetningskronologien i undersøkelsesområde 5 etter tradisjonelle bosetningskriterier

datert på ytre form til eldre jernalder ved tunet. De nevnte gårdene har ikke bare stort areal, men også høy landskyld, særlig Huseby med hele 5 lauper smør hvilket kan indikere høy alder. Guri, gnr. 1028, skattet som to fullgårder og hadde høy landskyld i forhold til arealet, tilhørende skyldgruppe 6 (jf. Tabell 14) Guri, *Guðrin* (DN. I nr. 661, 1419), kan betegne et sted som står i bindeledd med hedensk gudsdyrkelse (NG VI, 292f.). Navnet inneholder –*vin* og kan være fra romersk jernalder og folkevandringstid, en datering som stemmer bra med de øvrige bosetningshistoriske kriteriene (Brink 2007, 54). Også Vik, gnr. 1040 og 1041, *Vig* (RB, 1398) og Lunde, gnr. 1033, *Lunde* (DN VIII nr. 346, 1451) kan etter navnet være fra førromersk jernalder eller tidligere (Stemshaug 1973, 90f.). Lunde betyr ”liten skog” og kan være kultisk (NG VI, 293; Sandnes og Stemshaug 1976, 209).

Området 5 utmerker seg ved at tilsynelatende alle gårdene er forhistoriske, unntatt to: Prestegården, gnr. 1038, og Vikerøen, gnr. 1039, *Wikaøynne* (DN I nr. 708, 1425) som viser at den tidligere lå under gården Vik. Det er usikkert hvor lenge Vikerøen har vært en selvstendig gård. Dersom Vikerøen tilhørte en opprinnelig Vikgård, sammen med både Store Vik og Østre Vik må den ha vært blant områdetets største og kanskje eldste gårder. Sande, gnr. 1024, *Sandenne* (St. 55 b, 1574–77), har navn som indikerer at gården er forhistorisk. Det ligger et gravfelt i nærheten av gårdstunet, men det er ikke arkeologisk undersøkt. Imidlertid skal det ha vært funnet et vikingtidssverd sydøst for husene (C11471–77) (Grieg 1943, 463). Gården har et beskjedent areal, halvgårdsskatt og blir første gang omtalt i 1574. Sande tilhører kanskje et yngre kronologisk sjikt. Haugen, gnr. 1025, var en plass med beskjedent areal og landskyld, og av den grunn ser den ikke ut til å være forhistorisk.

Et par andre navn er sentrale i bosetningsutviklingen i området og bør også bli diskutert. Det ene er sognenavnet Tjølling, Tjodalyng, *Pjóðalyng* (DN I nr. 392 og 396, 1367) hvor 1. ledd *Pjóð* betyr ”folk” og 2. ledd betyr ”lyngbevokst strekning” (NG VI, 287f.). Betydningen av 1. leddet har vært omdiskutert (NG VI, 287f.; Brink 2007, 63), men *Pjóðar* kan bety ”ting, bygde- eller herredsting”. Området lå trolig der Tjølling kirke står i dag, og kan ha vært samlingsplass for juridiske og kultiske funksjoner (Skre 2007, 385f.). Det andre navnet er det kjente *Skíringssalr*, siste gang nevnt på 1400-tallet (DN I nr. 661; DN IX, nr. 295). *Salr* betegnet opprinnelig en bygning, en hall, mens *Skíring* har ukjent betydning og denotasjon (Brink 2007, 60f.). I dag mener man navnet opprinnelig betegnet en hall og bosetningen her, før navnet ble erstattet av *Húsabýr*. Den forandringen kan ha sin bakgrunn i at *Skíringssalr* ble betegnende for bygden eller området rundt – som et territorielt navn i middelalderen (Brink 2007, 61).

Haugen, gnr. 1025, het opprinnelige *Namfneseale* (DN IX nr. 295, 1445). Navnet er unikt og har ukjent betydning. Stefan Brink mener at navnet bør bli knyttet til en hall, og at navnet kommer av *nafne n*, oppkalt etter en gud med et navn som er for hellig til å uttale eller navnebror, av *nafni* (Brink 2007, 62f.; Skre 2007, 440). En annen hypotese er av navnet har sammenheng med *nafn* og *nafnbót*, et uttrykk for en titulatur eller betegnelse på folk med høy rang (Bøe 1965, 503; Kjellberg 1965, 295). I så fall kan navnet vise til en hall for en eller flere personer med høy rang.

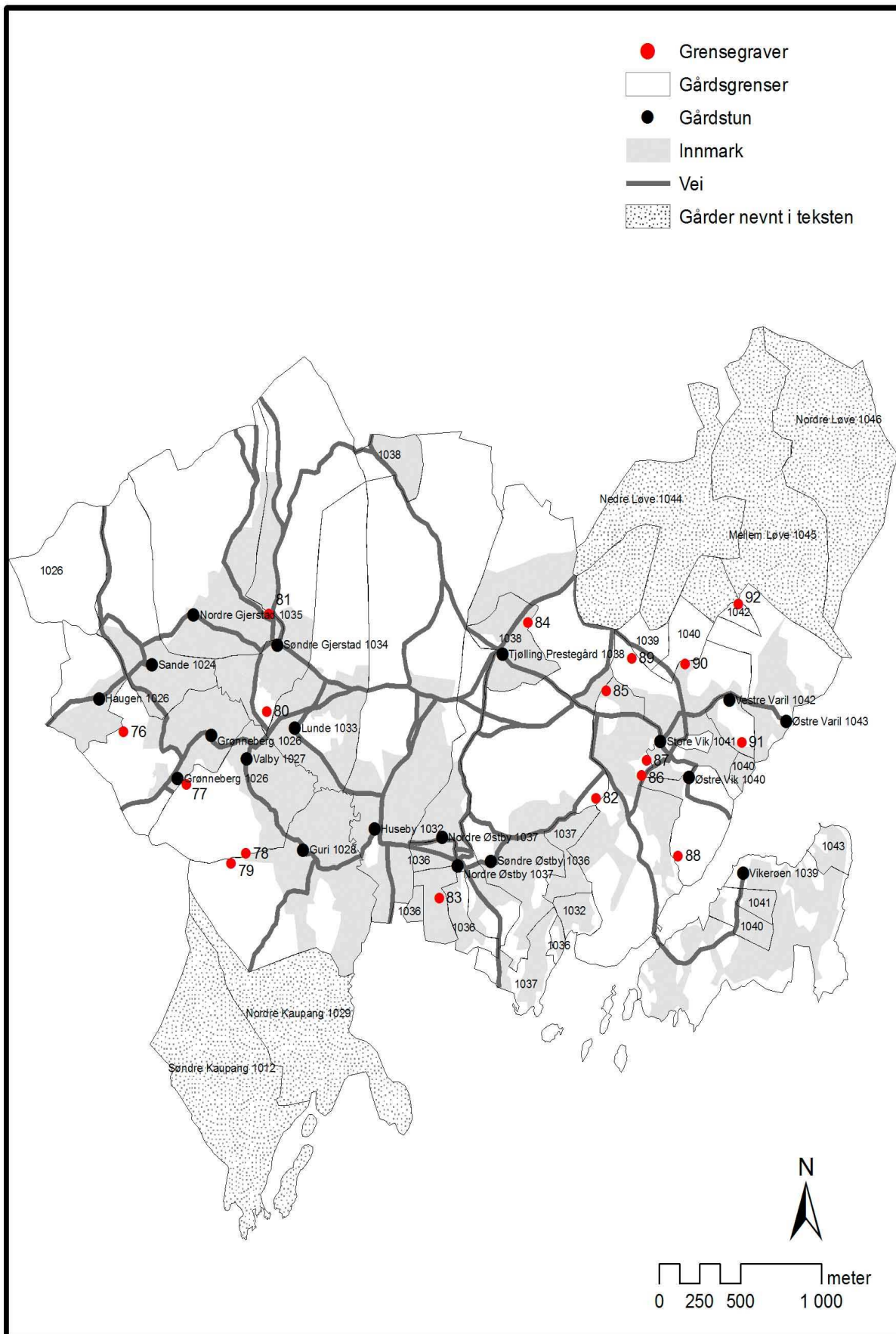
Alle gårdene i undersøkelsesområdet kan være forhistoriske, kanskje med unntak av Vikerøen, gnr. 1039, Sande, gnr. 1024, Haugen, gnr. 1025, og Prestegården, gnr. 1038 (jf. Figur 33).

Gravenes intensjonelle nærhet til grensene

Område 5 har registrert 43 stedfestede gravlokaliteter, hvorav 17 (35 %) er grenselokaliteter (jf. Tabell 15). Grensegrav 81 er datert til vikingtiden (C33580, jf. kap. 2). Det er registrert 2 langhauger fra folkevandringstiden på Vik, og Sigurd Grieg anfører gravene til Store Vik, gnr. 1041 (Grieg 1943, 492; Damlien 2002, 160). I Askeladden er det registrert 5 gravlokaliteter på Vik-gårdene og grensegravfelt 90 inneholder en langhaug. Denne kan være fra folkevandringstiden.³²

Grieg oppfører et stort gravfelt med steinsetninger på Valby, gnr. 1027, hvor 2 funn er datert til eldre jernalder (C16445–59, C17614) og 1 (C17615–18) til vikingtiden (Grieg 1943, 467f.). I Askeladden er det bare registrert 2 store gravfelt på Valby, og bare 1 med steinsetning. Det er derfor sannsynlig at gravfeltet tilsvarende grensegravfelt 77. Steinsetningen på lokalitet 77 er datert på ytre form til førromersk jernalder (Skjelsvik 1953, 189; Resi 1986, 12, 53, 84, 189). Grensegravfelt 80 inneholder 2 steinlegninger og grensegrav 82 inneholder en kvadratisk steinlegning, og er trolig fra eldre jernalder (Skjelsvik 1953, 100–104). Kvadratisk steinlegninger er imidlertid sjelden i romertid (Solberg 2005, 139). Grensegravfelt 92 har 2 steinsetninger og 2 steinlegninger, og de er datert til henholdsvis førromersk jernalder og eldre jernalder (Skjelsvik 1953, 100–104, 189). Grensegravene 86 og 88 har fotkjeder og kan derfor være fra eldre jernalder (Stenvik 2005, 135; Solberg 2005, 139). De øvrige grenselokalitetene er udaterte.

³² Jeg har ikke klart å finne ut hvilke av de to C-numrene som er registrert på Vik som tilhører langhaugen i grenselokalitet 90. Gravfeltet inneholder derfor enten C17089 eller C17090, men det vesentlige for meg er at begge kan blir datert til folkevandringstid.

Figur 34. Grenselokaliteter sammenlignet med grenser, tun, innmark, utmark og gårdsveier

RELASJONSTABELL					Relasjon til			Beliggenhet		Funn	Int .nærh.
Lok	Gård	Grense til	Avst	Type	Vei	Tun	Monument.	Innmark	Utmark	Ark. mat.	
76	Grønneberg	Haugen	30	G					x		Middels
77	Valby	Grønneberg	5	G					x	C16445-59, C17614, C17615-18	Sterk
78	Valby	Guri	0	G					x		Svak
79	Guri	Valby	10	E					x		Sterk
80	S. Gjerstad	Lunde	45	G			x		x		Svak
81	N. Gjerstad	S. Gjerstad	20	E	x			x		C33580	Sterk
82	S. Østby	Prestegården	20	E					x		Sterk
83	N. Østby	S. Østby	30	G					x		Middels
84	Prestegården	N. Østby	0	E				x			Svak
85	Prestegården	N. Østby	5	E					x		Sterk
86	Prestegården	S. Vik	20								Sterk
		Ø. Vik	30	E					x		Middels
87	Prestegården	S. Vik	15	E					x		Sterk
88	Ø. Vik	Prestegården	35	E			x		x		Middels
89	S. Vik	Vikerøen	20	E					x		Sterk
90	S. Vik	Ø. Vik	0	G					x	C17089 el. C17090 ³³	Svak
91	V. Varil	Ø. Varil	15	E					x		Sterk
		Ø. Varil	0								Svak
		M. Løve	0								Sterk
92	V. Varil	Ø. Løve	15	G					x		Sterk

Tabell 15. Gårdsstrukturelle og kulturelle elementer som grenselokalitetene relaterer seg til. E = enkeltminne G = gravfelt

13 av 17 grenselokaliteter forholder seg bare til utmark, mens 1 grenselokalitet har relasjon til innmark. Av dem har grenselokalitetene 77, 79, 82, 85, 87, 89 og 91 avstand under 25 m til gårdsgrensene på under 25 m og sterk intensjonell nærhet, mens grensegravfeltene 76 og 83 bare har middels grad. Grenselokalitetene, 84 og 90 krysser gårdsgrensene og har svak intensjonell nærhet. Grenselokalitetene 80 og 88 har to relasjoner, utmark og monumentalt preg. Ingen av dem har tverrgående grense, og når avstandene til gårdsgrensene er på henholdsvis 45 og 35 m, vil grensegravfelt 80 ha svak intensjonell nærhet og grensegrav 88 middels (jf. kap. 3). Grensegrav 81 har 2 relasjoner; tun og innmark. På grunn av den korte avstanden til gårdsgrensen (20 m) har den sterk intensjonell nærhet. De to siste grenselokalitetene er spesielle, fordi de forholder seg til flere gårdsgrenser. Begge lokalitetene ligger i utmark. Grensegrav 86 har sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen til Store Vik, gnr. 1041, men bare middels mot Østre Vik, gnr. 1040. Grensegravfelt 92 har sterk intensjonell nærhet til Øvre Løve³⁴, gnr. 1046, og Mellem Løve, gnr. 1045, men gårdsgrensen mot Østre Varil, gnr. 1043, krysser gravfeltet (jf. kap. 3). Den intensjonelle nærheten er dermed svak.

I sum har grenselokalitetene 77, 79, 81, 82, 85, 87, 89 og 91 sterk intensjonell nærhet, grenselokalitetene 76, 83 og 88 middels grad og lokalitet 74, 80, 84 og 90 svak intensjonell

³³ Forklaring under datering av lokalitetene.

³⁴ Løvegårdenes bosetningshistorie vil ikke bli behandlet i oppgaven.

nærhet. Grenselokalitetene 86 og 92 forholder seg til flere gårdsgrenser, hvor grensegrav 86 har sterk intensjonell nærhet mot Store Vik, gnr. 1041, og middels mot Østre Vik, gnr. 1040. Grensegravfelt 92 har sterk intensjonell nærhet mot Mellem Løve, gnr. 1045, og Øvre Løve, gnr. 1046, men bare svak intensjonell nærhet mot Østre Varil, gnr. 1043. Grensegravfelt 77 inneholder flere graver fra eldre jernalder og én fra vikingtid. Også grensegrav 81 er datert til vikingtid og grensegravfelt 90 til folkevandringstid, mens grenselokalitetene 80, 82, 86, 88 og 92 er datert på ytre form til eldre jernalder. De øvrige 10 grenselokalitetene er udaterte.

Diskusjon og sammenfatning

Undersøkelsesområdet 5 omfatter noen av de mest sentrale gårdene i Tjølling fra eldre tid og inngår i Kaupangundersøkelsene³⁵ (f.eks. Blindheim, 1960, 1969, 1974, 1976; Kristiansen 2005; Skre og Stylegar 2004; Skre 2007). Haugen, gnr. 1025, er i følge de bosetningshistoriske kriteriene en yngre gård fra middelalder eller senere. Ettersom Haugen ligger inne i Grønneberg, gnr. 1026, kan det tyde på at Haugen er skilt ut fra denne (jf. Figur 34). Sammenlagt er arealet da 938 daa og gården er dermed blant de største i området. Det eldre navnet på Haugen, *Namfnese*, tyder på en hall. Siden kan Haugennavnet ha betegnet det området hvor hallen lå. Grensegravfelt 76 ligger på Grønneberg og er udatert. Til tross for at grensegravfeltet bare har middels intensjonell nærhet, antyder det at det tidspunktet for fastsettelsen av grensen, og også indirekte utskillelsen av Haugen, senest var i løpet av jernalderen. Eiendomsfiguren kan illustrere at Sande, gnr. 1024, også kan være skilt ut fra Grønneberg, ettersom Sande, Haugen og Grønneberg danner et firkantet gårdsvald. Dette er imidlertid usikkert.

Valby, gnr. 1027, har 2 grenselokaliteter, hvor grensegravfelt 77 har sterk intensjonell nærhet mot Grønneberg og hvor eldste datering er fra eldre jernalder. Navnet Valby kan være fra yngre jernalder, men kan også være eldre, som tilfellet synes være her (Sandnes og Stemshaug 1976, 31; Brink 2007, 59). Grenselokalitetene 78 og 79 har sterk intensjonell nærhet mot Guri, men begge er udaterte. Navnekronologien indikerer at Guri er fra romersk jernalder eller folkevandringstid, noe som stemmer bra med dateringen av Valbys vestre grense. Dette tyder på at gårdsgrensen mellom Guri og Valby var fastsatt på dette tidspunktet. Valby er i så fall eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier.

Gjerstad i Tjølling kan være kongsgården og begravellesstedet for Olaf Geirstaðaalf (Skre 2007, 464). Det er usikkert når Gjerstad ble delt, for det er ikke sikre skriftlige opplysninger om gården før på 1500-tallet (jf. Tabell 14). Mellom de to gårdene ligger

³⁵ Gravfeltet på Kaupang, og tilhørende graver på andre gårder, er holdt helt utenfor i denne avhandlingen.

grensegrav 81. Den har sterk intensjonell nærhet og er datert til vikingtid, og indikerer at gårdsgrensene mellom Gjerstadgårdene var fastlagte da. Grensegravfelt 80 ligger på Søndre Gjerstad og har svak intensjonell nærhet mot Lunde. Den er datert til eldre jernalder, som sammenfaller med navnekronologiens datering av gårdsnavnet Lunde til førromersk jernalder. Det betyr at gårdsgrensen mellom Lunde og Gjerstad kan ha vært fastsatt allerede så tidlig.

Grensegrav 82 ligger på Søndre Østby, gnr. 1036, og grensegravfelt 83 på Nordre Østby, gnr. 1037, mens grensegravene 84–87 ligger på Prestegården, gnr. 1038. Kirkeområdet ligger midt inne i Østby, og viser området er skilt ut derfra (jf. Figur 34). Området hvor kirken ligger kan ha blitt benyttet som førhistorisk tingplass slik navnet tyder på (Skre 2007, 385f.). Grensegrav 84 ligger på kirkeområdet og har en sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen til Nordre Østby, men er udatert. På begynnelsen av 800-tallet vokste kaupangen Skiringssal fram (Skre 2007). Hevd av rettigheter og kontroll i tilknytning til markeds plasser var viktig og trolig var det en medvirkende årsak til at et øvre samfunnssjikt gravla sine døde der, i stedet for på gården (Fallgren 2006, 138). Det kan kanskje bety at grensegrav 84 ble anlagt før 800-tallet, og gir indikasjoner om en lang stabilitet i grensen til tingstedet.

Navnekronologien tilskriver Østby til vikingtiden. Om Østby skriver Rygh ” Det er ikke klart, hvorfor Gaarden har dette Navn. Da der ikke er nogen ”Vestgaard”, kan Navnet ikke være opstaaet ved Deling af nogen gammel Gaard med et nu tabt Navn” (NG VI, 294). Eiendomsfiguren viser at Huseby og Østby trolig var en gård, og det er underbygget av at Huseby har en eiendomsenklaue øst for Østby som gav Huseby havnegang ved Viksfjorden (jf. Figur 34). Huseby er trolig et sekundært navn og etter min mening er det sannsynlig at gården tidligere het Vestby. Enda lenger tilbake i tid kan de to gårdene ha hatt ett felles navn som nå har forsvunnet. Kanskje viser sognenavnet, Tjølling, *Bjóðalyng*, til en slik gård (Brendalsmo 2003, 35, note 53). Da ville navnegivningen falle inn i det vanligste mønsteret, hvor ca. 850 av 950 kirkesogn i middelalderen i Norge var oppkalt etter et gårdsnavn (Brendalsmo 2003, 36). Senere da hovedgården ble delt i Østby og Vestby, kan navnet ha gått over til å betegne selve samlingsplassen, som senere ble kirke- og sognenavn.

Det er nærliggende å tro at Østby og Huseby var delt på det tidspunktet ”Skiringssalkomplekset” oppstod. Det har vært hevdet at 10–15 gårder i området rundt lå under Huseby (Skre 2007, 443). Sannsynligvis ble Østby i tiden etter delingen fra den senere Huseby skilt i to gårder, og grensegravfelt 83 kan belyse når gårdene ble delt. Selv om grensegravfeltet ikke er datert, indikerer det likevel at Nordre og Søndre Østby ble delt i allerede i jernalderen.

Grensegrav 82 ligger på Søndre Østby og har sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen mot søndre part av Prestegården, gnr. 1038. Graven er datert til eldre jernalder og antyder at gårdsgrensen til Østby var fastlagt allerede på det tidspunktet. Imidlertid bestod dette Prestegårdsområdet tidligere av gårdene Lille Vik og Saxevik,³⁶ som tilfalt Tjølling kirke i 1367 (DN I nr. 396). Her har en altså indikasjon på to forsvunne gårder. De to gårdene var del av Vik, gnr. 1040 og 1041, og det er trolig at grensegravene 85, 86, 87 opprinnelig har tilhørt Saxevik (jf. Figur 34). Grensegrav 85 har sterk intensjonell nærhet mot Saxevik og Nordre Østby, men er udatert og kan derfor ikke gi mer nøyaktig datering av gårdsgrensen enn til jernalderen generelt. Øst på Saxevik ligger grensegravene 86 og 87. For mens grensegrav 87 har sterk intensjonell nærhet, men er udatert, har grensegrav 86 datering til eldre jernalder og sterk intensjonell nærhet mot Store Vik og middels mot Østre Vik. Grensegrav 86 kan indikere stabilitet i gårdsgrensen siden eldre jernalder og antyder at Saxevik, Store Vik og Østre Vik kan ha vært delt allerede på det tidspunktet.

Grensegrav 88 ligger på Østre Vik, men det er usikkert om den opprinnelig har grenset til Lille Vik eller Saxevik. Grensegraven er datert til eldre jernalder og har sterk intensjonell nærhet. På Store Vik ligger grenselokalitetene 89 og 90 mot to eiendomsenkaver, tilhørende Østre Vik og Vikerøen, gnr. 1039. Østre Vik er delt i flere små eiendomsenkaver, hvorav en ligger inne i Store Vik. Grensen går over grensegravfelt 90 og indikerer at eiendomsenkaven til Østre Vik er ervervet etter folkevandringstid. (jf. kap. 3). Dette antyder at den nordre eiendomsenkaven kanskje ikke var en del av Østre Viks opprinnelige eiendom.

Den siste grensegraven på Store Vik, nummer 89, grenser til en enklave under Vikerøen, gnr. 1039. Vannstanden rundt 800 e. Kr. var 3,5 m høyere enn i dag, og derfor bestod Vikerøen av mange, små øyer kanskje helt opp til middelalderen (Krohn-Holm 1970, 369; Sørensen *et al.* 2007, 253 figur 12,2, 269). Det er usikkert hvor lenge Vikerøen har vært en selvstendig gård og eiendomsenkaven kan være ervervet i nyere tid. Det viser at grensegrav 89 ikke opprinnelig markerte grensen, og avstanden på 20 m til grensen gjør det lite sannsynlig at den i ettertid ble benyttet som grensemarkør. Det kan derfor være tilfeldig at grensegrav 89 ligger ved en gårdsgrense i dag.

Det er usikkert når Varilgårdene, gnr 1042 og 1043, ble delt. I 1376 er Østre Varil nevnt i de skriftlige kildene og på det tidspunktet delt. Vestre Varil har to grenselokaliteter.

³⁶ Vik var allerede i 1300-årene oppstykket i Store Vik, Østre Vik, Saxevik, Lille Vik og Søndre Vik (Berg 1915, 267). Saxevik-navnet forekommer i Biskopbrevet av 1367 (DN I nr. 396) og RB 1398, men etter det har navnet forsvunnet. Gården lå trolig fra prestegården i nord og sørover til Leirvoll (Husebys eiendomsenkave sørøst i Østby), og eide trolig noe av Vik Store (Krohn-Holm 1970, 366-7). I det følgende vil Lille Vik antas å være den nederste delen av dagens Prestegårdsområde, mens Saxevik det nordre og største området.

Grensegrav 91 har sterk intensjonell nærhet til gårdsgrensen mot Østre Varil, men er udatert. Likevel vitner grensegraven om stabilitet i grensen, og kan indikere at Varilgårdene ble delt i løpet av jernalderen. Den andre lokaliteten, grensegravfelt 92, på Vestre Varil forholder seg til hele tre gårder. Den har sterk intensjonell nærhet mot Mellom Løve, gnr. 1045, og Øvre Løve, gnr. 1046, mens bare svak intensjonell nærhet mot Østre Varil. Dette kan indikere at Varils yttergrense mot Løvegårdene har vært stabil siden anleggelsen i eldre jernalder, men at det har skjedd endringer i grensen til Østre Varil. Det kan kanskje tyde på at eiendomsenklaven til Østre Varil er en yngre ervervelse.

For å oppsummere bosetningsutviklingen i Husebyområdet: alle gårdene, kanskje med unntak av Sande, gnr. 1024, Haugen 1025, Prestegården, gnr. 1038, og Vikørøen, gnr. 1039, er antatt å være forhistoriske gårder i følge tradisjonelle kriterier. Jeg har kommet fram til at både Grønneberg, gnr. 1026, Valby, gnr. 1027, Guri, gnr. 1028, og Gjerstad, gnr. 1034 og 1035, kan være fra eldre jernalder og dermed eldre enn antatt. Lunde, gnr. 1033, og Gjerstads grenser kan ha vært faste allerede i førromersk jernalder, og i løpet av vikingtiden ble trolig de to Gjerstadgårdene delt. Haugen kan være utskilt fra Grønneberg i jernalderen, og kan være eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier.

Huseby, gnr. 1032, og Østby, gnr. 1036 og 1037, kan ha vært en gård. Med tanke på at området for tingplassen og Tjølling kirke trolig ble skilt ut av Østby allerede i eldre jernalder, kan det tyde på at den senere Huseby, som trolig het Vestby tiligere, og Østby var delt da. De forsvunne gårdene Saxevik og Lille Vik var opprinnelig del av gården Vik, gnr. 1040 og 1041, som kan ha blitt delt alt i eldre jernalder. Varil, gnr. 1042 og 1043, ble delt i to retningsprefiksgårder, østre og vestre, i etterkant av eldre jernalder og viser at også de er eldre tidligere antatt. Jeg har dermed vist at 8 av gårdene i området er eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. I tillegg er eiendomsenklavene til Vikørøen, Østre Vik og Østre Varil trolig en følge av yngre ervervelser.

KAPITTEL 5

Sammenfatning

Hva karakteriserer gårdene med grenselokaliteter?

I dette kapitlet skal jeg diskutere resultatene av analysen i lys av problemstillingene som ble skissert innledningsvis. Jeg forutsetter at eierne av grensegravgårdene hadde råderett over eiendommene for slik å kunne anlegge markerte graver. Den gruppen som i 1647 og før er registrert som bønder i skattematrikkelen skiller seg ut med å ha hyppigst grenselokaliteter på gårdene (40 %), adelen eide halvparten av bøndene (22 %), mens kronen bare 3 %. I tillegg påviste jeg at grenselokalitetene sjelden forekom på det heleide adelsgodset rundt 1500. Jeg argumenterte for at det ikke var det øvre sosiale sjiktet som anla disse gravene basert på sammenligning med senere kjente eiendomsforhold. For å kunne beskrive grensegravgårdene ytterligere, har jeg trukket inn gårdenes samlede areal og landskyld sett i forhold til hverandre. Skyld per areal viser regional variasjon i produksjonsforholdene som var viktig for å vurdere forekomsten av grensegravgårder. Produksjonen var betraktelig høyere per areal i Tjølling og Sandefjord enn i Hedrum. Det er sammenfall mellom områdene med små gårder, høy produksjon og mange grenselokaliteter. Det kan se ut til at behovet for territorielle markeringer stiger i takt med at landskylden øker og arealet synker. De gårdene som hadde hyppigst grenselokaliteter var de som betalte fra 1,8 lauper smør per kvadratkilometer (gjennomsnittlig landskyld) og opp til det dobbelte (4 lauper). Disse grensegravgårdene var relativt sett små og produktive, og ligger hovedsakelig i Tjølling og Sandefjord.

Videre studerte jeg fenomenet med størrelse- og retningsprefiksgårder eller delingsgårder. Opp mot halvparten av gårdene i undersøkelsesområdet har slike prefiks (40 %), og de forekommer hyppigst i Sandefjord og Tjølling. Grenselokaliteter forekommer relativt sett oftere på delingsgårder (32 %) enn andre gårder (18 %), samtidig som områdene med mange delingsgårder og gode produksjonsforhold sammenfaller. Bedre produksjonsforhold gjør at gårdene kan være mindre, men likevel produsere tilstrekkelig. Kanskje uttrykker grensegravene odelskifter? Dersom gårdene ble liggende i samtun, kan botetthet ha ført til økte territorielle markeringsbehov, selv om dette er usikkert.

Eiendomsenklaaver kompliserer det tradisjonelle bosetningsmønsteret. 38 av 113 enklaaver anså jeg som sannsynlige og 6 som mulige eldre rettighetsområder som f.eks. støls- eller skogområder. Bønder eide markant flest enklaavgårder (53 %) i perioden mellom 1300–1600, og enklaavene representerer neppe særrettigheter for et øvre samfunnssjikt, men

avspeiler heller driftsmessige forhold hvor små gårder kompenserte med "eksterne" ressurser. Dersom en gård manglet bestemte ressurser kan løsningen ha blitt en enklave og flere av disse kan være ødegårder fra senmiddelalder. To gårder hadde grenselokaliteter på enklavene og vitner om at fenomenet kan være forhistorisk eller at det var en eldre selvstendig gård.

Kan gravene belyse dynamikk i gårdsorganiseringen over tid?

En karakteristisk grensegravgård er liten, høyproduktiv og i bondeie, ofte med størrelse- og retningsprefiks. I stor grad synes det som om økonomiske og driftsmessige forhold førte til behov for å markere råderett med grenselokaliteter. Spørsmålet var om jeg kunne kartlegge dynamiske prosesser innad i bondesamfunnet i tid og rom ved å foreta en studie av grenselokaliteter i fem detaljområder. Mellom 33–38 % av alle stedfestede gravlokaliteter i detaljområdene er grenselokaliteter, med unntak av område 3 med hele 59 % grenselokaliteter. For å operasjonalisere grenselokalitetene i analysen innførte jeg et viktig metodisk grep. Jeg antok at det var et mulig kronologisk skille mellom grenser som er trukket *direkte gjennom* graver, hvor grensen var antatt yngre enn graven, og grenser hvor gravene ligger *i nærheten* og hvor grensene er antatt å være eldre enn gravene. Likevel synes det første kriteriet å være noe mer usikkert enn det andre.

I de fleste tilfeller synes grensene å være eldre enn gravene, men det er også eksempler på sannsynlige grensejusteringer og endringer. Ødegårder representerer større endringer, hvor særlig Fevanggrenda skiller seg ut med hele syv ødegårder. Fevangområdet har vært gjenstand for flere arkeologiske undersøkelser, og det kan ikke utelukkes at det også i andre områder er tilsvarende utbredelse av ødegårder. Et interessant trekk er at det sjelden forekommer grenselokaliteter på de arealmessig store gårdene. Ofte var disse gårdene i adelseie på 1500-tallet. Analysen viste derimot at mange mindre gårder hadde grenselokaliteter, noen også med flere markeringer, hvor Skjelberg skilte seg ut med hele 5 mulige grenselokaliteter. Dette er i seg selv en indikasjon på grensenes betydning i jernalderen.

Metodiske betraktninger

Gjennom denne analysen av utbredelsen av jernaldergraver nær historisk kjente gårdsgrenser og andre gårdsstrukturelle og kulturelle trekk, mener jeg å ha belyst dynamiske prosesser i gårdsorganiseringen over tid. Avhandlingens metodiske prinsipp med grav eldre enn/yngre enn grensen, som henholdsvis har indikert stabilitet og endring over tid, har vært viktig. Jeg mener at dette metodiske grepet ofte har påvist kontinuitet i gårdsgrensene siden eldre

jernalder, men også endringer i tid og rom, hvor ødegårder, delingsgårder og enklaver indikerer slike prosesser som har forandret bosetningsmønsteret.

Jeg har benyttet meg av Geografiske Informasjonssystemer (GIS) sammen med historiske kart, skriftlige og arkeologiske kilder. Grevskapskartene jeg har georeferert har dannet et viktig grunnlag for analysen. Fordi det ofte savnes kildekritisk bruk av historisk kartmateriale og arkeologi i arbeider med et slikt metodisk utgangspunkt, mener jeg at kombinasjonen av retrospektive metoder og kulturgeografiske perspektiver har vært med å videreutvikle metoden, og gjøre kart og arkeologi bedre integrert med historiske kilder.

De tradisjonelle bosetningshistoriske metodene har vært et viktig supplement i analysen. Grenselokalitetene viser i mange tilfeller at bosetningene er eldre enn de tradisjonelle kriteriene indikerer. Hele 26 % av grensegravgårdene som er detaljundersøkt synes å være eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier.³⁷ Dette har også blitt påpekt ved andre arkeologiske gårdsundersøkelser (Øye *et al.* 2002) og min undersøkelse understøtter dette, men med et annet metodisk utgangspunkt. Imidlertid er verken grenselokalitetene eller de tradisjonelle metodene tilstrekkelige for en fullstendig forståelse av dynamikken i bosetningen i jernalderen. Ødegårder og eiendomsenklaver representerer endringer som ikke ville ha blitt fanget opp av de tradisjonelle metodene. En begrensning med min analyse er at den ikke tar hensyn til ikke-stedfestede løsfunn. Derfor kan det være vanskelig å trekke sikre slutninger om den generelle sammenhengen jeg har påpekt. Likevel er tendensene i materialet nokså entydige. I tillegg har jeg vist regionale variasjoner i materialet knyttet til produksjonslandskapet. Resultatene kan derfor ikke uten videre bli direkte overført til andre områder, selv om jeg mener at tendensene også kan ha relevans for liknende områder.

Resultatene i lys av tidligere forskning

Avslutningsvis vil jeg kort sammenligne mine resultater med andre forskningsresultater. Farbregd mener at det er en diskontinuitet mellom gården i eldre jernalder og den historiske gården, og at grensene først var stabile fra middelalder, og kanskje tilbake til yngre jernalder (Farbregd 1984, 39–41). Myhre hevder at det var omstrukturering av grensemønsteret i folkevandringstid, men at det skjedde grensejusteringer etter middelalderen (Myhre 1990,

³⁷ I område 1 er Fokserød, gnr. 17, Bjørnerød, gnr. 18, Solli, gnr. 22 og Hørdalen, gnr. 23, eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. I område 2 er Haraldsrød, gnr. 54 trolig fra jernalderen, mens Mjølløst, gnr. 52, og Nordre Stange, gnr. 47, er forhistoriske gårder. I område 3 er Hundstok, gnr. 11, Skjelberg, gnr. 14, Klinestad, gnr. 15, og Skolmerød, gnr. 161, eldre enn dateringen gitt av de tradisjonelle kriteriene, mens i område 4 er Langåker, gnr. 142, Ommundrød, gnr. 1061, og Svenerød, gnr. 2137, eldre enn antatt. I område 5 er Haugen, gnr. 1025, Valby, gnr. 1027, Guri, gnr. 1028, Søndre Gjerstad, gnr. 1034 og Nordre Gjerstad, gnr. 1035, trolig eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier.

127f.; jf. Myhre 1972). Pedersen argumenterer for en områdekontinuitet i Fevanggrenda siden yngre bronsealder, og at bosetningen i slutten av eldre jernalder var på et stadium mellom mobil og fast bosetning (Pedersen 1990, 64f.). Flere skandinaviske studier har imidlertid påvist at det bare var små forflytninger av bosetningene innenfor de historiske gårdenes eiendomsområder etter førromersk jernalder (Hvass 1988, 75ff.; Helliksen 1997, 154; Fallgren 2006, 118 m/ref.). I områdene rundt gårdstunet ble det nedlagt mye arbeid, og slike investeringer kan ha ført til at tunene i større grad var stabile fra eldre jernalder. Landskapet vil på den måten "låses" og forandringer vil være sjeldne (Carlsson 1979, 25; Zehetner 2007, 218).

Mange steder var gårdsgrensene stabile siden eldre jernalder, og flere plasser også fra førromersk jernalder. Imidlertid har få graver gjenstandsfunn, og jeg har derfor datert gravene på ytre form, noe som bare kan gi grove dateringer og er forbundet med noe usikkerhet. Likevel mener jeg at antallet gårdsgrenser som jeg indirekte har datert til førromersk jernalder taler for at gårdsgrensene var fastsatt så tidlig. I ettertid kan grensejusteringer ha forekommet. Jeg har også påvist at ødegårder, enklaver og gårdodelinger har komplisert bosetningsmønsteret, slik også de siste 20 årene med flateavdekking viser. Bosetningsekspansjon skjedde trolig innenfor gitte geografiske og sosiale rammer, der naturgitte forutsetninger også spilte inn. Bosetningene var altså både preget av kontraksjon og ekspansjon, men likevel ikke større enn at bosetningsutviklingen kan bli studert ved hjelp av grenselokaliteter, bosetningshistoriske metoder og arkeologisk materiale med sine kildekritiske begrensninger.

Petersson mener at beiteområder i middelalderen visse steder har kontinuitet i bruk tilbake til Kristi fødsel. Hun argumenterer for at graver kunne markere beitedriftens sentrale produksjonsområder (Petersson 2006, 244–248). Fallgren har pekt på at gravfeltene på Öland avgrensar gårdenes territorium, og at graver ofte markerer rettigheter til utmarkområder. Fiskevann, myrmalm, beite- og jaktområder var viktige ressurser som kunne skape konkurranse og konflikter og som det derfor var viktig å markere (Fallgren 2006, 121–156). Dette er interessant, og selv om jeg ikke har studert gravene i forhold til forekomsten av bestemte ressurser, er det likevel visse tendenser som gjør seg gjeldende. For det første påviste jeg en sammenheng mellom utbredelsen av grenselokaliteter og produksjonsforhold. I tillegg viste den intensjonelle nærhetsanalysen at graver ofte ligger i utmarken mellom gårdene. Det kan være at disse gravene – i likhet med i de svenske områdene – særlig markerer råderett eller eiendomsrett til viktige beite- og utmarksrettigheter. Kanskje har disse gravene hatt en dobbeltfunksjon, både som markører av ressurser og eiendomsrett til gårdene.

KAPITTEL 6

Avslutning

Selv om gården har vært viktig i den norske agrare forskningen, har det vært få studier av gårdsgrenser sammenlignet med undersøkelser av bygninger, åkre og i de senere år også utmark. De analyser som har vært gjennomført har ofte benyttet indirekte kilder og ikke spesifikt arkeologisk materiale ved grensene. Å studere gårdsgrenser er viktig fordi det gir muligheter for ny kunnskap om bosetningsutviklingen utover enkeltgårdsnivå. Jeg mener at graver ved gårdsgrensene har et særlig potensiale til å belyse stabilitet og endringer i gårdsorganiseringen over tid. Ved å benytte retrospektive og kulturgeografiske metoder av yngre eiendomsforhold, sammen med graver med en intensjonell nærhet til gårdsgrensene, er det mulig å belyse dynamiske trekk i bosetningsutvikling og territoriell organisering tilbake til eldre jernalder.

Gårdsbefolkningen i jernalderen i Vestfold valgte å gravlegge mange av sine døde ved gårdsvaldets ytterste utstrekning, altså ved gårdsgrensene. Jeg har registrert hele 151 slike gravminner/gravfelt. Samlet i undersøkelsesområdet har ¼ av gårdene grenselokaliteter (24 %). Spørsmålet er hvorfor folk valgte å begrave sine døde nettopp der? Jeg mener at gravene ble benyttet som grense- og eiendomsmarkører. De er synlige fysiske, men også symbolske uttrykk for eiendomsrett og territorialitet i jernalderen. Folks identitet ble bekreftet og definert gjennom tilhørigheten til en gård og det var viktig å markere denne. Gjennom faste regler for overførsel av jord og klare uttrykk for territorialitet ble samfunnet og de sosiale institusjonene vedlikeholdt (Giddens 1984, xxiii). Det er nærmest et universelt fenomen å anvende forfedrenes bruk av et område for å hevde sin rett (Carlsson 1983, 6). Plasseringen av gravene ble trolig valgt ut før anleggelsen av selve gravmonumentet tok til. Det indikerer at stedet må ha betydd noe for dem som anla gravene. På den måten viser det høye antallet graver ved grenser at anleggelsene ikke var tilfeldig.

For å belyse hvor sikre gravene var som markører av eiendomsrett og territorialitet har jeg vurdert grenselokalitetenes intensjonelle nærhet til gårdsgrensene, men også relasjoner til andre kulturelle momenter i landskapet. Jeg antok at gravene ble lagt ved allerede eksisterende grenser for å markere dem. Dersom gravene hadde vært anlagt først og senere ble benyttet som grensemarkører ville det ha fiksert grensen, og trolig ha gitt et større antall grenser som krysset gravene direkte enn det som faktisk er tilfelle. Det indikerer at grensene ofte er eldre enn gravene. En datering av gravene har dermed kunnet antyde når gårdsgrensene senest ble anlagt.

Jeg har foretatt en inngående analyse av fem områder. Omfanget av grenselokalitetene var forholdsvis likt i områdene, mellom 33–38 %, med unntak av område 3 hvor tettheten var langt høyere (59 %). Grenselokalitetens beliggenhet ved gårdsgrensene kan indikere kontinuitet siden gravenes anleggelse, og her var mitt metodiske grep viktig med grav eldre enn/ynge enn grensene. Det var derfor avgjørende å datere gravene, ved gjenstandsmaterialet eller ytre form. På den måten kunne dynamiske prosesser bli belyst gjennom gravenes plassering i landskapet. Materialet viste at gårdsgrensene, og dermed indirekte bosetningene, mange steder var fastlagt allerede i førromersk jernalder. Imidlertid var det flere eksempler på endringer i bosetningen, trolig innenfor sosiale og naturgitte rammer. Både ødegårder, delingsgårder og eiendomsenklaaver viser kompleksiteten i bosetningsmønsteret.

Fenomenet med å anlegge gravminner ved gårdsgrensene for å markere råderett og land var vanlig i undersøkelsesområdet mitt, slik den høye forekomsten av grenselokaliteter indikerer. Dette har i liten grad vært påpekt i forskningen i Norge før. Det kan ha vært særlige forhold i Vestfold som førte til den skikken, og spørsmålet bør også undersøkes i andre landsdeler for å belyse regionale variasjoner i et større geografisk område. Jeg har forsøkt å undersøke hva som kjennetegner disse grensegravgårdene. Det har vært pekt på at gravmonumenter ofte oppstår i særlige sosio-økonomiske kontekster, der monumenter er den praktiske løsningen på en spesifikk situasjon (Gren 1994, 92). For å studere dette foretok jeg en undersøkelse av sosiale og økonomiske forhold omkring gårdene. Det viste seg at det var en klar overvekt av grenselokaliteter på de gårdene hvor bønder helt eller delvis eide gården på 1300–1600-tallet. Det kan indikere at det å anlegge grenselokaliteter ikke var knyttet opp mot et øvre sosialt sjikt, selv om slike også forekom i ytterkantene på de fire påviste sammenhengende adelsgodsene på 1500-tallet.

Neste ledd i undersøkelsen av grensegravgårdene var å undersøke arealet og landskyldsstørrelsen på gårdene. Det er nytt å undersøke skylden i forhold til arealet og har vært mulig ved at GIS-programmet automatisk genererer arealet for polygoner som er tegnet. På den måten kunne de mest produktive områdene innenfor undersøkelsesområdet identifiseres. Resultatet viste store regionale variasjoner i produksjonsforhold og ressurser. I Tjølling og Sandefjord var gårdene som regel mindre, mer produktive og hadde høyere landskyld i forhold til arealet. Tjølling og Sandefjord hadde bedre forutsetninger for jordbruk enn Hedrum. Det forekom tilsynelatende oftere gårddelinger der, trolig fordi det likevel var et ressursmessig grunnlag for dette. De regionale variasjonene i produksjonsforholdene sammenfalt med utbredelsen av grenselokalitetene. Tjølling og Sandefjord har markant flere grenselokaliteter enn Hedrum, henholdsvis 70 og 58 mot 23 i Hedrum, også relativt sett i

forhold til forekomst av gravminner generelt. Dette viser at produksjonsforholdene var avgjørende for anleggelsen av grenselokalitetene.

Gårdene i Tjølling og Sandefjord var nærmest som små edelsteiner i det agrare landskap. Områdene var trolig attraktive for mange mennesker, og det kan ha ført til konflikter og press på ressursene. Selv om menneskers territorialitetsoppførsel hevdes å være nærmest universelt (Bates 1953, 709), er det likevel trolig slik at når bosetningene blir permanente og dyrkningslandskapet fastlåst, vil menneskers oppfatninger og holdninger til jorden endre seg. I takt med økte intensiveringer i landskapet, en voksende befolkning og krympende ressurser i form av land, vann og bosteder, vil trolig det territorielle behovet øke (Carlsson 1983, 4). Det er nok i denne sammenhengen vi må tolke grensegravene.

Behovet for å markere eiendoms- og råderett ble altså større når investeringene i landskapet økte. Tradisjon og tilhørighet gjør at mennesker vil forsøke å bevare sin egen og slektens posisjon i samfunnet og det som forfedrene har skapt. Desto mer investeringer som er lagt ned landskapet, dess sterkere blir ønsket om bevaring og motstanden mot endringer (Dodgshon 1998, 104; jf. Bourdieu 1995). Fysiske og mentale investeringer i et gitt geografisk område knytter mennesket sterkere til området og forsterker territorielle bånd til stedet. Den kulturelle kapitalen virker inn og bidrar til å opprettholde de gjeldende samfunnsstrukturene.

I Tjølling og Sandefjord oppsto det antakelig som en følge av gårdodelinger og opptak av nye små gårder et særlig press på ressursene. Dette kan ha ført til at det ble viktigere å markere råde- og eiendomsrett ved å anlegge grenselokaliteter. Det har blitt hevdet at måten en grense blir markert på er avhengig av hvordan andre folk aksepterer den (Andersson & Hållans 1997, 584). Gravene som territoriemarkører kan indikere tvil om disposisjonsrettighetene til jorden (Petersson 2006, 247). I tråd med dette har arkeologen Leif Gren argumentert for at monumenter som regel blir oppført dersom det er konflikter i samfunnet eller dersom en slekt har et usikkert maktgrunnlag, og i et forsøk på å fordekke denne usikkerheten vil de oppføre monumenter (Gren 1994, 94). Dette kan være et tegn på at folket på gårdene i disse områdene så det som nødvendig å gjøre krav på området eller ressursene på denne måten.

Dette kan også forklare hvorfor store gårder i undersøkelsesområde mitt, hvor en i utgangspunktet kanskje skulle forvente å finne grenselokaliteter, har få slike. Dette gjelder særlig gårdene med stort areal eller som var adelsgoods i kildene på 1500-tallet. Ut fra de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene er disse gårdene ofte antatt å tilhøre et eldre kronologisk sjikt. En mulig forklaring kan være at gårdene uten grenselokaliteter hadde et

sikkert maktgrunnlag eller ubestridte rettigheter som dermed gjorde at de ikke hadde det samme behovet for å anlegge grenselokaliteter. I visse tilfeller kan en tenke seg at det gjaldt de eldste gårdene, eller de som tilhørte et øvre sosialt strata. Dette kan også kaste lys over hvorfor det er hyppigere forekomst av grenselokaliteter på delingsgårdene. Uenigheter om ressurser kan lettere ha oppstått, både som følge av at grensene var nye, men også fordi de nye eierne ikke hadde hatt området så lenge at det var ubestridt.

Det er en overvekt av grenselokaliteter som ligger i utmarken i undersøkelsesområdene. Med tanke på at både Tjølling og Sandefjord i større grad er oppdyrket enn Hedrum, kan det kanskje ha ført til at utmarksressursene ble viktigere der. På de små gårdene kan ressursene i utmark ha vært særlig viktig for å skaffe nok fôr til dyrene og brennved til vinteren. Grenselokalitetene kan dermed ha hatt en dobbeltfunksjon, både som markører av gårdsvaldets utstrekning og som markører av viktige ressurser. Dersom en gård manglet visse ressurser kan det ha oppstått et behov for å skaffe disse ressursene andre steder, og det kan være årsaken til at flere gårder hadde eiendomsenklaver. Enklavene kan også være et uttrykk for endringer i behovet for utmarksressurser over tid. Bare to enklavegårder hadde grenselokaliteter på enklavene.

Til nå har jeg bare sett på de stabilitets- og endringsprosessene som opererer innad og mellom sosiale grupper på gårdsnivå. Jeg har derimot ikke vurdert større samfunnsforhold som kan ha virket inn på anleggelsen av grenselokaliteter over tid. En hypotese er at Danmarks skiftende dominans over Vestfoldområdet kan ha gitt særlige uroligheter som førte til anleggelsene (jf. Gansum 1995). Kanskje burde da forekomsten av grenselokaliteter være mer jevnt fordelt i søndre Vestfold enn det som er tilfellet. Det mener jeg er et argument for at det helst var indre forhold i jordbruksamfunnet, koblet til ulikheter i driftslandskap og jordbruksforhold over tid, som førte til anleggelser av grenselokaliteter. Avhandlingen har i liten grad berørt endringer i gravskikken mellom eldre og yngre jernalder da skikken med å begrave i haug ble dominerende. Antallet gravlegginger ved grensen i begge perioder taler imidlertid for at fenomenet var utbredt gjennom hele jernalderen, og det viser at det ikke bare var gravhauger som opptrådte som "eiendomsrettsdokumenter", men også gravformene fra eldre jernalder. Det er sannsynlig at gravskikken endret seg over tid, og at gravhaugene ble tilskrevet en atskillig større betydning for eiendoms- og odelsrett utover i middelalderen, på bekostning av andre gravformer.

Dateringen som de tradisjonelle bosetningshistoriske kriteriene har gitt har vært viktige i min sammenheng, men det har vist seg at metodene må suppleres for å få bedre forståelse av kompleksiteten i bosetningsutviklingen. I mange tilfeller gir grenselokalitetene

indikasjoner på at gårdene er eldre enn de tradisjonelle kriteriene tilsier. Dette tyder på at grensegravmetoden kan gi større dybde i bosetningsutviklingen enn de tradisjonelle metodene. Det er likevel viktig å understreke at studier av grenselokalitetene alene ikke er nok, men at en kombinasjon av alle metodene er nødvendig.

Jeg har ovenfor argumentert for at det finnes mange prosesser som skaper behov for å markere gårdsgrensene. Alle momentene, som gårddeilinger, press på ressursene, kulturell kapital og ønsket om bevaring av gjeldende samfunnsformer, økt investering i landskapet og økt befolkning har trolig ført til at det oppsto særlige territorielle behov i undersøkelsesområdet mitt. Men for hver gravanleggelse var det sannsynligvis spesifikke kulturhistoriske kontekster som gjorde at den ble anlagt. Jeg har i denne avhandlingen vist hvordan en studie av forhistoriske graver og gravfelt kan gi en større forståelse for menneskenes reviroppførsel og kulturlandskapets territorielle fremvekst.

Litteratur

- Ab = *Aarsberetning for Foreningen for norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Foretatt ved Nicolay Nicolaysen 1874. Oslo.
- Andersson, Carolina og Hållans, Ann-Mari 1997. No Trespassing. Physical and Mental Boundaries in Agrarian Settlements. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology* (eds. Hans Andersson, Peter Carelli and Lars Ersgård), 583–602. *Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksanikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24*, Stockholm.
- Andressen, Leif T. 1980. Om bruksstørrelse i lys av skyld og skatt. *Den eldste matrikkelen. En innfallsport til historien. Skattematrikkelen 1648* (red. Rolf Fladby og Harald Winge), 50–58. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Ariés, Philippe 1977. *Døden i Vesten. Eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*. Oslo.
- Aston, Michael 1985. *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies*. London.
- Bates, M. 1953. Human Ecology. *Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory*. Prepared under the Chairmanship of A. L. Kroeber, 700–713. Chicago.
- Baudou, Evert. 1991. Helgedom, hus och hög. *Gravfältundersökningar och gravarkeologi. Rapport från riksantikvarieämbetets seminarium om "Gravmaterialet som källa för kunskap om människans livsvillkor, religiösa och sociala värderingar"*. 26–27 oktober 1988 (red. Agneta Lagerlöf), 71–83. Stockholm.
- Benedictow, Ole J. 1970. *Hartvig Krummedikes jordebok. En studie i en senmiddelalderens adelsøkonomi*. Oslo.
- Bennett, Agneta 1987. *Graven. Religiøs och sosial symbol. Strukturer i folkevandringstidens gravskick i Mälaramrådet. Thesis and papers in North-European archaeology 18*, Stockholm.
- Berg, Lorens 1911. *Brunlanes. En bygdebok. Historisk skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold*. Kristiania.
- Berg, Lorens 1913. *Hedrum. En bygdebok. Historisk skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold*. Kristiania
- Berg, Lorens 1915. *Tjølling. En bygdebok. Historisk skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold, med bygdekart, jordplanshe og billeder*. Kristiania.

- Berg, Lorens 1918. *Sandeherred. En bygdebok. Historisk skildring av bygdens utvikling fra gammel tid ned til kjendte nutidsforhold, med bygdekart, jordplanshe og billeder.* Kristiania.
- Bernhardsen, Tor 2006. *Geografiske Informasjonssystemer.* Nesbru.
- Bjørkvik, Halvard 1968. Bona regalia, patrimonium og kongeleg donasjonspolitik i mellomalderen. *Nordiska historikermötet Helsingfors 1967, Historiallinen Arkisto* 63, 43–55. Helsingfors.
- Bjørkvik, Halvard 1992. The Norwegian Royal Lands. *Collegium Medievale* 5: 1/2, 7–26. Oslo.
- Blindheim, Charlotte 1960. Kaupangundersøkelsene etter 10 år. *Viking* 24, 43–68.
- Blindheim, Charlotte 1969. Kaupangundersøkelsen avsluttes. *Viking* 33, 5–39.
- Blindheim, Charlotte 1974. Kaupang in Skiringssal. A Norwegian port of trade from the Viking age. *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 18. bis 24. April 1972. TEIL II.* Vandenhoech & Ruprecht in Göttingen.
- Blindheim, Charlotte 1976. Kaupang in Skiringsal. General background and the identification of the place. *Häuser und Höfe der handelsreibenden Bevölkerung im Osteegebiet und im Norden vor 1500. Beiträge zur Geschichte und Soziologie des Wohnens* (ed. Gunnar Svahnström), 73–82. *Acta Visbyensia* 5. Gotlands Fornsal. Visby.
- Boaz, Joel S. og Uleberg, Espen 1995. The potential of GIS-based studies of Iron Age cultural landscapes. *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective* (eds. Gary Lock and Zoran Stančić), 249–260. London.
- Bonney, Desmond 1972. Early Boundaries in Wessex. *Archaeology and the Landscape* (ed. P.J. Fowler), 168–186. London.
- Bonney, Desmond 1985 (1979). Early Boundaries and Estates in Southern England. *English Medieval Settlement* (ed. Peter Hayes Sawyer), 41–51. London.
- Brendalsmo, Jan 2003. Tjølling kirke. Om en basilika, en kaupang og en storgård. *Tjølling kirke. Veien, sannheten og livet i bygda gjennom 850 år* (red. Ingvar Skarvang), 22–38. Tjølling Kirke.
- Brevik, Per Steinar 2005. *I grenseland. Grensemerker i utmark, en metodisk og kontekstuell studie.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. NTNU. Trondheim
- Brink, Stefan 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-Study of the Central Place. *TOR* 28, 235–281. Uppsala.

- Brink, Stefan 1999. Nordens husabyar – unga eller gamla? *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*, (red. Ingrid Fuglestedt, Terje Gansum og Arnfrid Opedal), 283–291, *AmS rapport 11 B*, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Brink, Stefan 2007. Skiringssal, Kaupang, Tjølling – the Toponymic Evidence. *Kaupang in Skiringssal* (ed. Dagfin Skre), 53–64. *Kaupang Excavation Project Publication Series, Volum 1. Norske Oldfunn XXII*, Oslo – Århus.
- Briså, Benedicte Gamborg 1996. *Fra romertid til svartedauden. Bosetningshistorie i Hole 300–1350*. Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Briså, Benedicte Gamborg 2001. Gårdsgrensene og den geometriske metode som bosetningshistorisk hjelpemiddel. Hva er gjort og hvor står vi? *Heimen* 38, 15–33. Trondheim.
- Burström, Mats 1991. *Arkeologisk samhällsavgränsning. En studie av vikingatida samhällsterritorier i Smålands inland. Akademisk avhandling för filosofie doktorexamen. Stockholm Studies in Archaeology 9*. Stockholm.
- Burström, Mats 1995. Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. *Hus & gård i det förurbana samhället* (red. Hans Göthberg, Ola Kyhlberg og Ann Vinberg), 163–177. *Riksantikvarieämbetet skrifter 14*. Stockholm.
- Bøe, Arne 1965. Lendmann. *KLMN X*, 498–505.
- Bøe, Arne 1967. Fiskeret. *KLMN IV*, 331–333.
- Bøe, Johs. 1931. Jernalderens keramikk i Norge. *Bergen Museums skrifter 14*. Bergen
- Carlsson, Dan 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland. En studie av jordbruks- och bebyggelseförändringar under järnåldern. Meddelanden, Serie B. Historisk kulturlandskapsforskning 49*. Kulturgeografiske institusjonen, Stockholms universitet. Visby.
- Carlsson, Dan 1982. Bronsåldern – tiden för kulturlandskapets territoriella framväxt och etablering på Gotland. *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Rapport från det tredje nordiska symposiet för bronsåldersforskning i Lund 23–25 april 1982, Rapport Series 17*, 23–36. Lund
- Carlsson, Dan 1983. Revirhävande och gränslegging for det förhistoriska agrarsamhället. *Meddelanden 2*, 4–8. Lund.
- Cserhalmi, Niklas 1997. *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. Bygd ock natur årgång 78, nr. 6*. Stockholm
- Dalberg, Vibeke og Kousgard-Sørensen, John 1972. *Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering*. København

- Damlien, Hege 2002. *Meningsinnholdet i jernalderens langhauger – en analyse fra Østfold og Vestfold*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Diinhoff, Søren 1997. *Vereide-prosjektet boplass. Arkeologiske undersøkelser på Vereide 1990–1996. Arkeologiske rapporter 22*. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*, utgitt av C. C. A. Lange, C. R. Unger *et al.* 1847–1990. Christiania – Oslo.
- Dodgshon, Roberg A. 1998. *Society in Time and Space. A Geographical Perspective on Change. Cambridge Studies in Historical Geography 27*, Cambridge.
- Engevik, Asbjørn 2007. *Bucket-shaped pots. Style, chronology and regional diversity in Norway in the late Roman and migration periods*. Upublisert doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- Fallgren, Jan-Henrik 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e. Kr. Aun 35*. Uppsala.
- Farbregd, Oddmunn 1984. Gardsgrenser og geometrisk analyse. Teori og metodiske prinsipp. *Heimen 1, XXI*, 33–50. Trondheim.
- Fladby, Rolf og Johannessen, Knut 1971 (red.). *Skattematrikkelen 1647, VI, Vestfold Fylke*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Frense, Bo 1982. *Religion och rätt. En studie till belysning av relationen religion – rätt i förkristen nordisk kultur*. Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen. Lund.
- Gaffnes, Vincent and van Lausen, P. Marteiijn 1995. Postscript-GIS, environmental determinism and archaeology. *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective* (ed. Gary Lock and Zoran Stančić), 367–382. London.
- Gansum, Terje 1995. *Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold – lokale eller regionale symboler? En landskapsarkeologisk undersøkelse*. Upublisert avhandling til magistergrad i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Gansum, Terje og Østigård, Terje 1998/99. En haug med ritualer – haugar og rikssamlingen. *Vestfoldminne 1998/1999: 74–99*. Tønsberg.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge.
- Gjermundsen, Jon Ola 1980. Hvor langt kan vi stole på Skattematrikkelen? *Den eldste matrikkelen. En innfallsport til historien. Skattematrikkelen 1648* (red. Rolf Fladby og Harald Winge), 37–42. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Gren, Leif 1994. Petrified Tears. *Archaeology and Communication Through Monuments. Current Swedish Archaeology Vol. 2*, 87–109. Stockholm.

- Gren, Leif 1996. Hackerörens landskap och extensivt jordbruk under bronsålder – äldre järnålder. *Lövtäkt och stubbskottskogsbruk. Mänskans förändring av landskapet – boskapskötsel och åkerbruk med hjälp av skog 2* (red. Håkan Slotte och Hans Göransson), 371–408. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Gren, Leif 1997. *Fossil åkermark – äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet og de historiska sammanhangen. Fornmämningar i Sverige / Riksantikvarieämbetet. Fornminnesavdelingen 1*. Stockholm.
- Grieg, Sigurd 1926. *Hadelands eldste bosetningshistorie. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, I. Hist.-Filos. Klasse. 1925, No. 2*. Oslo
- Grieg, Sigurd 1934. *Jernaldershus på Lista. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter. XXVII*. Oslo.
- Grieg, Sigurd 1943. Innledning. Oldtidsminner. Funn og bygd. *Vestfolds Oldtidsminner. Arkeologiske landskapsundersøkelser i Norge II* (red. Sigurd Grieg, Gutorm Gjessing og Sverre Marstrander), 1–66. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- GT = *Bibelen. Det gamle og Det nye testamentet*. Omsetjing 1978. Oslo.
- Gustafson, Lil 1995. Forhistorisk jordbruk på sandmoene på Romerike. Undersøkelser på Rud øde, Nannestad, Akershus. *Universitetets Oldsaksamlings årbok 1993/94*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hagen, Anders 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn. Universitetets oldsaksamlings skrifter 4*. Oslo.
- Hagen, Anders 1997. *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi*. Oslo.
- Hallaråker, Peter 1997. *Innføring i stadnamn. Innsamling og gransking*. Oslo.
- Hamre, Lars 1971. Skøyting. *KLMN XVI*, 155–164.
- Haslum, Vidar 1992. Gårdsgrensene i Birkenes – og på Agder. *AH 68*, 103–128. Kristiansand.
- Haslum, Vidar 2001. De lange linjene. Et bidrag til diskusjonen om gårdsgrensene på Agder. *AH 77*, 94–96. Kristiansand.
- Henriksen, Ronny 1994. *Gårds- og bosetningsutvikling i Sørvest- og Øst-Norge. Funksjonalisme og modellbruk i norsk arkeologisk gårdsforskning*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Hodder, Ian 1982. *Symbols in Action. Ethnoarcheological studies of Material Culture*. Cambridge.
- Hodne, Bjarne 1980. *Å leve med døden. Folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo.
- Holm-Olsen, Inger Marie 1998. Fornminneregisteret og Økonomisk Kartverk. *Ottar nr 221. nr 3*, 22–24. Tromsø.

- Holm, Ingunn 1995. *Trekk av Vardals agrare historie. Varia 31*. Universitetets Oldsakssamling, Oslo.
- Holm, Ingunn 2000. Gårdsbegrepet – et styrende element i den arkeologiske forskningen omkring bosetning og landbruk. *Universitetets Årbok 1999*, 91–105. Oslo.
- Holm, Ingunn 2004. *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark*. Upublisert doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- Holmsen, Andreas 1966. Om opphavet til åseteretten. *Gard, bygd, rike. Festskrift i anledning Andreas Holmsens 60 års dag 5. juni 1966* (red. Havard Bjørkvik og Rolf Fladby, Håkon Hovstad, Knut Mykland og Ingrid Semmingsen), 111–114. Oslo.
- Holmsen, Andreas 1970 (1940). Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning. *Hundre års forskning: utvalgte artikler fra historisk tidsskrift*, 156–175. Oslo.
- Holmsen, Andreas 1976a. Om å gå bakover i historien. *Heimen 17*, 3–12. Trondheim.
- Holmsen, Andreas 1976b. *Nye studier i gammel historie*. Oslo.
- Hougen, Bjørn 1924. *Grav og gravplass. Eldre jernalders gravskikk i Østfold og Vestfold. Videnskapsselskapets Skrifter II. Historisk filosofisk klasse No 6*, Kristiania.
- Hovstad, Håkon 1979. Gårdsgrenser som hjelpemiddel ved bosetningshistoriske undersøkelser? *På leiting etter den eldste garden* (red. Rolf Fladby og Jørn Sandnes), 9–22. Skrifter fra norsk lokalhistorisk institutt 6, Oslo.
- Hovstad, Håkon 1980. *Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel?* Institutt for sammenlignende kulturforskning. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Hvass, Steen 1988. Jernalderens bebyggelse. *Fra stamme til stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*, (red. Peder Mortensen og Birgit M. Rasmussen), 53–92. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII*. Højbjerg.
- Hyenstrand, Åke 1974. *Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa hovedlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Studies in North-European archaeology 5, University of Stockholm.
- Hyenstrand, Åke 1980. Gravar – monument över levande. *Inventori in honorem. En vänbok til Folke Hallberg* (red. Åke Hyenstrand et al.), 240–244. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner. Rapport Riksantikvarieämbetet 3*. Stockholm.
- Høeg, Helge 1985. *Upublisert rapport fra Fevanggrenda i forbindelse med E18-prosjektet*. Veiarkivet. Kulturhistorisk museum. Oslo.

- Iversen, Frode 1998. Godsdannelser på Vestlandet i vikingtid og middelalder – et eksempel fra Jølster. *Samfunn i endring. Fra vikingtid til reformasjon. Onsdagskvelder i Bryggens Museum – XIII* (red. Ingvild Øye), 41–65. Bryggens Museum, Bergen.
- Iversen, Frode 1999. *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen – 4. Bergen.
- Iversen, Frode 2004. *Eiendom, makt og statsdannelse: kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- Iversen, Frode *et al.* 2007. *Veien gjennom Vestfold – E18. Arkeologiske registreringer 2005/2006 – Gulli-Langåker. Sky – Nøklegård. Nøklegård – Langangen* (red. Frode Iversen). Vestfold Fylkeskommune. Bergen.
- Jerpåsen, Gro B. 1996. *Gunnerød – en arkeologisk landskapsanalyse. Varia 35*, Universitetets Oldsakssamling, Oslo.
- Jerpåsen, Gro B. *et al.* 1997. *Historiske kart og kulturminnevern. En metode for landskapsanalyse* (red. Gro Jerpåsen, May-Liss Bøe Sollund og Mats Widgren). NIKU fagrapport 003. Oslo.
- Johansen, Arne B. 1994. Statsallmenningene i Gudbrandsdalen og ”De Kubiske Stenvarder”. Særtrykk fra: *Årbok for Gudbrandsdalen*. Dølaringen og Gudbrandsdalen historielag. Lillehammer.
- Johansen, Erling 1953. Skjebergs forhistorie. *Skjeberg bygdebok. Del 1* (red. Harald Bakke), Halden.
- Johansen, Øystein K. 1986. *Tidlig metallkultur i Agder. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 8*. Oslo.
- Julshamn, Linda 1998. *Havrå – fra fjorden til fjellet. En arkeologisk punktundersøkelse av gården Havrå, Osterøy, Hordaland*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Kaland, Sigrid H. H. 1979. Lurekalven. En lynchegård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie. *På leiting etter den eldste garden* (red. Rolf Fladby og Jørn Sandnes), 71–86. *Skrifter fra norsk lokalhistorisk institutt 6*, Oslo.
- Kaland, Sigrid H. H. 1986. Middelaldergårder ved Bergen, arkeologisk belyst. En økonomisk studie. *Kjøpstad og rikssentrum. Onsdagskvelder i Bryggens museum II* (red. Ingvild Øye), 26–40. Bergen.
- Keith, Sir Arthur 1949. *A New Theory of Human Evolution*. London.

- Kjellberg, Halvor 1965. Titulaturer. *KLMN XVIII*, 395–401.
- Kjær, A. 1908. Fortegnelse over Hartvig Krummediges norske Jordegods (Cod. AM: 880, 4to). *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*, 170–190. Kristiania.
- Kleppe, Jan Ingolf 2000. *Arkeologisk Synsfeltanalyse. Om landskapsforståelse og GIS*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Tromsø.
- KLMN = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder – fra vikingtid til reformasjonstid I–XXII*, 1958–1978. København.
- Knutzen, Trude 2006. Bautasteiner og runesteiner – vitnesbyrd om særegne døde? *Lik og ulik. Tilnærminger til variasjon i gravskikk* (red. Terje Østigård), 95–112. *UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 2*. Bergen.
- Kristensen, Steinar 2005. *Rapport fra registreringer i Kaupangområdet*. Upublisert rapport. Top. ark. Oslo.
- Kristoffersen, Siv 2000. *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst. Studia Humanitatis Bergensia nr. 13*. Kristiansand.
- Krohn-Holm, Jan W. 1970. *Tjølling bygdebok. Bind II*. Tjølling kommune, Sandefjord.
- Krohn-Holm, Jan W. 1972. *Tjølling bygdebok. Bind III*. Tjølling kommune, Sandefjord.
- Krohn-Holm, Jan W. 1974. *Tjølling bygdebok. Bind I*. Tjølling kommune, Sandefjord.
- Krohn-Holm, Jan W. 1978. *Hedrum bygdebok. Bind II*. Hedrum kommune, Larvik.
- Krohn-Holm, Jan W. 1979. *Hedrum bygdebok. Bind III*. Hedrum kommune, Larvik.
- Krohn-Holm, Jan W. 1982. *Hedrum bygdebok. Bind I*. Hedrum kommune, Larvik.
- Körner, Sten 1960. Gränslegging. *KLMN V*, 504–509.
- LA = *Lex Alamannorum*. Art. 81. Utgitt av Günter Franz 1967. *Quellen zur Geschichte des Deutschen Bauernstandes im Mittelalter*. Darmstadt.
- Lagerlöf, Agneta 1991. Är gravmaterialet användbart för sociala analyser eller säger det mer om riter och ceremonier? *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11 – 15 april 1989* (red. Charlotte Fabech og Jytte Ringtved), 141–149. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII*, Højbjerg.
- Lia, Vibeke 2005. *Bruk og uttrykk gjennom tid i et jordbrukslandskap. Ornes i Luster. En arkeologisk landskapsanalyse med punktundersøkelser i innmark*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

- Lillehammer, Arnvid 1979. Gården på Sørvestlandet i jernalderen. *På leiting etter den eldste garden* (red. Rolf Fladby og Jørn Sandnes), 23–38. *Skrifter fra norsk lokalhistorisk institutt 6*. Oslo.
- Løken, Trond 1974. *Gravminner i Østfold og Vestfold. Et forsøk på en typologisk-kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning*. Upublisert avhandling til magistergraden i Nordisk Arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Malmberg, Torsten 1980. *Human territoriality. Survey of behavioural territories in man with preliminary analysis and discussion of meaning*. New Babylon 33. The Hague – Paris – New York.
- Malmberg, Torsten 1983. *Räkna med revir. Om människans beteende vid uppdelningen av utrymmet*. Stockholm.
- Marthinsen, Jørgen H. 1971. *Matrikkelgårdsgrenser i Nes på Romerike*. Upublisert hovedfagsoppgave i geografi til historisk-filosofisk embetseksamen. Universitetet i Oslo.
- Marthinsen, Liv 1980. Landskyld og landskyldvarer. *Den eldste matrikkelen. En innfallsport til historien. Skattematrikkelen 1648* (red. Rolf Fladby og Harald Winge), 13–18. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Mascher, Catharina 1995. Dispositionsrätter till mark i brons- och järnålderns agrarsamhälle. *Äganderätten i lantbrukets historia* (red. Mats Widgren), 37–57. Nordiska museet, Stockholm.
- Mikkelsen, Egil 1989. *Fra jeger til bonde. Utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder*. Universitetets Oldsaksamling Skrifter 11, Oslo.
- Myhre, Bjørn 1972. *Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd*. Stavangers Museums Skrifter bind 7, Stavanger.
- Myhre, Bjørn 1980. *Gårdsanlegget på Ullandshaug. Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge*. *AmS-skrifter 4*, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Myhre, Bjørn 1987. Chieftain's graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. *Studien zur sachenforschung 6*, (red. Hans-Jürgen Hässler), 169–188. Niedersächsisches landesmuseum zu Hannover 34. Hildesheim.
- Myhre, Bjørn 1990. Hvor gamle er gårdsgrensene? *Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNA's femande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988* (red. Tom Schmidt), 125–141, *NORNA-rapporter 43*. Uppsala.
- Myhre, Bjørn 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f. Kr. – 800 e. Kr. *Jorda blir levevei. Norges. 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Landsbrukshistorie 1*, 10–213. Oslo.

- NG = *Norske Gaardsnavne oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision I–XIX*. Kristiania.
- NgL = *Norges gamle Love indtil 1387 1 – 5* (utg. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg). Christiania.
- NHL = *Norsk historisk leksikon*, 1974 (red. Rolf Fladby, Steinar Imsen og Harald Winge). Oslo.
- Nicolaysen, Nicolay 1882. *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*. Kristiania.
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. de Aarhundrede 1–4*, utgitt for Det Norske historiske kildeskriftfond ved H. J. Huitfelt-Kaas (1887–1906). Christiania.
- Norseng, Per 1991. Kommentar til Christer Winberg. *HT 2*, 275–281. Oslo.
- Norseng, Per 2005. Odelsrett – the Norwegian reitrait lignager. *Land, Lords and Peasants. Peasants' right to control land in the Middle Ages and the Early Modern Period – Norway, Scandinavia and the Alpine region. Report from a seminar in Trondheim, November 2004* (eds. Tore Iversen and John Ragnar Myking), 201–227. No. 52 *Trondheim Studies in History*. Trondheim.
- Næss, Jenny-Rita 1972. Some Reflections on the study of Iron Age Burial Customs in Norway. *Norwegian Archaeological Review 1*, 23–27. Oslo.
- Næss, Jenny-Rita 1982. Shetelig og ”Vestlandske Graver fra Jernalderen”. *Faggrenser brytes. Artiklar tileigna Odmund Møllerop 7. desember 1982* (red. Arnvid Lillehammer), 97–102. *AmS-Skrifter 9*, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Næss, Jenny-Rita 1984. Gravskikkforskningens skiftende skjebne: om å være i tiden. *Foredrag holdt på norsk arkeologmøtes symposium i Trondheim 1983* (red. Lars F. Stenvik). 89–110. *Rapport Arkeologisk Serie 1984: 1*. Trondheim.
- Næss, Jenny-Rita 1996. *Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss. AmS-Rapport 7*, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Olsen, Dag Erik Færø 2006. *Gård og støl. En arkeologisk punktanalyse av Stølsdalen, Jondal kommune, Hordaland*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Olsen, Magnus 1926. *Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*. Oslo.
- Olsen, Bjørnar 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo.
- Pedersen, Ellen-Anne 1989. *Jernalderbosetningen på Hadeland: en arkeologisk-geografisk analyse. Universitetets oldsakssamlings Varia 17*, Universitetets oldsakssamling, Oslo.
- Pedersen, Ellen-Anne 1990. Rydningsrøysfelt og gravminner – spor av eldre bosetningsstruktur på Østlandet. *Viking LIII*. 50–66. Oslo.

- Pedersen, Ellen-Anne 1999. Transformations to sedentary farming in eastern Norway: AD 100 or 2000 BC? *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4–7 1998* (eds. Charlotte Fabech & Jytte Ringtved), 45–52. Jutland Archaeological Society, Højbjerg.
- Petersen, Jan 1919. *De norske vikingesverd. Vitenskapsselskapets skrifter. II. Hist. Filos. Klasse 1919. No. 1.* Kristiania.
- Petersen, Jan 1928. *Vikingetidens smykker. Stavanger Museums Skrifter II.* Stavanger.
- Petersen, Jan 1933. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland fra forhistorisk tid og middelalder. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXIII.* Oslo.
- Petersen, Jan 1936. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse: Utsira, Lyngaland, Håvodl, Birkelandstølen, Hanaland. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXI.* Oslo.
- Petersen, Jan 1951. *Vikingetidens redskaper. Skrifter utgitt av Det Norske Vitenskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1951. No. 4.* Oslo.
- Petersson, Maria 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsåler och äldre järnålder.* Uppsala.
- Petré, Bo 1984. *Gravfält och boplatser på Lövö. Undersökningar 1976–84. Arkeologiska undersökningar på Lövö, Del 3. Bebyggelsesarkeologisk analys. ACTA Universitatis Stockholmiensis. Studies in Northern-European Archaeology 9.* Stockholm.
- Pilø, Lars 1993. Jernalderens bosetning på Hedemarken – noen hypoteser i forbindelse med Åker-prosjektets forskningsresultater. *Viking LVI*, 65–80. Oslo.
- Pilø, Lars 2000. Urgården – en mytes død. *Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–15. mai 1999* (red. Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug og Lars F. Stenvik), *NORNA-rapporter 70 B*, 169–188, Trondheim.
- Pilø, Lars 2005. *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premissene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjonen. Oslo Arkeologisk Serie 3.* Universitetet i Oslo.
- Prange, Knut 1983. Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance. *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance: Festskrift til Poul Enemark på tresårsdagen 13. april 1983* (red. Svend Erik Green-Pedersen, Jens Villiam Jensen og Knut Prange) 219–232. *Arusia: Historiske Skrifter 2.* Århus.
- Prange, Knut 2001. Adelenes omfang i middelalderen. Nogle overvejelser. *Riget, magten og æren: Den danske adel 1350–1660* (red. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen), 26–43. Århus.

- Randers, Kjersti 1981. *Høybøen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Upublisert magistergradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- RB = *Biskop Eysteins jordebok (Den røde bog). Fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring Aar 1400*. Efter offentlig foranstaltning udgivet ved H. J. Huitfeldt. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1879, Christiania.
- Reilley, Paul 1988. *Computer Analysis of an Archaeological Landscape. Medieval Land Divisions in the Isle of Man. BAR British Series 190*. Oxford.
- Resi, Heid Gjøstein 1986. *Gravplassen Hunn i Østfold. Norske Oldfunn 12*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Ringstad, Bjørn 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11 – 15 april 1989* (red. Charlotte Fabech og Jytte Ringtved), 141–149. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII*, Højbjerg.
- Robbestad, Knut 1967. Odelsrett. *KLMN XII*, 493–499
- Rudebeck, Elisabeth 2001. Vägsäl, vägkorsningar och vadställen – liminala platser och arkeologi. *Kommunikation i tid och rum. Report Series No. 82* (red. Lars Larsson), 93–112. University of Lund, Institute of Archaeology, Lund.
- Rudebeck, Elisabeth & Ödman, Chatarina 2000. *Kristineberg. En gravplats under 4500 år*. Malmöfynd 7, Malmö.
- Rygh, Oluf 1897–1936. *Norske Gaardsnavne oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision I–XIX*. Kristiania.
- Rygh, Oluf 1999 (1885). *Norske Oldsager*. Trondheim.
- Rønneseth, Ottar 2001 (1974). *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Stavanger.
- Sack, Robert David 1986. *Human Territoriality. Its theory and history*. Cambridge Studies in Historical geography. Cambridge.
- Sahlgren, Jöran 1927. *Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning*. Lund
- Salvesen, Helge 1980. *En tradisjons styrke. En historiegrafisk analyse av den agrarhistoriske forskning i norsk senmiddelalder og tidlig nytid*. Inngår som del av forfatterens doktorgradsarbeid ved Universitetet i Tromsø.
- Samdal, Magne 2004. Arkeologi og GIS. *Nicolay 93/36–43*. Oslo.

- Samuelsson, Bengt-Åke 2001. Kan gravar spegla vägars ålder och betydelse? Ett exempel från Söderslätt i Skåne. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport. ACTA Archaeological Lundensia. Series in 8°, No 36*, (red. Lars Larsson), 177–184, *Uppåkrastudier 4*, Lund.
- Sandnes, Jørn 1971. *Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie ca. 1200–1660. Skrifter / utgitt av Norsk agrarhistorisk forskergruppe 1*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Sandnes, Jørn 1979. Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. *På leiting etter den eldste garden* (red. Rolf Fladby og Jørn Sandnes), 165–167. *Skrifter fra norsk lokalhistorisk institutt 6*, Oslo.
- Sandnes, Jørn og Salvesen, Helge 1978. *Ødegårdstid i Norge. Det nordiske ødegårdprosjekts norske undersøkelser*. Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø.
- Sandnes, Jørn og Stemshaug, Ola (red.) 1976. *Norsk stadsnamleksikon*. Det norske samlaget Oslo.
- Sawyer, Birgit 1988. *Property and Inheritance in Viking Scandinavia; the Runic Evidence. Occasional Papers on Medieval Topics 2*. Alingsås.
- Sawyer, Birgit 1991. Runstanar som historisk källa. *När Sverige blev Sverige* (red. Peter H. Sawyer), *Occasional Papers on Medieval Topics 5*. Alingsås.
- Schmidt, Tom 1984. Datering av norske gårdsnavn på akr. *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnenes alder. NORNAS niende symposium i København 25–27 oktober 1982* (red. Vibeke Dalberg), 67–92. *NORNA-rapporter 26*. Uppsala.
- Schmidt, Tom 2000. *Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd*. Acta Humaniora. Universitetet i Oslo.
- Schou, Terje 1990. *Ski og Kråkstad inntil omkring 1500. Bind 1. Forhistorisk tid. Fra øyrike til jordbruksbygder*. Ski kommune, Ski.
- Selinge, Klas-Göran 1980. Fra heidnum haugi eller vad kallades gravarna? *Inventori in Honorem. En vänbok til Folke Hallberg* (red. Åke Hyenstrand et al.), 288–297, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Selinge, Klas-Göran 1986a. Stensättningar med variationer. Om en fornlämningsterm med västgötska exempel. *Arkeologi i Sverige 1984. Rapport fra Riksantikvarieämbetet 2*. Stockholm.
- Selinge, Klas-Göran 1986b. Reviderad karta – reviderad forntid? Om gravfält och bebyggelse på Vikbolandet. *Bebyggelsehistorisk tidsskrift 11*. 86:79–105. Stockholm.

- Shetelig, Haakon 1906. *The Cruciform Brooches of Norway. Bergen museums aarbok 1906–1908*. Bergen.
- Shetelig, Haakon 1910. *En ældre jernalders gaard paa Jæderen, Bergen museums Aarbog 1909. No. 5*. Bergen
- Shetelig, Haakon 1911. *Smaa bronsespænder fra folkevandringstiden*. Særtrykk av oldtiden for 1910, Stavanger.
- Schetelig, Haakon 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen. Bergen museums skrifter, Ny række 2: 1*. Bergen.
- Sivertsen, Ann Katrine 2006. *Jordbruks- og busetnadsutvikling i Jostedalen. Med utgangspunkt i punktundersøkingar i innmarka på gardane Nedrelid og Kruna*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Sjøvold, Torsten 1944. *Studier i Vestfolds vikingtid. Gravplass og gravskikk*. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Skjelsvik, Elizabeth 1953. *Steinsetninger og steinlegninger i Norge. Et bidrag til deres datering og forståelse*. Upublisert avhandling til magistergraden i Nordisk Arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Skre, Dagfinn 1997. Haug og grav. Hva betyr gravhaugene. *Middelalderens symboler* (red. Ann Christensson, Else Mundal og Ingvild Øye). *Kulturtekster* 11, 37–52. Bergen.
- Skre, Dagfinn 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr. Acta Humaniora* 32. Oslo.
- Skre, Dagfinn 2007. Skiringssal. *Kaupang In Skiringssal* (ed. Dagfinn Skre), 363–470. *Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1. Norske Oldfunn XXII*, Oslo.
- Skre, Dagfinn og Stylegar, Frans-Arne 2004. *Kaupang. Vikingbyen. Kaupang-utstilling ved UKM 2004 – 2005*. Universitetets kulturhistoriske museer. Universitetet i Oslo.
- Solberg, Bergljot 1999. Vikingtidens gravskikk – materielle uttrykk for samfunnsnormer? *Norm og praksis i middelaldersamfunnet* (red. Else Mundal og Ingvild Øye), 80–95. Senter for europeiske kulturstudier. Bergen.
- Solberg, Bergljot 2000. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1050 etter Kristus*. Oslo.
- Solberg, Bergljot 2005. Gravskikk. *Norsk arkeologisk leksikon* (red. Einar Østmo og Lotte Hedeager), 137–140. Oslo.
- Sollund, May-Liss 1996. *Gravrøyser – gravminner fra bronsealderen? En analyse av åsrøysene i Vestfold. Varia* 34. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

- Sognes, Kalle 1983. *Bergkunsten i Stjøldal. Helleristning og busetjing. Gunneria 45*. Trondheim.
- St. = *Stiftsbog eller Fortegnelse over Kirkenes Gods i Oslo og Hamar Stifter*, optaget efter Statholderen Povel Huitfeldts Foranstaltning i Aarene 1574–1577. Utrykt, i Rigsarkivet.
- Steinnes, Asgaut 1955. *Husebyar*. Den norske historiske forening. Oslo.
- Stemshaug, Ola 1973. *Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking*. Oslo.
- Stenvik, Lars F. 2005. Gravhauger. *Norsk arkeologisk leksikon* (red. Einar Østmo og Lotte Hedeager), 135–136. Oslo
- Stylegar, Frans-Arne 1997. Gårdsgrenser i Gyland – og på Agder. Idéer om gårder, grenser og endestaver i en sørlandsbygd. *AH 73*. 97;103–117. Kristiansand.
- Sverre saga, utgave Sverris saga, oversatt av Dag Gundersen (1979). *Norges kongesagaer 2*. Oslo.
- Sørensen, R. 1980. Geologien i Vestfold. *Vestfold. Bygd og by i Norge* (red. Vilhelm Møller), 123–151. Oslo.
- Sørensen, Rolf *et al*, 2007. Geology, Soils, Vegetation and Sea-levels in the Kaupang Area. *Kaupang In Skiringssal* (ed. Dagfinn Skre), 249–272. *Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1. Norske Oldfunn XXII*, Oslo.
- Taranger, Absalon 1915. *Magnus Lagabøtes Landslov*, oversatt av Absalon Taranger 1915. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Taranger, Absalon 1934. Om kongevalg i Norge i sagatiden. *HT 30*, 110-116, 273-311. Oslo.
- Tollin, Clas 1999. *Rångangar, Gränshallar och ägarområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelsesutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid. Meddeland nr 101*. Kulturgeografiske institusjonen, Stockholms universitet. Lund.
- Tsigaridas, Zanette 1996. *Grav – Symbol – Samfunn. En analyse av langhauger fra eldre jernalder i Vest-Agder*. Upublisert hovedoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Tsigaridas, Zanette 1998, Langhauger, kvinneroller og reproduksjonen av samfunnet. *Primitive tider 1*, 1–20. Oslo.
- Ucko, Peter J. 1969. Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains. *World Archaeology 1/2*, 262-280. London.
- Ugulen, Jo Rune 2006. ”...alle the knaber ther inde och sædescwenne...”. *Ei undersøking i den sosiale samansetjinga av den jordeigande eliten på Vestlandet i mellomalderen*. Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD), Universitetet i Bergen.

- Valvik, Kjell Arne 1998. *Lee – en tradisjonell vestlandsgård? En arkeologisk punktundersøkelse av gården Lee, Vik, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Van Leusen, P. Martijn 1995. GIS and Archaeological Resource Management: a European Agenda. *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*, (eds. Gary Lock and Zoran Stančić), 27–42. London.
- Vik, Trygve 1992. *Heim og heid. Studier i bosetningshistorie*. Ås.
- VO = *Vestfolds Oldtidsminner. Arkeologiske landskapsundersøkelser i Norge II* (red. Sigurd Grieg, Gutorm Gjessing og Sverre Marstrander). Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Welinder, Stig 1977. *Ekonomiska processer i förhistorisk ekspansion. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° Minore no. 7*, Lund.
- Wheatley, David 1993. Going over old ground: GIS, archaeological theory and the act of perception. *Computing the Past. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology CAA92* (ed. Jens Andresen, Torsted Madsen, and Irwin Scollar), 133–138. Århus.
- Widgren, Mats 1999. Att skriva agrarhistoria med landskapet som källa – kring två kapitler i jordbrukets första femtusen år. Rapport fra Norges landbrukshistorie. *Norges landbrukshistorie til år 2000. Sosiale endringer i bondesamfunnet. Rapport fra programseminar 15. 16. oktober 1999, Bergen*. (red. Reidar Almås og Brynjulv Gjerdåker), 39–48, Senter for bydeforskning rapport 7/00. Trondheim.
- Wobst, M. H. 1977. Stylistic Behaviour and information exchange. *For the director. Research Essays in honor of James B. Griffin* (ed. Charles Edward Cleland). *Museum of Anthropology, Papers in Anthropology 61*, University of Michigan, Mich.
- Zachrisson, Torun 1994. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology 2*, 219–239. Stockholm.
- Zachrisson, Torun 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammenhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland*. *Stockholm Studies in Archaeology 15*, Stockholm.
- Zehetner, Janicke Larsen 2007. *Fra sted til gård. En agrararkeologisk analyse av Indre Matre i Kvinnherad, Hordaland*. Upublisert doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.
- ØK = *Økonomisk kartverk 1: 5000*, Statens kartverk.
- Österberg, Eva 1976. Kvanitative og teoretiske studiar i eldre norsk bondesoge. *HT 55*, 222–238. Oslo.

- Österberg, Eva 1977. *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600, 33–49. Bibliotheca historica Lundensis. Publikasjon XLIII. Det nordiske ødegårdsprosjekt publikasjon 3.* Lund.
- Österberg, Eva 1981. Methods, Hypotheses and Study Areas. *Desertation and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600. Comparative report from the Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages* (eds. Svend Gissel, Jørn Sandnes and Eva Österberg), 26–77. *The Scandinavian Research Project on Deserted Farms and Villages 11.* Stockholm.
- Østerdal, Arnulf 1999. *Tid, rom og sted. Bronsealderrøysene i Hordaland.* Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Øye, Ingvild 2002. Landbruk under press, 800 – 1350. *Jorda blir levevei. 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Norges Landsbrukshistorie 1*, 214–453. Oslo.
- Øye, Ingvild et al. 2002. *Vestlandsgården – fire arkeologiske undersøkelser. Havrå – Grinde – Lee – Ormelid* (red. Ingvild Øye). *Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen – 8.* Bergen.
- Åstveit, Janicke 1998. *Ormelid – marginal eller sentral? En arkeologisk punktundersøkelse av Ormelid, Luster, Sogn og Fjordane.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen.